РАЗКОПКИ И ПРОУЧВАНИЯ

КНИГА XXXVII

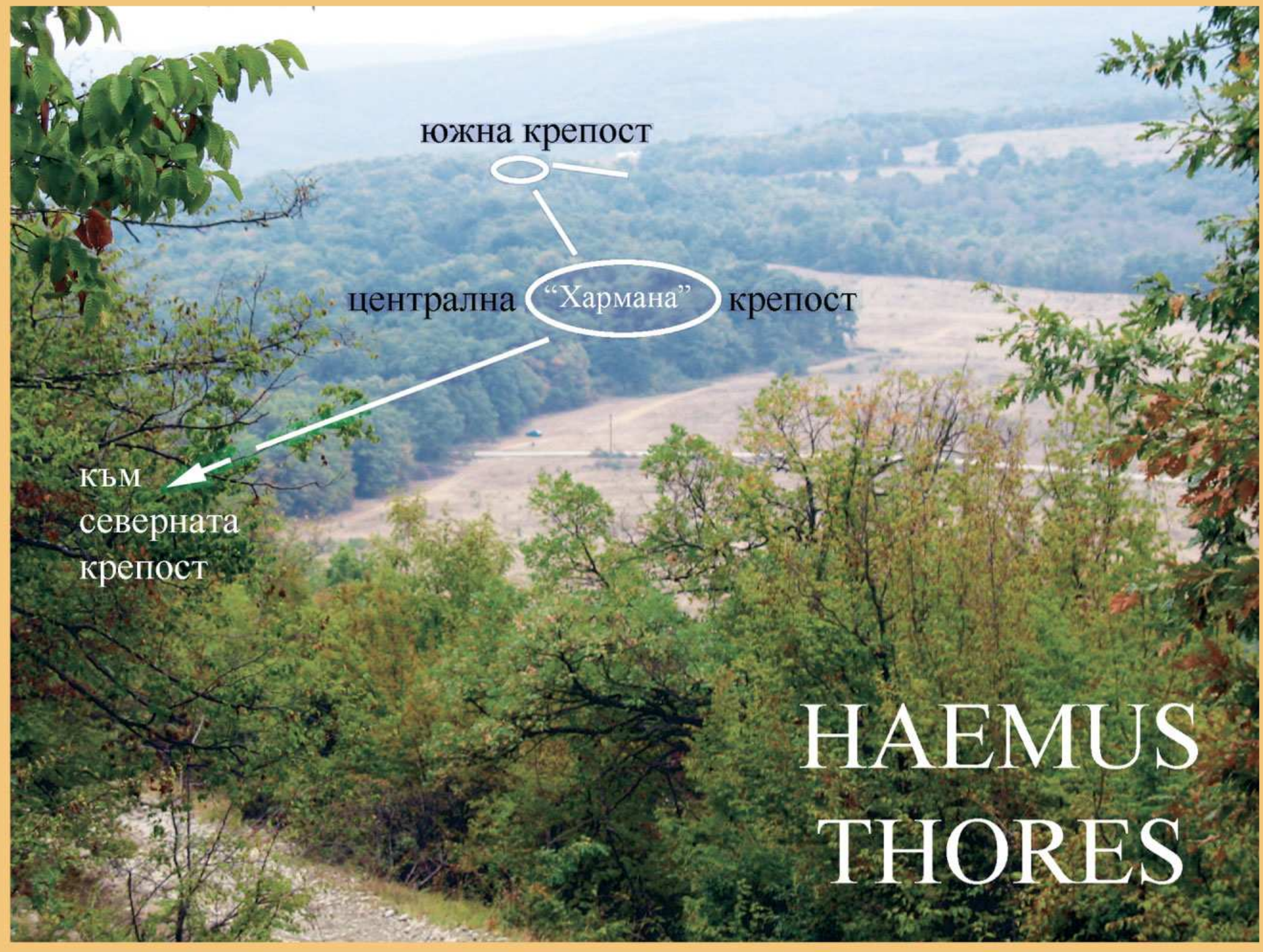

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
НАЦИОНАЛЕН АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИНСТИТУТ С МУЗЕЙ

АРХЕОЛОГИЧЕСКОТО ПРОУЧВАНЕ НА ХЕМСКИТЕ ПОРТИ

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
НАЦИОНАЛЕН АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИНСТИТУТ С МУЗЕЙ

РАЗКОПКИ И ПРОУЧВАНИЯ

КНИГА XXXVII

ВЕНЦИСЛАВ ДИНЧЕВ
БИСТРА БОЖКОВА
ВЕСЕЛКА КАЦАРОВА
АНАСТАСИЯ ЧОЛАКОВА
МИХАИЛ ХРИСТОВ

АРХЕОЛОГИЧЕСКОТО ПРОУЧВАНЕ НА ХЕМСКИТЕ ПОРТИ (В М. ГЕРМЕТО ПРИ С. ГОЛИЦА, ВАРНЕНСКА ОБЛАСТ) ПРЕЗ 2005 Г.

СОФИЯ

2007

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

ст.н.с. д-р Маргарита Ваклинова (главен редактор)
ст.н.с. д-р Бистра Божкова (зам. главен редактор)
ст.н.с. д-р Стефан Александров
ст.н.с. д-р Венцислав Динчев
ст.н.с. д-р Мария Гюрова
н.с. д-р Христо Прешленов
н.с. д-р Методи Манов

© Венцислав Динчев, *редактор*

© Венцислав Динчев,Бистра Божкова, Веселка Кацарова, Анастасия Чолакова, Михаил Христов, *автори*
© НАИМ-БАН, *издател*

Илиана Бобова (превод)
Георги Иванов (предпечатна подготовка)
Upi-Design (печатница)

На корицата: Изглед към района на Хемските порти

София 2007

ISSN 0205-0722 Отпечатано в България

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР 7

ЧАСТ 1
Местоположение, съвременно състояние и история на проучването на обекта
В. Динчев
1.1. Местоположение и съвременно състояние на обекта 9
1.2. История на проучването 10
Литература 13
Образи 14

ЧАСТ 2
Резултатите от теренното проучване през 2005 г.
В. Динчев
2.1. Задачи и методика на проучването 17
2.2. Общи данни за стратиграфията в терена на централната крепост („Хармана“) в м. Гермето 18
2.3. Останките и материалите от предкрепостния период 19
2.4. Изследваните съоръжения на централната крепост 20
2.5. Градежът на фортификационните съоръжения 22
2.6. Реконструираният план на централната крепост 23
2.7. Изследваните останки от първия крепостен период в защитената площ 24
2.8. Пластът и материалите от първия период на крепостта 25
2.9. Преустройствата и пластът от следващия период в изследваните кули на централната крепост 26
2.10. Изследваните останки от втория крепостен период в защитената площ 27
2.11. Информацията от теренните обходи и наблюдения в м. Гермето и околността през 2005 г. 28
Образи 30

ЧАСТ 3
Монетите
Б. Божкова
3.1. Характеристика и интерпретация на откритите монети 61
3.2. Каталог на откритите монети 63
Литература 68
Образи 70

ЧАСТ 4
Останалите находки
В. Кацарова и А. Чолакова
4.1. Една оловна пломба *(В. Кацарова)* 77
Литература 79
Образи 79

4.2. Находките от стъкло, бронз и желязо *(А. Чолакова)* 81
Литература 83
Образи 85

ЧАСТ 5
Битовата керамика
М. Христов
5.1. Технологична характеристика 89
5.2. Типологическа характеристика и каталог 91
5.3. Заключение 96
Литература 97
Образи 99

ЧАСТ 6
Интерпретацията на резултатите от проучването
В. Динчев
6.1. Интерпретацията на късноримските останки и материали 111
6.2. Сравнителна характеристика на установените фортификационни съоръжения 112
6.3. Началната дата на централната крепост и на целия комплекс в м. Гермето 115
6.4. Идентификацията на централната крепост и комплекса в м. Гермето 118
6.5. Крайната дата на първия период на централната крепост и комплекса 119
6.6. Хронология и интерпретация на втория период на крепостта и комплекса 119
Образи (за части 6 и 7) 121

ЧАСТ 7
Значението на комплекса на Хемските порти
В. Динчев
7.1. Комплексът на Хемските порти – върхово фортификационно достижение 125
7.2. Хемските порти и Източно-балканската преградна линия 126
7.3. Хемските порти и пътищата през Източна Стара планина 128
Литература (за части 6 и 7) 131

SUMMARY 135
List of Figures 149

ПРЕДГОВОР

Името „Хемски порти“ е известно от късноантичната историография. То е използвано за означаването на един внушителен и уникален не само за днешна България прегражден фортификационен комплекс, чиито останки са в м. Гермето край с. Голица.

Археологическото проучване на Хемските порти през есента на 2005 г. бе финансирано от Националния археологически институт с музей (НАИМ) при БАН, след представяне на съответен проект. За осъществяването му спомогна много и подкрепата на г-н Добрин Златев – кмет на с. Голица.

Освен мен в проучването участваха н.с. д-р Веселка Кацарова от НАИМ при БАН, която бе заместник ръководител, н.с. д-р Добрин Антонов от Регионалния исторически музей във Враца, н.с. Христо Кузов от Регионалния исторически музей във Варна и Михаил Христов – докторант по археология при СУ „Св. Кл. Охридски“. По време на разкопките всеки един от тях ръководеше непосредствено работата в зачисления му сектор. За по няколко дни в теренното проучване участваха още н.с. д-р Здравко Димитров (ангажиран основно с изготвяне на графична и фото-документация), инж. Николай Тонков (попълнил инвентарната ни книга с десетки монети и други метални находки) и Георги Гошев (осъществил топографското привързване на разкритите останки) – всички от НАИМ при БАН. На по-късен етап, в научната обработка на материалите се включиха ст.н.с. д-р Бистра Божкова (с публикация за монетите) и н.с. Анастасия Чолакова (с публикация за повечето от останалите находки) – също от НАИМ. Редно е тук да изтъкна и съвестното, енергично участие в разкопките на работниците ни – жители на с. Голица.

Задължен съм на всички и им благодаря сърдечно.

За съжаление, един от нас няма да може да види публикуваните резултати. През есента на 2006 г. неизлечима болест покоси живота на нашия млад колега и приятел Добрин Антонов.

На него е посветен този том.

Венцислав Динчев

ЧАСТ 1
Местоположение, съвременно състояние и история на проучването на обекта

Венцислав Динчев

1.1. Местоположение и съвременно състояние на обекта

Село Голица (в по-ранни документи и публикации името му се среща и във формата „Гулица“) е сред най-старите селища в Източна Стара планина (виж напр. Иречек, 1974, 874-875 и цит. там извор). То се намира в горната, западната част на долината на р. Двойница (с по-ранни имена Чифт дере и Ликарница), в южното подножие на западната част на Камчийския дял на Стара планина, наричана понякога Голишка планина (обр. 1; виж и по-нататък в ч. 7 обр. 70). В административно отношение днес с. Голица е в територията на община Долни чифлик, Варненска област. В южна посока границата на землището на селото е граница между Варненска и Бургаска област.

На около 6 км западно от с. Голица (обр. 1 и 70), от двете страни на шосето за с. Булаир (с предишно име Белибе) се простират останките от т. нар. герме – внушителен фортификационен комплекс от три крепости, свързани с преградни стени, с обща дължина над 2 км и приблизителна ориентация север – юг[1]. Теренът е пресечен, с разчленен релеф. От север на юг следват: възвишението Перченлик (532.70 м н.в.), което е част от Камчийския старопланински дял и чийто южен склон е твърде стръмен; седловина със заравнено било (до 375 м н. в.), което е вододел между притоците на р. Двойница и р. Елешница (десен приток на р. Камчия с предишно име Делиджи дере), и е най-високият пункт между Камчийския и Еминския дял на Стара планина (включително на днешното шосе между с. Голица и с. Булаир); дере, спускащо се стръмно на запад към един от десните притоци на р. Елешница (частична представа за релефа дават обр. 2 в тази част и обр. 47 в ч. 2). Останките на северната крепост са на самия връх на споменатото възвишение, а на южната крепост – непосредствено до горния, източния край на споменатото дере. Останките на централната крепост са върху билото на седловината. Поради очертанията на покриващите ги насипи местното население нарича това място „Хармана“ (виж напр. обр. 47).

Релефът на м. Гермето е причина днешното асфалтово шосе от с. Голица за с. Булаир да прави тук два големи завоя. От мястото, където шосето пресича останките от северната преградна стена, започва път с макадамова настилка и продължава в южна посока покрай останките от централната крепост и следващата преградна стена (обр. 47). Този път води през Еминския старопланински дял към с. Сини вир и с. Просеник в Бургаска област.

Запазените днес останки от крепостите и преградните стени в м. Гермето

[1] Днес през м. Гермето минава границата между землищата на с. Голица и с. Булаир, като по-голямата част от останките на фортификационния комплекс, включително на централната крепост, остават в землището на с. Голица. Спрямо с. Булаир (също в община Долни чифлик) те са на около 4 км в източна посока (обр. 1 и 70).

са под насипи с деструкции и пръст. На места – например по протежение на преградната стена между централната и южната крепост или в самата южна крепост, височината на тези насипи достига и дори надхвърля 3 м спрямо околния терен. В средната и горната част на южния склон на възвишението Перченлик не личат насипи и няма индикации за трасето на съответния сектор от северната преградна стена.

Освен със споменатите насипи, запазените останки от крепостите и преградните стени са покрити почти изцяло и с горска широколистна растителност – предимно дъбове, някои от които са твърде стари и величествени дървета. Наоколо почти целогодишно се разхождат и ровят стада от т. нар. полудиви прасета, чието отглеждане е основен поминък на местното население. Само във вътрешността на централната крепост (но не и в самия ѝ център, обраснал в момента също с дървета и храсти) има по-значително открито пространство. Днес то е ливада, но до 50-те години на миналия век е било обработваема земя.

Продължително време масивните останки в м. Гермето са експлоатирани, подобно на останките в ред други археологически обекти, като кариера за строителен материал от населението на съседните села. Цел на демонтажа са били предимно камъните от лицевите зидарии. На няколко места в с. Голица хората ни показаха полуобработени камъни, донесени отдавна от м. Гермето и използвани в жилищни или стопански постройки, или складирани и подготвени за подобно използване. Тази дейност, която вече е преустановена, е нанесла сериозни щети на уникалния фортификационен комплекс, но все пак – предвид неговите размери и сравнително изолирания му район (от тук са могли да „добиват“ материал само жителите на с. Голица и с. Булаир), не е успяла да го обезличи.

За съжаление, иманярската напаст, която обхвана страната през последните години, не е подминала и интересуващия ни комплекс. На доста места има следи от „работа“ с металотърсачи. Не липсват и по-големи изкопи, някои от които са правени със земекопна техника. С последствията от подобни поразии се сблъскахме непосредствено и в хода на нашето проучване[2]. Смея да се надявам, че разясненията ни по време на разкопките, както и настоящата публикация ще мотивират допълнително местните власти и хора да се противопоставят по-ефективно на иманярските набези.

1.2. История на проучването

Известното досега описание в археологическата литература на останките от фортификационния комплекс в м. Гермето при с. Голица е дело на братята Х. и К. Шкорпил. На тях принадлежи и отъждествяването му с т. нар. Хемски порти, известни от късноантичната историография. Описанието е обнародвано още в края на XIX в. (Шкорпил, Шкорпил, 1892, 47-51). За втори път е публикувано и допълнено с графични приложения от К. Шкорпил няколко десетилетия по-късно (Škorpil, 1930, 218-222; виж тук обр. 2). Принос на Шкорпил също е изясняването на контекста на този комплекс като съставна част на късноантичната Източно-балканска преградна отбранителна линия и като важен пункт на пътя от *Marcianopolis* за *Anhialo*. Тук ще си позволя да представя по-подробно данните

[2] При изследването на северната кула на централната крепост например попаднахме на големи части от суперструкцията ѝ, които са били откъртени с багер (по-подробно за кулата виж в ч. 2.4 и 2.5). В резултат на тези „усилия“ запазените днес останки от кулата на изток от входа ѝ са само в субструкция (виж обр. 32 и 34 към ч. 2).

на Шкорпил за Хемските порти. Освен че са единствени засега и че провокираха интереса ми към този комплекс, те ще са и задължителна база за сравнение при анализа на резултатите от нашето проучване.

Братя Шкорпил дават разстоянията предимно в крачки. Известно ми е негласно приетото днес осъвременяване на този вид данни от многобройните публикации на Шкорпил (чрез съотношението „крачка/метър – 3/4“), но имам резерви относно възможността за точно фиксиране на „мерната единица крачка“, поради което ще се придържам към оригиналния текст.

Описанието на преградния комплекс започва с крепостта в северния му край, върху възвишението Перченлик. Това е малка крепост с „почти правоъгълна форма“. Южната ѝ дълга стена, при която е връзката с преградата по склона на възвишението, „е навън издута“. Дължината на крепостта е „около 50 крачки, а ширината 20 крачки“. При ъглите ѝ „има кръгли кули“. Според сведения на местни хора, „в средата на западната тясна страна е имало порта“. Централната крепост – „собствените Хемски порти“, е с план във „форма на правилен осмоъгълник, със страни по 60 крачки, с диагонал по посока на преградната стена, разделен на две симетрични половини“. В ъглите на крепоста „има яки закръглени кули с диаметър около 7,0 м“. Двете срещуположни порти в западния и в източния ъгъл на крепостта „били пазени с по две яки четиристенни кули, ... а пред портите е имало особени крепостни пристройки, издадени вън от крепостта и закръглени от външната страна“, където имало външни входове, т. е. „портите са били двойни“. На графичното приложение както редовите ъглови кули, така и „пристройките“ при портите са представени всъщност с U-подобен план (виж тук обр. 2). В центъра на крепостта „има остатъци на постройка, може би самостоятелна кула, с диаметър 22 крачки“. Пред западната порта „се виждат две могилки“, симетрично разположени спрямо остта на портата. Южната крепост е с план във форма „на неправилен четириъгълник, почти трапец“. Основата му „е 100 крачки дълга и е част от преградната стена“. Крепостта наподобява „отъпен клин“, издаден на югоизток пред преградната стена, „с външна ширина 26 крачки“. В ъглите ѝ „има закръглени кули“. При външната стена, според местни хора, „е имало порта“. Преградните стени между крепостите „са почти в една права линия от север към юг“. Северната преградна стена е свързана със северната кула на централната крепост и „върви 880 крачки в северно направление“ по билото на седловината и в долната част на южния склон на Перченлик, след което се насочва към крепостта на върха на възвишението. Още в края на XIX в. обаче преградата по средната и горната част на склона на Перченлик „е почти напълно унищожена“. В запазения сектор на северната преграда „се познават развалини на десет квадратни кули със страна 8 м, еднакво издадени от двете страни на преградната стена“. Първите девет кули откъм централната крепост „са на еднакво разстояние, по 85 крачки, а последната е на по-голямо разстояние“. По стената и кулите в този сектор на преградата „не личат остатъци на порти“. Преградната стена от южната кула на централната крепост до североизточната кула на южната крепост е „в права линия... на дължина 500 крачки“. Тук „се намират развалини на пет кули“ със същата форма и на същите разстояния като тези при северната преграда. В последния участък преди южната крепост преградната стена „е пречупена“. От югозападната кула на южната крепост преградата „върви към запад в начупена линия на дължина повече от 300 крачки и се вмъква в ъгъла между две долчета“, захранващи приток на р. Двойница. В този краен южен участък на преградата „е имало една кула“. От източната страна на преградните стени „между крепостите

е имало ров, който... сега повечето е засипан“. Преградните стени и крепостите са били строени... от каменни и тухлени пластове“. Повечето тухли са квадратни „със страна 0,34-0,35 м и дебели 0,045-0,055 м“. По-рядко се срещат правоъгълни тухли, „0,34 м дълги, 0,2 м широки и 0,045 м дебели“. Камъкът е „местен и прост, ломен“ (Шкорпил, Шкорпил, 1892, 49-51; Škorpil, 1930, 219-222, обр. 215; виж тук обр. 2).

Братя Шкорпил дават данни и за пътя, който е минавал през фортификационния комплекс. На изток от последния, „в една местност наречена Селище... много добре личи пътят с ширина 6,0 м“ (Шкорпил, Шкорпил, 1892, 46). Тази местност отстои на около 2,5 км от м. Гермето и е непосредствено на север от днешното шосе между с. Голица и с. Булаир. „По-нататък – продължават авторите – пътят е минавал през самото село Гулица, после около върха Стара Гулица...“ (Шкорпил, Шкорпил, 1892, 46). Върхът Стара Голица е на около 1 км североизточно от днешното село.

Братя Шкорпил не се ангажират и не биха могли да се ангажират с точното определяне на хронологията на комплекса в м. Гермето, тъй като не са правили разкопки. Фактът, че го отъждествяват с Хемските порти означава, естествено, че те приемат съществуването му по време на събитията, във връзка с които се споменава това име – 70-те години на V в.[3]

Странно е, че изследователите след Шкорпил не са проявили по-специален интерес към този наистина уникален фортификационен комплекс. Единствено военният историк С. Недев в края на 60-те или в началото на 70-те години на XX в. е минал набързо през неговите останки. Обнародваните резултати от посещението му се свеждат до кратки, непълни или дори неточни съобщения за преградните стени – „с обща дължина над 1200 м“ (Недев, 1972, 166) и „дълга около 1300 м и дебела до 1,5 м каменна преграда“ от двете страни на централната крепост (Недев, 1976, 56) – и две фотоснимки на деструкции от северната преградна стена и от централната крепост (Недев, 1976, 55, 57, обр. 3, 4). Останалите по-нови публикации, в които само се споменава, че Хемските порти са или може би са в м. Гермето между с. Голица и с. Булаир, се позовават на Шкорпил (Beševliev, 1969, 486; Горова, 1978, 19; Рашев, 1982, 185, № 180). На сведенията и графичната документация на Шкорпил се позовах и аз в една наскоро излязла книга, в която давам кратко описание на централната крепост на комплекса и нейния план (Динчев, 2006, 34, 131, обр. 82).

Потвърждаването на сведенията на братя Шкорпил за останките в м. Гермето при с. Голица би означавало, че там се е намирал най-мощният прегражден фортификационен комплекс, строен в днешната българска територия до модерните времена и един от най-внушителните късноантични прегради комплекси в територията на цялата Империя. Обстоятелството, че този комплекс е съставна част на Източно-балканската преградна отбранителна линия, „която почти непрекъснато се простира“ от късноантичния център под днешния гр. Обзор до течението на р. Елешница (Škorpil, 1930, 223), издига още повече значението му. Конкретен „дразнител“ за научния интерес са сведенията за правилния осмоъгълен план и за пълната симетрия в разположението на съоръженията на централната крепост – характеристики без прецедент сред известните римски и ранновизантийски крепости изобщо.

---

[3] Тези събития и съответният извор разглеждам подробно по-нататък в ч. 6.4.

През 2000 г. посетих, заедно с моя колега Сергей Торбатов, м. Гермето между с. Голица и с. Булаир, и се запознах на място с мащаба и състоянието на фортификационните останки. Уверих се също така в добросъвестното описание на братя Шкорпил, разбира се, с уговорката за допустими уточнения и корекции на техните данни при бъдещо същинско археологическо проучване (Динчев, 2006, 34, бел. 56).

Това проучване стана възможно през есента на 2005 г. (виж Предговор).

ЛИТЕРАТУРА

Горова, Д. (1978) Нови археологически находки от римската пътна станция Казалет. - Музеи и паметници на културата, XVIII, 2, 18-22.

Динчев, В. (2006) Ранновизантийските крепости в България и съседните земи (в диоцезите *Thracia* и *Dacia*) (Разкопки и проучвания, XXXV). София.

Иречек, К. (1974) Пътувания по България. „Наука и изкуство“, София.

Недев, С. (1972) Пътищата между Марцианопол и Анхиало – Аетос през римската и ранновизантийската епоха. - Известия на военно-историческото дружество, XIII, 160-175.

Недев, С. (1976) Бележки за античната пътна система в Източна България. - Векове, V, 1, 53-58.

Рашев, Р. (1982) Старобългарски укрепления на Долния Дунав, VII-XI в. „Г. Бакалов“, Варна.

Шкорпил, Х., К. Шкорпил (1892) Североизточна България в географско и археологическо отношение. - Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, VIII, 3-58.

Beševliev, V. (1969) Bemerkungen über die antiken Heerstraßen im Ostteil der Balkanhalbinsel. - Klio, 51, 483-495.

Škorpil, K. (1930) Стратегически постройки в черноморската област на Балканския полуостров. - Byzantinoslavica, II, 197-230.

Обр. 1/a, b, c. Карти с местоположението на Хемските порти (комплексът в м. Гермето при с. Голица)

Обр. 2
Комплексът на Хемските порти според К. Шкорпил (Стратегическите постройки в черноморската област на Балканския полуостров. - Byzantinoslavica, II, 1930, 219, обр. 15)

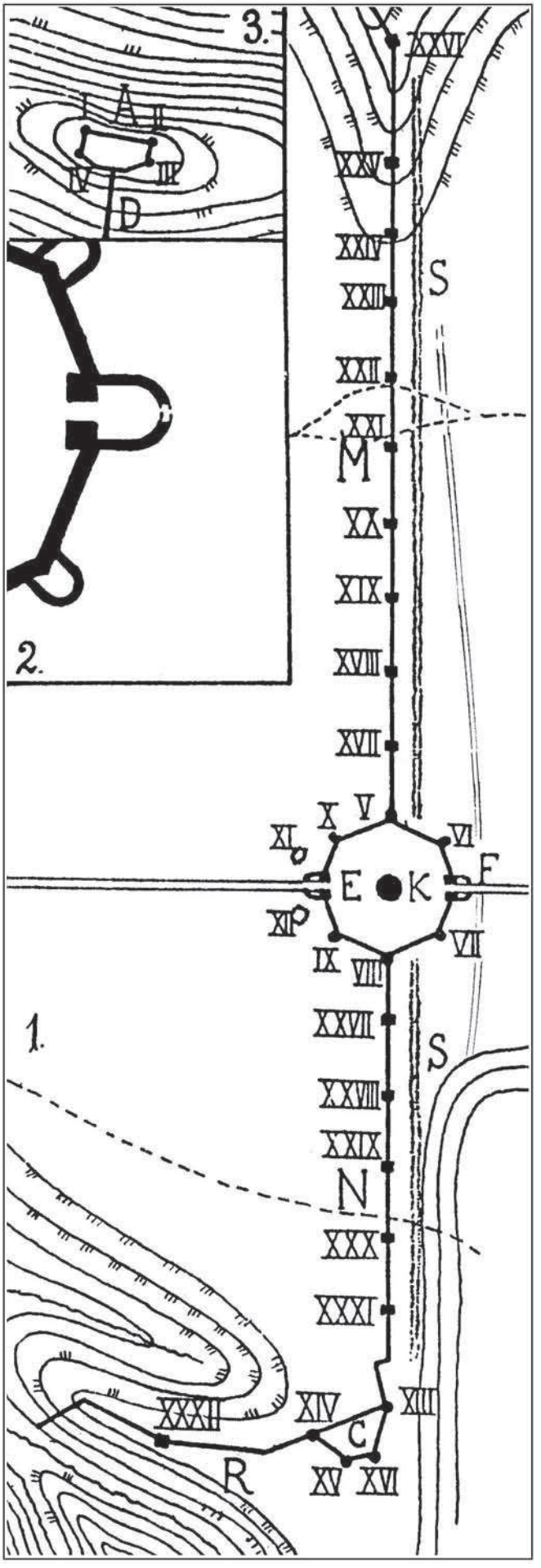

I-X, XIII-XXXII - кули, вкл. крепостните XI и XII - т. нар. могилки
A - северната крепост
C - южната крепост
D, M, N и R - прегради стени
E и F - портите на централната крепост
K - т. нар. самостоятелна кула
S - изкуственият ров

ЧАСТ 2
Резултатите от теренното проучване през 2005 г.

Венцислав Динчев

2.1. Задачите и методиката на проучването

Финансовите ни възможности за работа – до 25 дни с около 20 работници и няколко души научен екип, и липсата засега на сигурна перспектива за продължаване на разкопките през следващите години, предопределиха задачите и методите на проучването ни. Ясно бе, че не можем да осъществим сериозни по обем разкрития при всички компоненти на фортификационния комплекс в м. Гермето. Поради това разкопки бяха правени само в очертанията на или непосредствено до останките от централната крепост („Хармана“). Изследването на другите компоненти на комплекса – преградните стени и двете крайни крепости, сведохме до теренно обхождане и наблюдение, и... до разчистването на два-три иманярски изкопа. Малко време отделихме и за проверка на сведенията за останки от „римския“ път в границите на днешното с. Голица.

При централната крепост работихме в шест сектора. Четири от тях ситуирахме така, че да включат останки от различни фортификационни съоръжения, а именно: сектор № 1 – за западната кула (и порта, според братя Шкорпил) на крепостта; сектор № 2 – за югозападната ѝ кула; сектор № 3 – за южната ѝ кула и за връзката с преградната стена южно от крепостта; сектор № 4 – за северната кула на крепостта и за връзката ѝ със северната преградна стена (обр. 3). Подборът на тези съоръжения, респективно – сектори, не бе случаен. С установяването на разстоянията между съседните западна, югозападна и южна кула, и на разстоянието между срещуположните южна и северна кула щяхме да проверим симетричността на плана и, при позитивен резултат, да уточним размерите и площта на крепостта. Изясняването пък на връзките на крепостта чрез северната и южната ѝ кула със съседните преградни стени би потвърдило или отхвърлило тезата за целия комплекс като единно по замисъл и изпълнение строително начинание. В тези сектори се надявахме също да добием по-точна информация за началната и крайната дата и, евентуално, за периодите във функционирането на крепостта. Чрез сектор № 5 целяхме получаването на данни за застрояването и стратиграфията в северозападния дял на централната зона на крепостта, а със сектор № 6 – непосредствено на югоизток от предполагаемия геометричен център на крепостта, възнамерявахме да изясним характера на постройката, която братя Шкорпил предполагат като „самостоятелна кула“ (обр. 2).

Тъй като цялостното разкриване на посочените крепостни кули не бе във възможностите ни, работата в съответните сектори протече чрез залагане на поредица от сондажи за изясняване на формата и размерите на кулите, и за добиване на стратиграфска информация. С изключение само на първия сондаж в сектор № 1 – траншея с ориентация запад-изток, останалите сондажи в тези сектори, както и изкопът в сектор № 6, са съобразени с разположението и ориентацията на реалните останки (обр. 3, 4, 15, 23, 31 и 40). Съществен ограничител при избора на местата на сондажите и причина за неправилната конфигурация на някои сон-

дажи бяха големите дървета в очертанията на сектори №№ 1-4 и № 6. Днешният терен при сектор № 5 е само с тревиста растителност, без видими индикации за останки, и изкопът тук бе ориентиран по световните посоки (с първоначални размери 5×5 м и по-късно разширение с 1,5 м в южна посока) (обр. 3 и 35).

По площ на разкритие най-напред е сектор № 1 – с около 50 м^2 (обр. 3 и 4). Следва обаче да се има предвид, че част от останките тук са с твърде ниска степен на съхраненост, а насипите с деструкции над и около тях – сравнително тънки, поради което реалният обем на изкопните дейности в останалите фортификационни сектори (№№ 2-4) не е по-малък. При сектор № 6, където започнахме работа най-късно, изследваната площ е най-малка – около 12 м^2 (обр. 3 и 40).

Поради изтъкнатите по-горе причини, след приключването на разкопките засипахме разкритите останки с надеждата... да ги разчистим отново и разкрием изцяло при евентуално подновяване на проучванията.

Документацията по време на разкопките водихме по т. нар. контекстна система, т. е. с обща поредна номерация на различните стратиграфски субстанции и строителни останки в отделните сектори. При графичните образи (планове, разрези и изгледи) в настоящата публикация обикновено съм отбелязвал съответните контекстни номера (трицифрените номера). В някои случаи обаче сметнах за по-подходящо да отбележа регистрираните нива с други символи. Поради целесъобразност съм използвал и текстови означения при представянето на определени пластове.

В каталозите при представянето на монетите (в ч. 3), останалите находки (в ч. 4) и битовата керамика (в ч. 5) са посочени и стратиграфските контексти, в които са открити самите материали. Когато даден контекст е ненарушено ниво или пласт, това е пояснено допълнително. Обратно – липсата на допълнително пояснение означава, че съответният контекст е преотложен или нарушен пласт. По-особените стратиграфски ситуации коментирам в следващото изложение, както и в ч. 6 на тома.

Цитираните номера на монетите, останалите находки и керамиката в тази част и в ч. 6 са по каталозите в ч. 3, ч. 4 и ч. 5 на настоящия том. За да се избегне объркването от дублирани каталожни номера, ще добавям и номера на съответната част (според съдържанието на тома)[1].

Приложените карти (обр. 1, 47, 53, 70 и 71) са изготвени специално за този том, като при изчертаването на някои от тях съм комбинирал различни подложки. Извинявам се на читателя за не съвсем доброто качество на част от приложените фотообрази, но все пак мисля, че и в този си вид те допълват представата за съответните структури.

2.2. Общи данни за стратиграфията в терена на централната крепост („Хармана“) в м. Гермето

При всички изследвани сектори на централната крепост достигнахме, макар и в отделни пунктове, материковия терен (обр. 8, 10, 18, 26, 32, 36 и 37) – твърде сбита и жълта на цвят пръст. Никъде не попаднахме на запазен културен пласт и останки, по-ранни от IV в. сл. Хр. Установихме общо три късноантични периода на обитаване. Първият предхожда изграждането на самата крепост. Следващите два са свързани с функционирането на крепостта. Трите периода обаче не се

[1] Например „кат. № 3-9“ означава кат. № 9 при монетите (разгледани в ч. 3), „кат. № 4-9“ означава кат. № 9 при останалите находки (разгледани в ч. 4) и т. н.

регистрират в стратиграфска последователност във всички сектори. Причините за това са в по-ограничения вероятно пространствен обхват на предкрепостния период, в различните подходи при съоръжаването на подовите нива в отделните сектори в началото на последния период и в различната степен на нарушение на културния пласт при по-късните изкопни дейности, на които се спрях по-горе (ч. 1.1).

При проучванията в сектор № 2 и сектор № 5, в нарушени пластове с късноантична керамика откриxме и единични фрагменти от битова керамика от X-XI в. Засега те не могат да се интерпретират по друг начин освен като указание за краткотрайно и ограничено обитаване или за епизодично посещаване на останките на крепостта през Средновековието.

Почти навсякъде край изследваните фортификационни съоръжения констатирахме мощни насипи с техни деструкции, залягащи непосредствено пласта (запазен или нарушен) от последния късноантичен период и достигащи до съвременната повърхност на терена (виж напр. обр. 10, 18, 26 и 32). Очевидно натрупването на тези насипи е продължителен процес, започнал скоро след изоставянето на крепостта и продължаващ, за съжаление (чрез иманярските интервенции), до днес. Изчерпването на тези насипи затрудни работата в сектори №№ 1-4 и постави на изпитание работниците ни.

В двата сектора в централната зона на „Хармана“ дебелината на пласта изобщо от съвременната повърхност до материковия терен не надвишава 0,80 м (обр. 36 и 38). Само дъното на една късноримска яма в централния северозападен сектор № 5 е на по-голяма дълбочина – на около 1,05 м, от съвременната повърхност (обр. 37 и 39).

2.3. Останките и материалите от предкрепостния период

На ограничена площ под запазени части от началното подово ниво на южната крепостна кула (сектор № 3) и от единственото подово ниво, установено в северната крепостна кула (сектор № 4), попаднахме на пласт с хомогенна, сива на цвят пръст, в която има въглени. В този пласт открихме единични фрагменти от късноримска битова и строителна керамика, и малко дребни камъни. Няма запазени строителни останки. Няма и хоросанови деструкции. Дебелината му в очертанията на южната кула е около 0,30 м, като между него и първото подово ниво на кулата има изравнител с материкова пръст (обр. 26). Дебелината му в очертанията на северната кула достига до 0,45 м (обр. 32 и 33). Не е изключено този пласт да не е *in situ*, а да е насипан в двете кули след изграждането на основите им. При всички положения обаче той е с материали отпреди крепостното строителство и е от терена на крепостта. В горната част на въпросния пласт под първото подово ниво на южната кула открихме монета на Валентиниан II (383-392) (кат. № 3-8)[2].

На по-голяма площ късноримски пласт със сходен състав изследвахме в сектор № 5. Тук този пласт със сигурност не е насип от друго място, но горната му част е нарушена при по-късното използване на терена. Въпреки че нивото от IV в. тук е непосредствено върху материковата пръст, то е от 0,50 до 0,70 м под повърхността на днешния терен (обр. 35, 36 и 38). В площта на сектора не регистрирахме късноримски строителни останки, но попаднахме на боклучна яма (обр. 35, 37 и 39), в която намерихме късове горяла глина, фрагменти от битова

[2] Тази, както и всички останали монети, открити при проучванията, са от медна сплав.

керамика, включително от червенолакови съдове (кат. №№ 5-48, -49), малко кости, монета на Констанций II, сечена в 330-335 г. (кат. № 3-1), и монета на Аркадий (395-408) (кат. № 3-22). Сред късноримските находки от сектора (вън от ямата) са още десетина монети от средата и от края на IV в. (виж ч. 3.2 – монети от контексти 404 и 405), и част от бронзова луковична фибула (кат. № 4-2)[3]. От нарушен пласт (контекст 404) в този сектор произхожда и една интересна оловна пломба с латинска абревиатура (виж ч. 4.1).

В останалите сектори не установихме късноримски пласт. Все пак следва да се има предвид, че разкритията ни под достигнатите там нива от времето на крепостта са твърде ограничени.

2.4. Изследваните съоръжения на централната крепост

Следващият период на обитаване на мястото („Хармана“) на централната крепост в м. Гермето при с. Голица е всъщност периода на изграждането и първоначалното функциониране на тази крепост. Резултатите от проучванията ни позволяват да коригираме данните на братя Шкорпил относно устройството на нейните съоръжения и общия ѝ план.

Ориентацията на крепостта и съоръженията ѝ е с отклонение от около 15° от световните посоки. Спрямо остта север-юг отклонението е на северозапад-югоизток (обр. 3). За удобство обаче в следващото описание на крепостта ще използвам основните световни посоки и производните им определения.

Сондажите в сектор № 1 очертаха ситуация, която съществено се различава от представата на братя Шкорпил за порти с U-подобни в план „пристройки“ при западния и източния ъгъл на крепостта (обр. 2). В сектор № 1, т. е. в западния ъгъл на крепостта попаднахме на останки от голяма, петоъгълна в план кула. Разкрихме части от страниците на входа, от северната стена и от челните ѝ стени. Последните не описват дъга с вход (външен вход на порта според Шкорпил), а се срещат под ъгъл от около 120° (обр. 4, 7 и 13). Като цяло разкритите части тук са с ниска степен на съхраненост, но все пак дават възможност за една приблизителна реконструкция на плана на кулата (обр. 4). Нейната ширина е по-голяма от размера на максималната ѝ издаденост. Разстоянието от външния челен ъгъл до линията на вътрешната стена, т. е. максималната издаденост на кулата е около 13,50 м. Външната ѝ ширина би трябвало да е към 17,50 м, а дебелината на страничните стени – към 3,15 м. В страничните стени при вътрешните източни ъгли на кулата има ниши. В сондажа, пресичащ централния участък на челната северна стена, в трасето на последната установихме останки в протежение на около 2,20 м. Засега този размер може да се приеме като стандарт за дебелината на челните стени. Следва обаче да се отбележи, че някои особености на установените в ограничената площ на сондажа останки допускат и друга възможност за интерпретацията им освен като зле съхранен цокъл от северната челна стена (обр. 4 и 10)[4]. Входът на кулата е широк 3,70 м. Дължината на страниците му

---

[3] Повечето от тези находки са открити в нарушен пласт, в който има и по-късни монети и материали. Поради това не е изключено и по-късното използване – през първия период от функционирането на крепостта, на част от находките от IV в.

[4] Между разчистените камъни в сондажа, които са in situ в трасето на северната челна стена, няма хоросанова спойка. Този факт, а също видът и позицията на самите камъни – предимно плоски и напаснати един към друг (обр. 10), допускат възможността за интерпретирането им като настилка, респективно – за наличието тук на входно пространство. Предвид ограничената площ на разкритие обаче тази възможност засега не може да бъде потвърдена или отхвърлена категорично.

е 4,70 м. Разкритият пиластър с размери 0,35×0,35 м при вътрешния край на северната страница и предполагаемият идентичен такъв при южната страница свеждат ширината на вратния отвор до 3,00 м. Самата врата е била двукрила. Каменният праг не е запазен в началната си позиция, тъй като по-късно е бил повдигнат (обр. 4, 5, 8, 11 и 12). Остта на входа съвпада с ъглополовящата на трасетата на съседните куртини и е част от надлъжната ос на крепостта (обр. 3 и 46). Входните страници са с единна субструкция, т. е. последната не прекъсва във входното пространство. При връзките на кулата със съседните куртини, откъм площта на крепостта, има големи правоъгълни ниши (обр. 4 и 14). Под нишите субструкциите също не прекъсват. Дългите входни страници и значителната дебелина на съседните куртини – 4,40 м, са заблудили братя Шкорпил да допуснат тук „яки четиристенни кули". Всъщност останките от страниците и от съседните им куртини включват долните части от две еднораменни стълбища, чрез които се е достигало до горните етжи на кулата (обр. 4). Без стълбищата дебелината на съседните куртини е около 2,65 м, колкото е дебелината на куртините и в останалите изследвани сектори на крепостта.

Предвид сравнително ограничения обем на разкритията в сектор № 1, идеята за кула-порта в западния ъгъл на крепостта не може да се смята за опровергана. Голямата ширина на установения вход (вътрешен вход?) и двете масивни външни стълбища биха могли да се тълкуват като косвени аргументи в подкрепа на тази идея (виж и бел. 4 по-горе). Ясно е обаче, че една евентуална кула-порта тук ще е с нестандартно решение (с външен вход или входове в косите челни стени, или пък със страничен външен вход от юг?), тъй като в ос с установения вход е... установеният издаден ръб на петоъгълната кула.

При проучването на югозападната, южната и северната кула (сектори №№ 2-4) установихме, че всички те са кръгли в план (а не с U-подобен план, както ги представя К. Шкорпил). Освен това констатирахме, че те не са еднакви и че всяка една от тях има особености (обр. 15, 23 и 31). Вътрешният диаметър на югозападната кула е 6,60 м, на северната – 6,80 м, а на южната – около 7,10 м. Дебелината на стените на южната и на северната кула е по 3,25 м, докато дебелината на стената на югозападната кула е 2,20 м. Входният коридор на северната кула е дълъг 2,70 м и широк към 1,55 м. Входните коридори при южната и югозападната кула са по-дълги – съответно към 3,85 и 4,20 м. Те са с усложнена конфигурация – с по-широка външна и с по-тясна вътрешна част (обр. 15, 19, 23, 24, 27 и 29). Ширината на вътрешните им части съвпада с тази на входа на северната кула. Ширината на външната част на коридора на югозападната кула е към 2,50 м, а на външната част на коридора на южната кула – 2,80 м. При югозападната и северната кула фронталните лица на страниците на входните коридори са прави линии, срещащи под ъгъл съседните куртини. При южната кула външните части на входните страници описват дъга от кръг (обр. 23). Разликите във вида на входните коридори се дължи отчасти на различното ситуиране на кулите спрямо съседните куртини. Югозападната кула е изцяло пред съседните куртини (обр. 15), поради което и коридорът ѝ е по-дълъг. Южната кула пък е частично вдадена в защитената площ, като вдадената част с входния коридор е удебелена допълнително (обр. 23). Обратно, при северната кула има стесняване на стените ѝ при входа, чрез което е спестено нейното вдаване в защитената площ (обр. 31). Подобно на западната кула, при трите изследвани кръгли кули също няма прекъсване на субструкцията при входните пространства (обр. 18, 22, 24, 28 и 33).

Почти навсякъде при фортификационните съоръжения в сектори №№ 1-4

установихме наличието на банкети (обр. 4, 8, 12, 15, 18, 31, 32 и 33), т. е. субструкциите на кулите и куртините са по-широки от суперструкциите им, които представих по-горе. Най-значителен е банкетът откъм вътрешността на южната кула – около 0,30 м (обр. 23-26 и 28).

Твърде важен резултат от проучванията ни е изясняването на връзките на централната крепост с преградните стени на комплекса в м. Гермето. Сондажите пред южната и северната кула на крепостта (сектори № 3 и № 4) ясно показаха, че връзките със съответните прегради стени са конструктивни (без фуги) и че първите са градени заедно с вторите (обр. 23, 30 и 31). Дебелината на преградните стени тук съвпада с дебелината на стените на самите кули – по 3,25 м. Връзката на южната крепостна кула със съответната преграда е допълнително усилена (обр. 23 и 30). Докато трасето на близкия участък от южната преграда съвпада с остта на крепостта, минаваща през двете кули (обр. 23), то трасето на близкия участък от северната преграда изглежда среща под ъгъл тази ос (обр. 31).

2.5. Градежът на фортификационните съоръжения

Градежът на крепостта и преградните стени е с камъни, тухли и хоросан. В основите и в ядрата на стените е използван ломен бял варовик от околните възвишения. Лицевите зидарии обикновенно са с по-твърд и по-тъмен на цвят, „речен“ според местните хора, камък (гнайс?)[5]. Осреднените размери на полуобработените лицеви камъни в суперструкциите са приблизително 0,40×0,20×0,20 м (обр. 5, 9, 14, 16, 20, 21, 25, 32, 29 и 34). В ъглите и в цоклите са използвани по-едри и по-добре обработени каменни блокове (напр. обр. 8 и 12). Запазеният цокъл в челото на западната петоъгълна кула например е оформен с голям обработен блок, който също е с петоъгъгълна в сечение форма (обр. 7 и 13).

Хоросанът е бял на цвят, с примеси от пясък, дребни камъчета и по-едро счукани тухлени късчета. На места е хоросанът е твърд, другаде (предимно в емплектона) – сравнително ронлив.

Тухлите са от няколко близки формата: 0,32×0,32×0,05/0,055 м (с червен цвят); 0,325×0,325×0,055/0,06 м (с жълтокафяв цвят); 0,33×0,33×0,05/0,055 м (с жълтокафяв цвят); 0,34×0,34×0,05/0,055 м (с червен цвят). Някои тухли са били частично деформирани при изпичането им, но въпреки това са използвани в строителството. Сред разчистените деструкции не попаднхме на сигурни образци на тухли от т. нар. половин формат, за каквито споменават братя Шкорпил. В запазените лицеви зидарии има по-тесни тухли (напр. обр. 25, 29, 30, 32 и 33), но не е ясно дали са от въпросния формат, или са фрагменти от изредените по-горе формати.

В разкритите останки тухли са използвани при ъглите (обр. 30, 32 и 33), при входните страници (обр. 25 и 29) и в локални, ограничени по площ изравнителни редове (напр. обр. 4 и 11). Фугите между тухлите варират от 0,04 до 0,07 м. В разкритите останки не установихме запазени тухлени редове от *opus mixtum*, въпреки че на места височината на запазените суперструкции достига и дори надхвърля 1,5 м – например в нишата при северното стълбище на западната кула (обр. 9 и 14), при входа на югозападната кула (обр. 16, 19 и 20), при челната стена на същата кула и т. н. Все пак значителният тухлен материал в насипите с деструкции и следите от тухли в хоросановите пластове, до които са запазени някои останки

[5] На няколко места установихме сериозно напукване на лицеви камъни, без следи от опалване по тях (обр. 16, 25 и 32). От този факт може да се заключи, че този вид камък не издържа на големи статични натоварвания.

(например при входа на югозападната кула и в западната половина на северната кула), позволяват да допуснем, че градежът в по-горните части на крепостните куртини и кули е бил в смесена зидария.

Интересен е фактът, че особеностите в планирането на входовете на югозападната, южната и северната кула се допълват и с различия в оформлението им. Така при южната кула страниците на входа над цоклите са изцяло от тухли (обр. 25, 27 и 29)[6]. При северната кула с тухли са само ъглите на входните страници (обр. 32 и 33). При запазените над цоклите долни части от входните страници на югозападната кула няма изобщо тухли (обр. 16, 19 и 20).

Над подовите нива на изследваните кули намерихме фрагментирани керемиди (*tegulae* и *imbrices*), а също и железни пирони. Те са указание за стабилни дървени покриви. При изграждането и ремонта на покривните конструкции, както и на останалите дървени компоненти на кулите са използвани различни железни сечива, включително свредели. Добре запазен, дълъг дърводелски свредел (кат. № 4-7) открихме сред деструкциите на южната кула (виж част 4.2, обр. 56).

Всички тегули са извити в напречно сечение, без прелом на периферните ръбове. Използвани са няколко близки формата тегули, но по разбираеми причини данните за тях не могат да бъдат пълни: ... с височина на извивката около 0,04 м и дебелина – 0,022/0,023 м (с червен цвят); ... с височина около 0,055 м и дебелина – 0,022/0,025 м (с червенокафяв цвят); ... с височина над 0,03 м и дебелина – 0,028/0,03 м (с жълтокафяв цвят). По-пълна донякъде е информацията ни за използваните формати имбрекси: ... с ширина към 0,13 м, височина около 0,055 м и дебелина – 0,022/0,023 м (с червенокафяв цвят); ... с ширина към 0,14 м, височина около 0,05 м и дебелина – 0,02/0,022 м (с червен цвят); ... с ширина към 0,185 м, височина около 0,07 м и дебелина – 0,028/0,03 м (с жълтокафяв цвят).

Началните подове на кулите са с трамбована материкова пръст (обр. 8, 10, 18-20, 22, 24-29). На места върху тях разчистихме фрагментирани тухли или плочести камъни (напр. обр. 24), но по-цялостно запазена подова настилка засега не сме констатирали. При входните коридори на кръглите кули подовете са трамбовани върху непрекъснатата там субструкция (напр. обр. 18, 20, 24 и 28). Подовите нива от коридорите на кулите продължават без промяна в площта на крепостта. В ограничени сондажи пред входните коридори на южната и югозападната кула пробихме нивата от началния период на експлоатацията им и под тях установихме строителни нива, маркирани с дребни камъни и късчета хоросан (обр. 18). В разкритата ниша на северното стълбище на западната кула (обр. 4) констатирахме друга ситуация. След изграждането на субструкциите и долните части от суперструкциите на съоръженията околният терен е бил нивелиран и в нишата, върху непрекъснатата тук субструкция, е нанесен пласт (дебел около 0,25 м) с материкова пръст, в която има отделни фрагменти строителна керамика. В следващ по-напреднал етап на фортификационното строителство над въпросния пласт в нишата е устроено бъркало за вар (обр. 9 и 14). Над останките от това бъркало вече е трамбованото землено ниво от началния период от функционирането на крепостта.

2.6. Реконструираният план на централната крепост

В план централната крепост на комплекса не е с форма на равностранен, както съобщават братя Шкорпил, осмоъгълник. Докато трасето на куртината меж-

[6] Дебелината на тухлените градежи, оформящи страниците на входа на южната кула, е по 0,90 м.

ду западната и югозападната кула е около 53,5 м, то трасето на куртината между последната и южната кула е около 45,5 м[7]. Симетрията в плана на крепостта по линията запад-изток се доказва от еднаквото отстояние на северната и южната кула спрямо западната кула – по около 94,5 м. Този факт, както и ориентацията на куртините северно от западната кула и южно от северната кула, показват, че неизследваната северозападна кула е в симетрична позиция спрямо югозападната кула (обр. 46). Хипотетична засега е симетрията в плана на крепостта по линията север-юг. Тя обаче може да се предположи с голяма вероятност от вида и разположението на насипите с деструкции от съоръженията в източната част на крепостта. Източната кула (кула-порта?) би следвало да е като западната, а северозападната, североизточната и югоизточната кула – като югозапданата. С презумпцията за тази симетрия планът на крепостта придобива формата на правилен, леко издължен по линията запад-изток осмоъгълник[8]. Дължината му (между пресечните точки на трасетата на куртините, без размерите на кулите) по тази линия е около 136 м, а по линията север-юг – около 131 м. Дължините на страните му възпроизвеждат двата посочени модула – 4×53,5 м и 4×45,5 м. Обиколката му, т. е. общата дължина на трасетата на куртините, мерена по вътрешните им лица, е към 396 м. Ъгълът между трасетата на съседните куртини при западната и източната кула е около 120°, т. е. колкото са и челните ъгли на тези кули. Ъгълът между трасетата на съседните куртини при южната и северната кула е около 130°, а при останалите кули – около 145°. Защитената площ на крепостта, без кулите, е почти 1,2 ha (обр. 46).

Въпреки че проучванията ни коригират съществено данните на братя Шкорпил за съоръженията в западния и, по всяка вероятност, в източния ъгъл на крепостта, то идеята за порти в тези два пункта не може да се смята за опровергана. С оглед плана на крепостта и на ситуирането ѝ в прегрaдния фортификационен комплекс (обр. 47), посочените пунктове са най-логичните места на крепостните порти. Разкриването на последните и изясняването на устройството им остава задача за бъдещите проучвания.

2.7. Изследваните останки от първия крепостен период в защитената площ

При проучванията в сектор № 5 открихме материали, които са от началния период на крепостта, но не попаднахме на синхронни останки (напр. обр. 35-37). По всяка вероятност теренът тук по това време не е бил застроен.

По-различна е ситуацията в централния сектор № 6, въпреки че предположението на братя Шкорпил за „самостоятелна кула“ в центъра на крепостта не се потвърди. В ограничената площ, която изследвахме, попадат части от две успоредни стени, ориентирани приблизително север-юг (обр. 40) Ориентацията им съвпада с тази на крепостта (обр. 3 и 46). Стените отстоят на около 2,90 м една от друга. Дебелината им в суперструкция е 0,60 м. Основите са по-дебели[9]. Гра-

[7] Трасетата на куртините са мерени по вътрешните лица от (до) пресечните им точки, които са по осите на входовете на кулите, т. е. реалните куртини са по-къси. При характеристиката на общия план на крепостта е целесъобразно използването на тези данни.

[8] В геометрията „правилен многоъгълник“ означава равностранен многоъгълник и, съгласно строгата геометрична логика, всеки многоъгълник, който не е равностранен не би следвало да е правилен. Тук обаче си позволявам едно по-свободно тълкуване на „правилността“ и мисля, с оглед на представения план, че всеки изследовател на фортификационното дело ще ме подкрепи.

дежът е без хоросан, но изглежда стабилен. В запазените долни части на суперструкциите са използвани основно полуобработени камъни като тези в лицевата зидария на фортификационните съоръжения (обр. 41-44). Спойващият разтвор е глина. При източната стена разкрихме частично вход (обр. 40-42). Очертания на вход, широк 1,60 м, личат и в разкрития участък от западната стена. В по-късен момент обаче този вход е затворен с по-небрежен като изпълнение градеж (обр. 40 и 43). По-голямата част от подовото или ходовото ниво, което разчистихме между двете стени, е с настилка от големи (предимно) каменни плочи. Дебелината на плочите не надвишава 0,10 м, поради което при експлоатацията им повечето от тях са се напукали (обр. 40, 44 и 45). Настилката лежи върху сбитата материкова пръст и съответства като ниво на долните части от суперструкциите на стените (обр. 40-44). Тя прекъсва приблизително на линията на северната страница на входа в западната стена (обр. 40 и 45). Северно от настилката подовото (ходовото) ниво е с трамбована, предимно материкова пръст с дребни камъчета. Нивото на частично разкрития вход в източната стена, фиксирано с една почти правоъгълна каменна плоча, е малко по-ниско (обр. 40). В стратиграфско отношение обаче то и в безспорна връзка с плочестата настилка. Пластът непосредствено над последната и над ненастланите участъци от единственото регистрирано ниво е наситен с фрагментирани керемиди *(tegulae* и *imbrices),* идентични с използваните при кулите. Тук намерихме железни пирони от покривните конструкции, а също и фрагменти от плоско прозоречно стъкло.

Засега не може да се уточни дали установените стени в сектор № 6 са от една сграда или от две съседни сгради. При първия вариант плочникът между стените би бил под на помещение, а при втория вариант – улична настилка или по-скоро добре устроен локален пасаж между две сходни вероятно по размери и предназначение сгради[10]. Видимите върху околния терен деструкции и впечатленията от огледа на един пресен иманярски изкоп в източна посока дават основания да се допусне, че разкритите досега останки са само малка част от голяма сграда или от комплекс от сгради. Очевидно функциите на това централно звено (преториум?; казарма/и?) са били в тясна връзка с предназначението на самата крепост.

2.8. Пластът и материалите от първия период на крепостта

Пластът от първия период на крепостта е с различна степен на съхраненост. При изследваните фортификационни съоръжения от основно значение е било различното третиране на този пласт в началото на втория период от функционирането на крепостта. Най-значителна е дебелината му в югозападната кула – около 0,50 м (обр. 18 и 19). Тук изглежда, че пластът с деструкции е бил само подравнен. При южната кула дебелината на по-ранния пласт е не повече от 0,20 м (обр. 24 и 26) и може да се допусне, че е бил частично изчерпан. Интересна е ситуацията в западната кула, където нанасянето на по-късното подово ниво е довело до неравномерно изчерпване на по-ранния пласт. При входа ѝ последният е безспорен и е с дебелина около 0,35/0,40 м (обр. 8, 10 и 12). В западна посока обаче по-ранният пласт постепенно изтънява за да изчезне съвсем в челната част на кулата (обр. 10).

---

[9] Банкет засега е установен откъм западното лице на източната стена, тъй като само тук се вкопахме на по-голяма дълбочина (обр. 41 и 42). Няма обаче основания да се допуска, че този банкет е единствен за тази стена и че другата стена е различна в това отношение.

[10] Местоположението (виж обр. 3 и 46) и установеното прекъсване на настилката в сектор № 6, а също и отсъствието на подобни настилки пред входовете на изследваните кули, не са в подкрепа на интерпретацията ѝ като уличен плочник.

В северната кула, поне в изследвания ѝ участък около входа, пластът от нейния първи период е бил изцяло изчерпан. През по-късния период тук е използван ранния под или (ако последният е бил нарушен и също демонтиран) е положен нов глинобитен под на нивото на по-ранния (обр. 32).

Стратиграфската ситуация в нишата при северното стълбище на западната кула (кула-порта?) е била сходна с тази при входа на същата кула, т. е. в нишата има пласт от по-ранния крепостен период, който е бил запечатан от по-късното ниво. Тук обаче горната част на по-ранния пласт, както и нивото, и пластът от следващия период са нарушени в по-ново време.

През по-късния крепостен период и в по-ново време са нарушени изцяло ходовото ниво и пластът от първия крепостен период в площта на изкопа в сектор № 5 (обр. 36 и 38).

В сектор № 6, върху установеното тук ниво с плочеста настилка лежи, както вече споменах, пласт с покривни деструкции. Дебелината му е не повече от 0,20 м. На места е нарушен. Следващият регистриран пласт тук, който достига съвременната повърхност на терена, е всъщност насип с деструкции и преотложени материали[11].

Като цяло запазеният културен пласт от първия период на крепостта е беден откъм битови материали – ограничено количество фрагментирана керамика и монети[12]. Битовата керамика е представена с няколко типа амфори и кухненски съдове (виж ч. 5). Няма луксозна трапезна керамика. Монетите са единични находки, т. е. загубени са случайно (виж ч. 3, а също ч. 6.3 и ч. 6.5).

Малката дебелина на пласта, включително в най-запазените му части, и ограниченият репертоар на материалите в него свидетелстват за отсъствието на интензивно обитаване през този период, което е в унисон с безспорно военният характер на самата крепост.

Пластът от първия крепостен период съдържа останки и следи от пожар – въглени и опалени деструкции (обр. 8, 10 и 18). Най-значителни са те в началния пласт при южната кула на крепостта (обр. 26; виж и обр. 24).

2.9. Преустройствата и по-късният пласт в кулите на крепостта

Като строителни преустройства вторият период във функционирането на централната крепост е засвидетелстван засега само при югозападната кула. Във входния коридор на същата са изградени нова северна страница с право лице и един пиластър до южната страница, в резултат на което проходното пространство е стеснено (обр. 15). Причина за това сигурно е използването на приземието на кулата с ново предназначение (жилищно?). Градежът на новите съоръжения е с необработени и полуобработени камъни, споени с глина. На места, за попълване или подравняване, са използвани и фрагменти от тухли. Новата северна страница и срещуположния нов пиластър са без основи и стъпват върху пласт с деструкции от предходния период (обр. 17-19 и 22).

Към втория период на крепостта се отнасят и частично разкритите останки

---

[11] Разкритата настилка с каменни плочи е средно на 0,70 м под днешната повърност на терена при сектор № 6, а запазените останки от стените тук са почти до днешната повърхност на терена (виж котите на плана при обр. 40).

[12] Материалите от нарушените пластове и от насипите, които могат да се свържат с първия крепостен период, са също фрагменти от битова керамика и монети.

от праг при входа на западната кула (кула-порта?) (обр. 4, 5, 11 и 12). В праговия блок, който разкрихме непосредствено до северната страница на входа, има добре оформена дупка (диаметър – 0,15 м; дълбочина – 0,045 м) за/от остта на съответното крило на вратата и един жлеб, който вероятно е служил за приплъзване на някакво приспособление (обр. 6 и 11). Фрагментарният вид на останките от прага навежда към предположението, че те са преизползвани – вероятно от първоначалния праг на същия вход, който е бил с около 0,40 м по-ниско (виж обр. 8 и 12).

Новите подови нива в кулите, подобно на по-ранните, са глинобитни (обр. 5, 10, 11, 17-19, 26, 29 и 32). При частично съхраненото по-късно подово ниво в коридора на южната кула установихме настилка от тухли (обр. 24). В северната кула и в челната част на западната кула новите подови замазки са непосредствено върху по-ранните такива (обр. 10 и 32).

Като цяло културният пласт от втория крепостен период при сондажите в и около кулите е сравнително тънък и твърде нарушен при различни по-късни вмешателства. Между този пласт и залягащия го насип с деструкции от фортификационните съоръжения и/или с преотложени материали обикновено няма ясна стратиграфска граница (обр. 10, 18, 19 и 26). Изключение е само изследваният участък от северната кула, където пластът от втория крепостен период е наситен с фрагментирани покривни керемиди и добре се е отличавал от следващия нагоре насип (обр. 32). За съжаление обаче тук този пласт е чуствително накърнен от иманярска интервенция. Като цяло пластът от втория крепостен период, подобно на този от предишния период, е беден откъм материали. Битовата керамика отново е с ограничен репертоар от амфори и кухненски съдове (виж част 5.). Върху второто подово ниво на южната кула намерихме железен инструмент, който може да се определи като пробивач (кат. № 4-9). В северната кула открихме монета на Юстин II и София (номинал „К“) (кат. № 3-51).

Пластът от втория крепостен период при изследваните кули също е наситен с въглени и пепел (обр. 10, 18, 24, 26 и 32). Индикации за пожар са и опалените, почти отухлени на места глинобитни нива от този период.

2.10. Изследваните останки от втория крепостен период в защитената площ

В сектор № 5, в северозападната част на централна зона на крепостта, където няма строителни останки от началния период, разкрихме частично основи от по-късна сграда. Тя е била с дъговидно извита на изток стена (обр. 3 и 35). Основите са с камъни, споени с кал, и са плитки. Дебелината им е около 0,60 м (обр. 35-39). В изследваната североизточна част на сградата не е запазено подово ниво (обр. 35 и 36). В нарушения културен пласт в тази ограничена площ обаче открихме няколко монети от VI в., на Юстиниан I – една с номинал „К“ (кат. № 3-47) и три с номинал „М“ (кат. №№ 3-48, -49, -50) (виж част 3., обр. 52), които очевидно са били укрити в тази сграда и я датират.

По-ранната сграда или сгради непосредствено на югоизток от центъра на крепостта (сектор № 6) сигурно е/са преизползвана/и през следващия период, въпреки че в изследваната тук площ не попаднахме на по-късно подово ниво. Вероятно то не е запазено. Установеното затваряне на вход в една от разкритите тук стени е с доста небрежен градеж (обр. 40 и 43) и изглежда е станало през следващия, втория крепостен период.

2.11. Информацията от теренните обходи и наблюдения в м. Гермето и околността през 2005 г.

Макар и ограничени по време и обхват, теренните обходите, които осъществихме по време на разкопките в „Хармана“, също се оказаха успешни. Важен резултат от тях например е по-точната информация за общата дължина на целия комплекс в м. Гермето – около 2000 м. Частично може да се коригира сведението на братя Шкорпил, че в централната част на комплекса преградните стени са „почти в една права линия от север към юг“. Трасето на преградните стени е съобразено с конфигурацията на терена и описва по-скоро плавна дъга (обр. 47). След края на седловината северната преградна стена се е изкачвала към крепостта на възвишението Перченлик, съобразявайки се с едно дере, което отделя Перченлик от съседното на изток възвишение в Камчийския старопланински дял. Това дере се явява като естествен ров и очевидно строителите на комплекса са се възползвали от него. Местата на кулите по преградните стени личат като цяло добре. Можем да потвърдим данните на Шкорпил за техния брой и тяхното разположение – както пред (на изток), така и зад преградните стени (обр. 2 и 47). Насипите, покриващи останките им, не са с ясни очертания, които да потвърдят или опровергаят правоъгълната, според Шкорпил, форма на техния план. Ровът източно от преградните стени вече почти не личи.

При разчистването на един иманярски изкоп в югозападната кула на северната крепост върху възвишението Перченлик установихме, че вътрешното очертание на кулата включва прав ъгъл и може би е с форма на четриъгълник (правилен?). Това предполага и сходно външно очертание, т. е. сведението на Шкорпил, че кулите на тази крепост са кръгли в план вероятно трябва да се коригира. В градежа на частично разкрития ъгъл на югозападната кула са използвани тухли. В друг иманярски изкоп по трасето на южната стена на същата крепост констатирахме, че дебелината на куртината е около 2,30 м. Градежът на запазените останки е само от камък, но сред изхвърлените деструкции имаше много фрагментирани тухли.

В иманярски изкоп в южното подножие на Перченлик (обр. 47) проследихме незначителен участък от западното лице на северната преградна стена. Тук попаднахме на *opus mixtum*. Разчистеният тухлен пояс е с три запазени реда от квадратни тухли. Запазен каменен градеж от северната преграда установихме и в шкарповете на шосето от с. Голица за с. Булаир. Видимото днес от него обаче е само емплектон, тъй като полуобработените лицеви камъни са демонтирани преди време. Във всеки случай дебелината на преградната стена тук не е била под 2 м.

Двете „могилки“, които братя Шкопил са видяли пред западната кула на централната крепост (обр. 2), днес попадат в обработваема нива. Разпилените по повърхността деструкции са идентични с тези от фортификационните съоръжения – камъни (предимно ломени), фрагментирана строителна керамика (предимно тухли) и късове хоросан, и очевидно маркират останки от някакви постройки или съоръжения.

Наблюденията ни южно от централната крепост – твърде затруднени от гъстата горска растителност, потвърждават в общи линии данните на Шкорпил за тази част от комплекса (обр. 2 и 47). Вече отбелязах (ч. 1.1), че като цяло тук останките са в по-добра степен на съхраненост.

По време на пребиваването ни в с. Голица местни хора ни информираха за епизодично разкривани останки от „римския“ път между селото и м. Гермето.

Нямахме възможност да обходим целия този район, но все пак огледахме няколко двора в западния край на с. Голица (северно от шосето за с. Булаир), където личал „калдаръма“ на пътя. Констатирахме наличие на речни камъни, които биха могли да са от пътна настилка, но запазеното днес върху повърхността на терена е твърде малко. Заслужава да се отбележи сведението (на пенсионирана учителка по история в местното училище), че при обработване на нива между с. Голица и м. Гермето преди тридесетина години били намерени части от колона с надпис (в последствие загубени). Вероятно става въпрос за милиарна колона, тъй като строителни останки наоколо не са били открити.

Обр. 3
Общ план на секторите и разкритите останки при обект “Хармана” в м. Гермето край с. Голица през 2005 г.

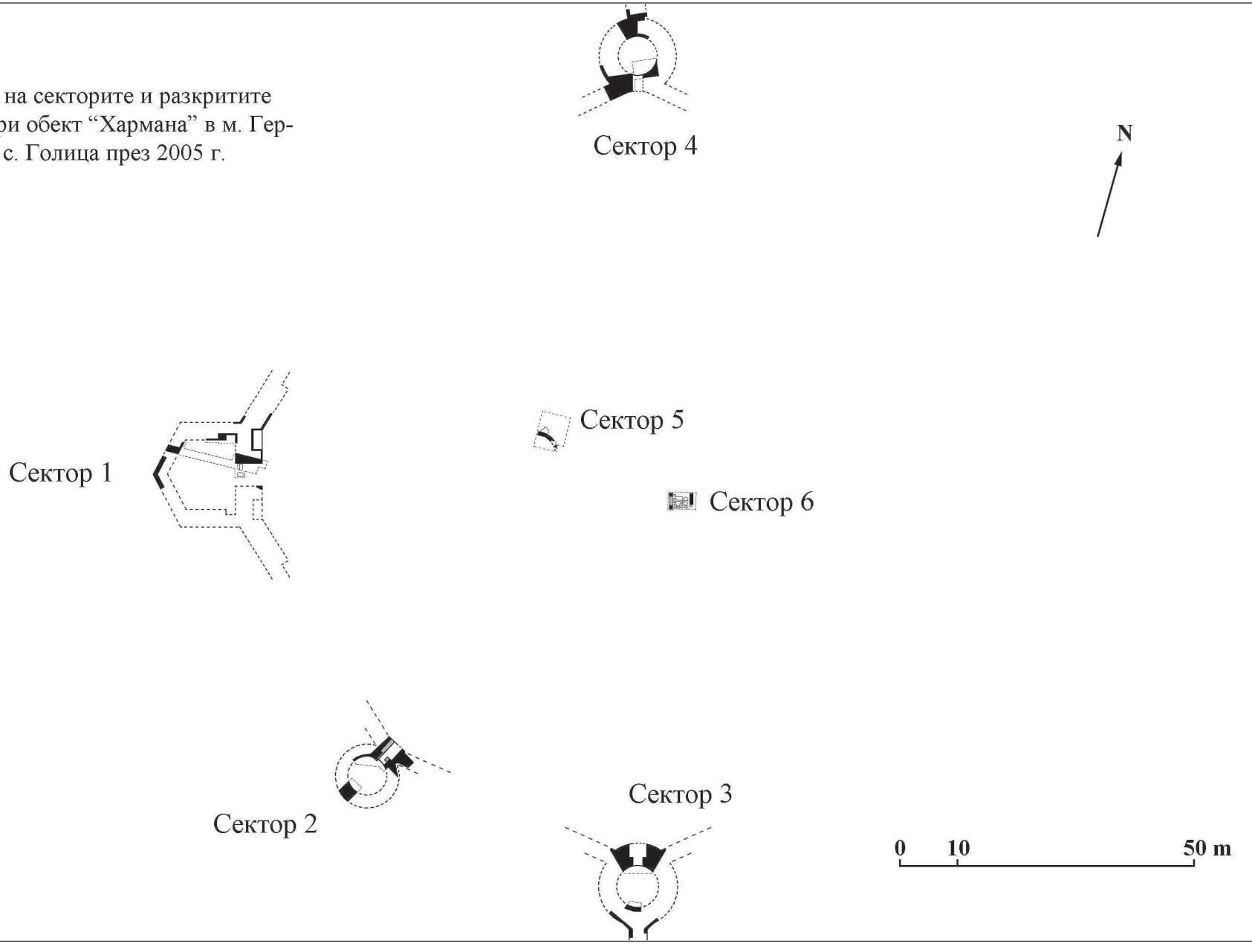

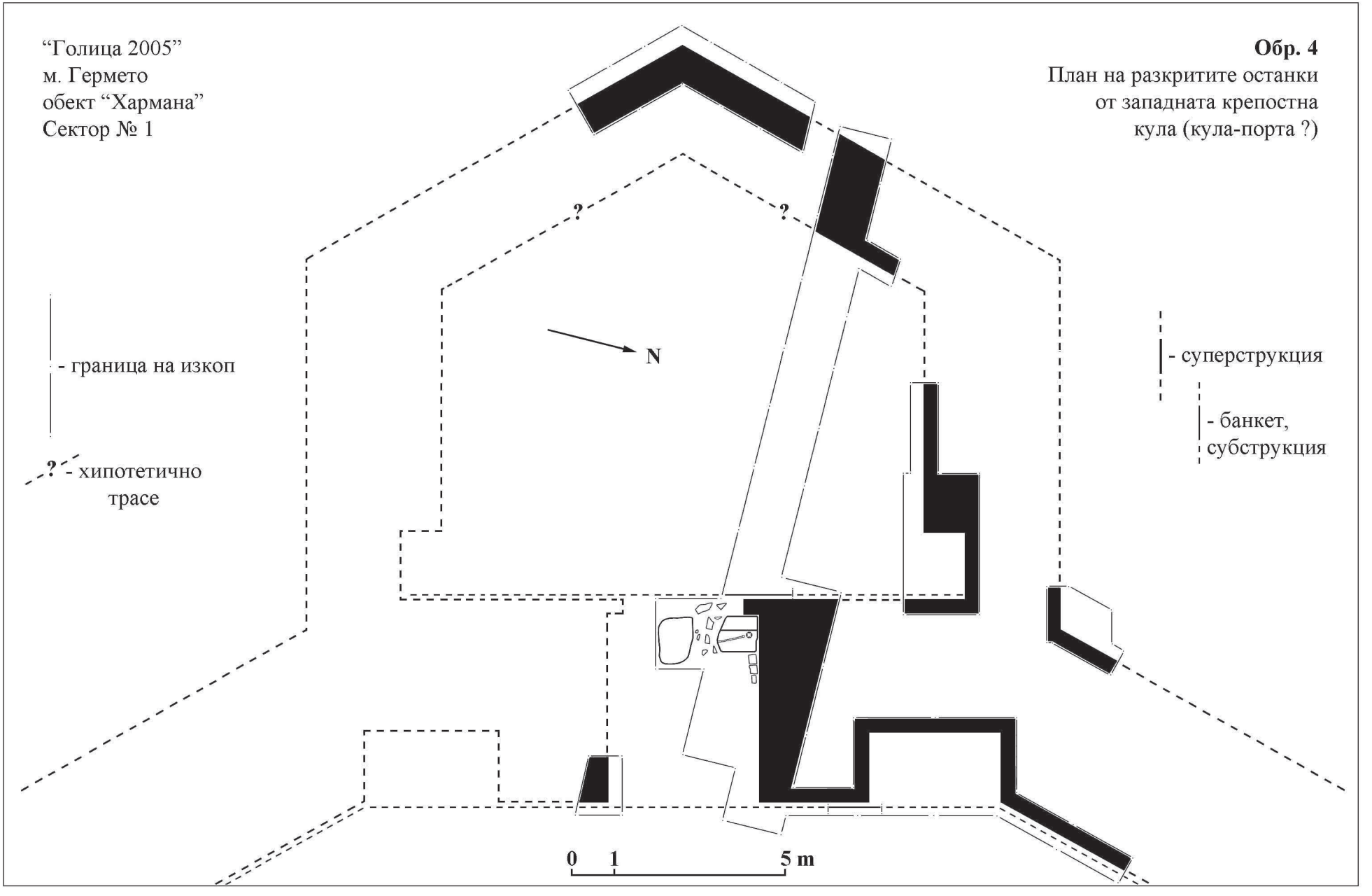
"Голица 2005"
м. Гермето
обект "Хармана"
Сектор № 1
Обр. 4
План на разкритите останки
от западната крепостна
кула (кула-порта ?)
- граница на изкоп
? - хипотетично
трасе
N
- суперструкция
- банкет,
субструкция
0 1 5 m

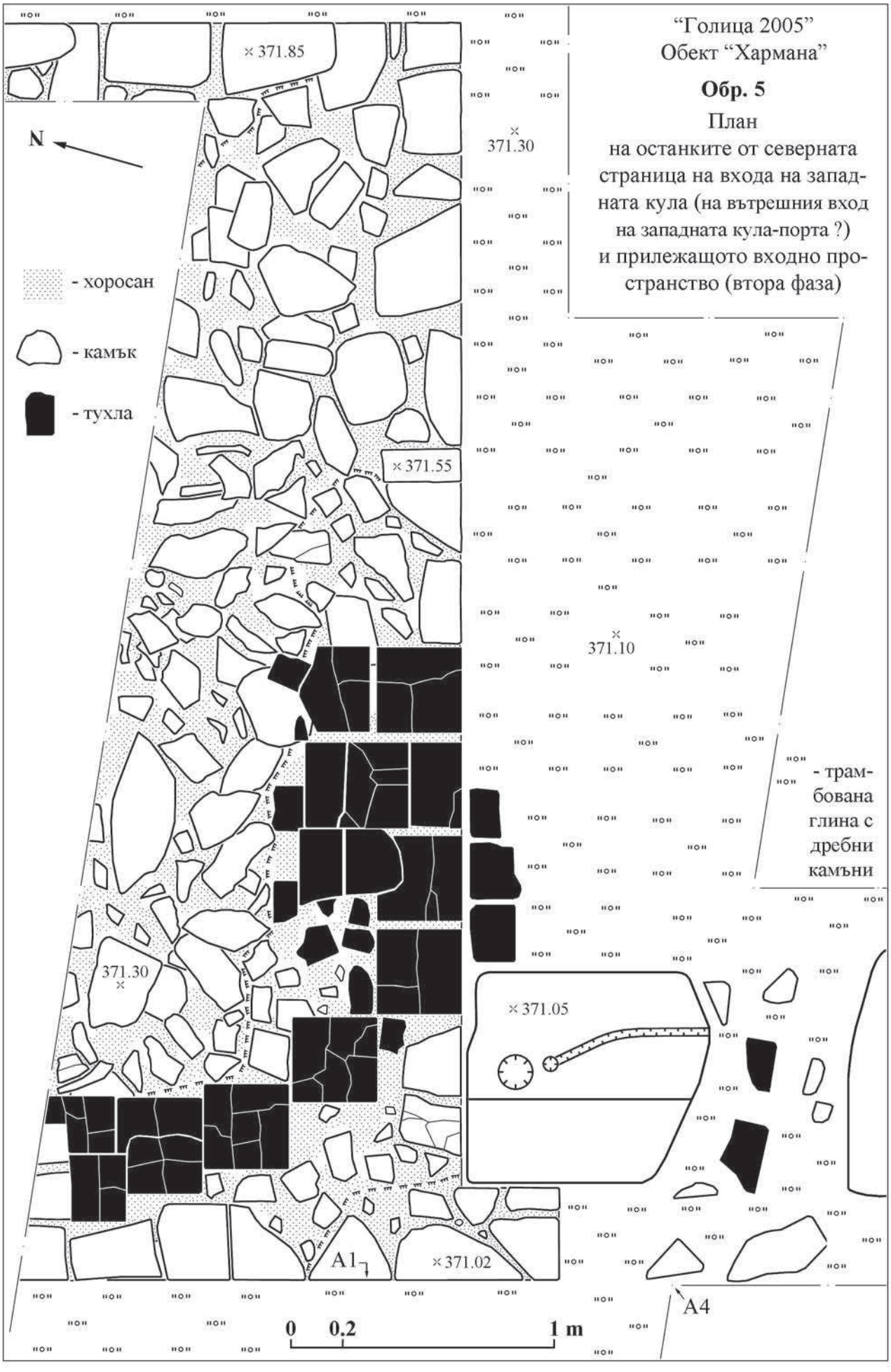
"Голица 2005"
Обект "Хармана"
Обр. 5
План
на останките от северната страница на входа на западната кула (на вътрешния вход на западната кула-порта ?) и прилежащото входно пространство (втора фаза)
N
- хоросан
- камък
- тухла
- трамбована глина с дребни камъни
× 371.85
× 371.30
× 371.55
× 371.10
× 371.05
× 371.02
A1
A4
0 0.2 1 m

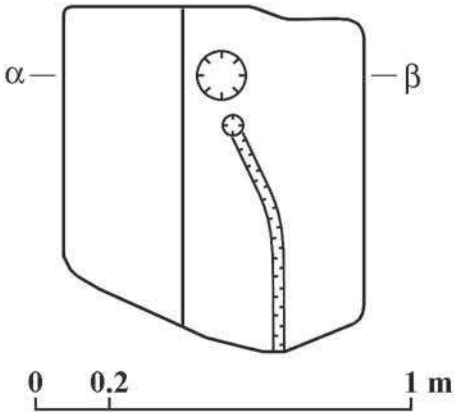

Обр. 6
Праговият блок
до северната страница
на входа (на вътрешния вход ?)
на западната кула (кула-порта ?)
(план и напречен разрез)

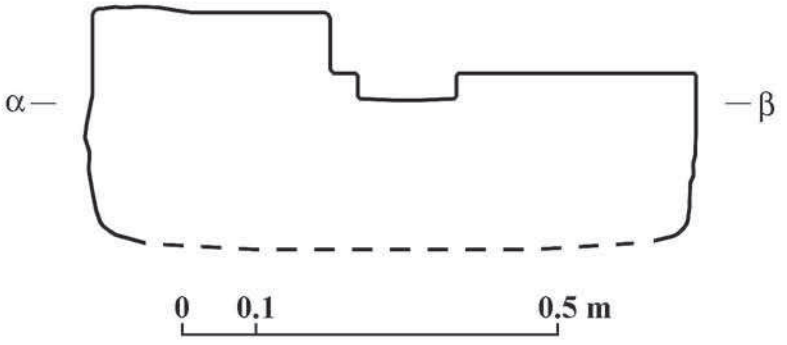

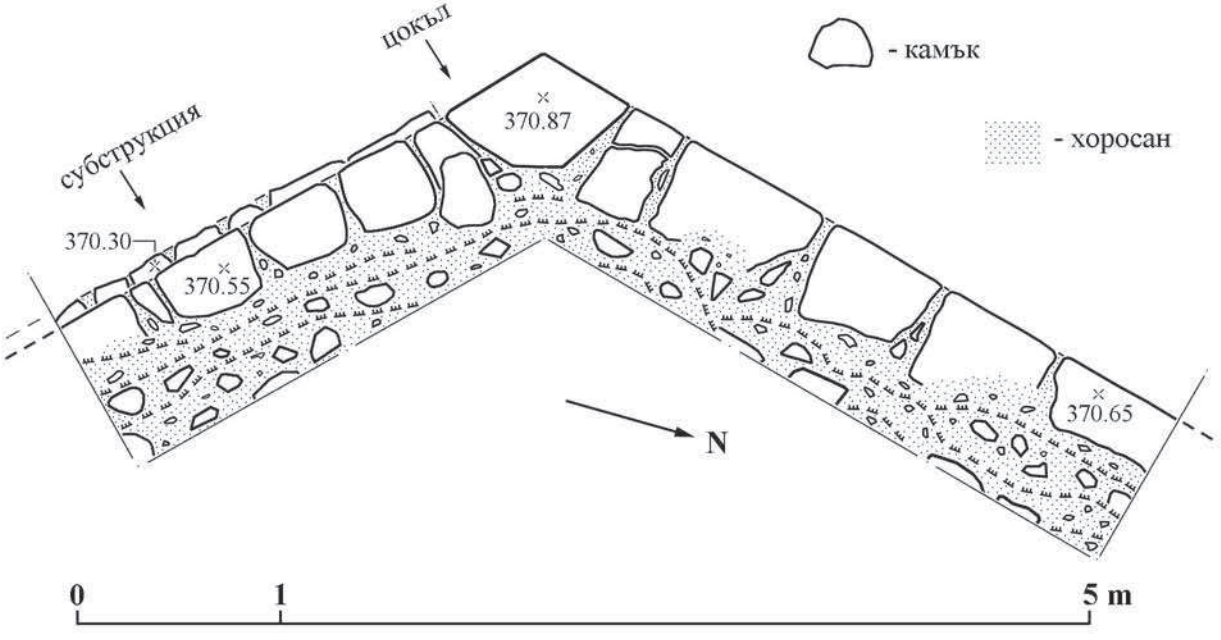

Обр. 7 План на останките от челото на западната кула (кула-порта ?)

"Голица 2005"
Обект "Хармана"
Сектор № 1

Обр. 8

Изглед на челото на северната страница на входа на западната кула и частичен разрез на пласта във входното пространство

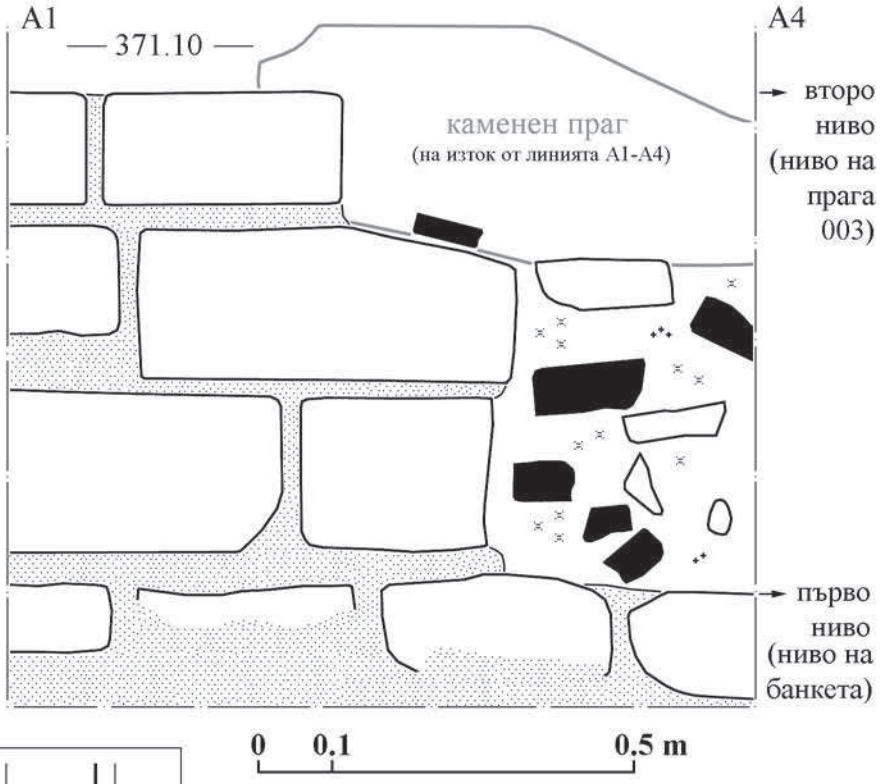

- преотложен хоросан (деструкции)

- въглени и/или пепел

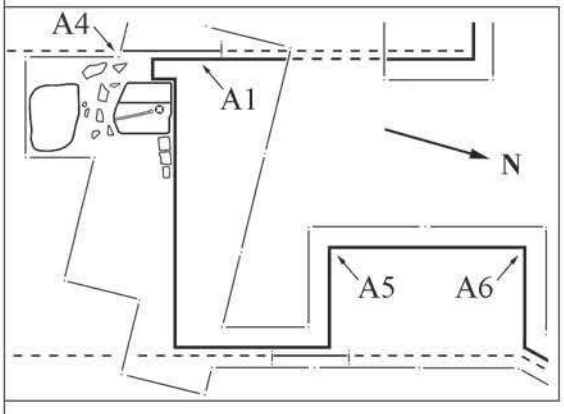

- камък

- строителна керамика

- хоросан

Обр. 9 Изглед на източното лице на северната част от вътрешната стена на западната кула

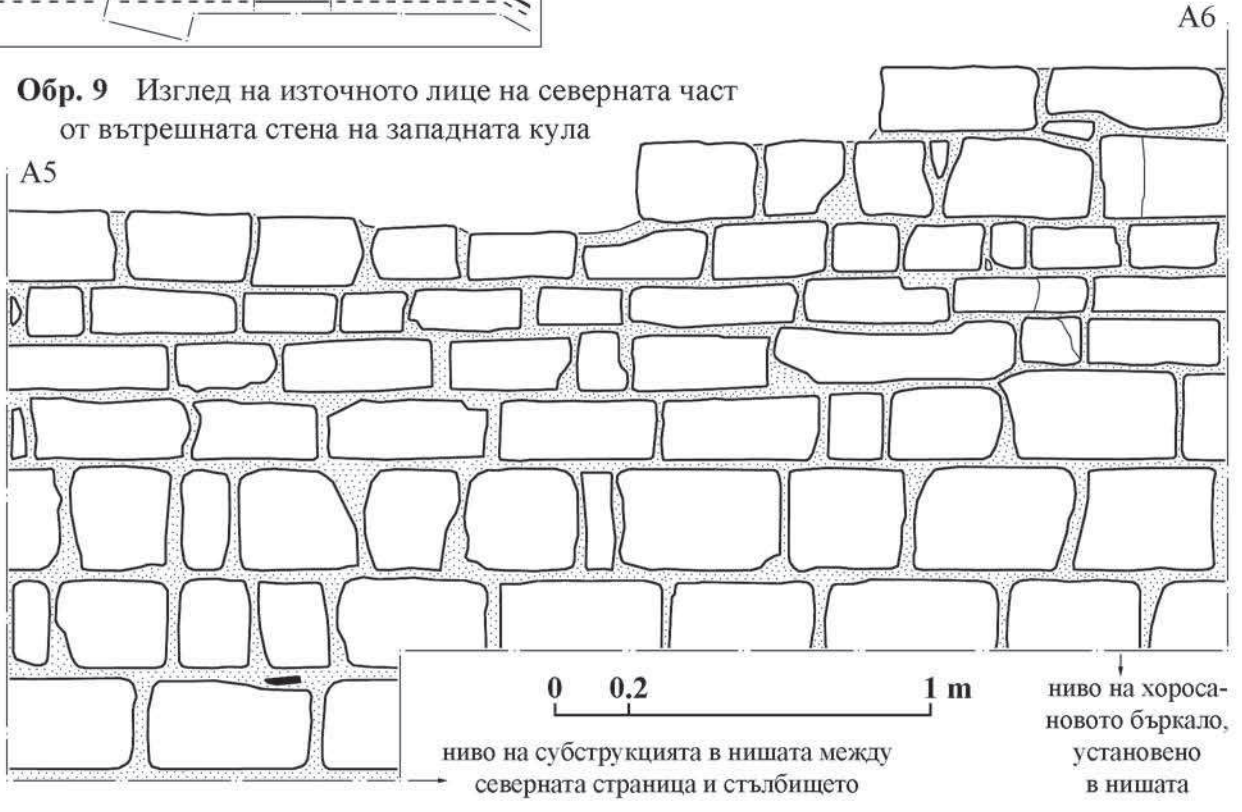
A6
A5
0 0.2 1 m
ниво на субструкцията в нишата между северната страница и стълбището
ниво на хоросановото бъркало, установено в нишата

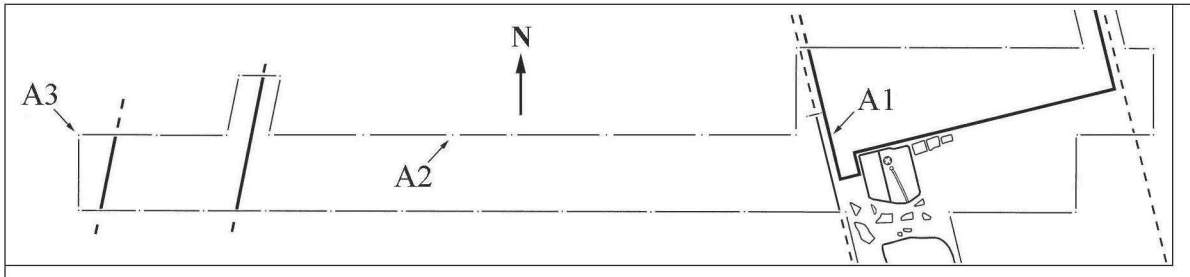

"Голица 2005"
обект "Хармана"
Сектор № 1

Обр. 10
Стратиграфски разрез
в северната част на
западната кула (кула-порта ?)

001 - горен пласт с преотложени материали от V-VI в.
002 - северна страница на входа (на вътрешния вход ?) на западната кула
004 - пласт с деструкции от края на V - началото на VI в.

❶ - първо ниво (трамбован материк) в кулата
❷ - второ ниво (глинобитно) в кулата
- камък
- строителна керамика
- преотложен хоросан (деструкции)
- въглени и/или пепел
- хоросан
- глина
- материк

челна северна стена на западната кула
(зле запазени останки от цокъл или настилка на вход в стената ?)

0 1 2 m

Обр. 11 Части от северната страница и от прага на входа на западната, петоъгълна в план кула (сн. от юг)
Сектор № 1

"Голица 2005"
м. Гермето
обект "Хармана"

Обр. 12 Външният ъгъл на северната страница на входа на западната кула (сн. от северозапад)
Сектор № 1

Обр. 13 Останките в челото на западната петоъгълна кула (сн. от югозапад)

"Голица 2005" м. Гермето обект "Хармана" Сектор № 1

Обр. 14 Останките в нишата между северната страница и северното стълбище (в ляво) на/за западната кула (сн. от изток)

"Голица 2005"
м. Гермето
обект "Хармана"
Сектор № 2

Обр. 15
План на разкритите останки
от югозападната
крепостна кула

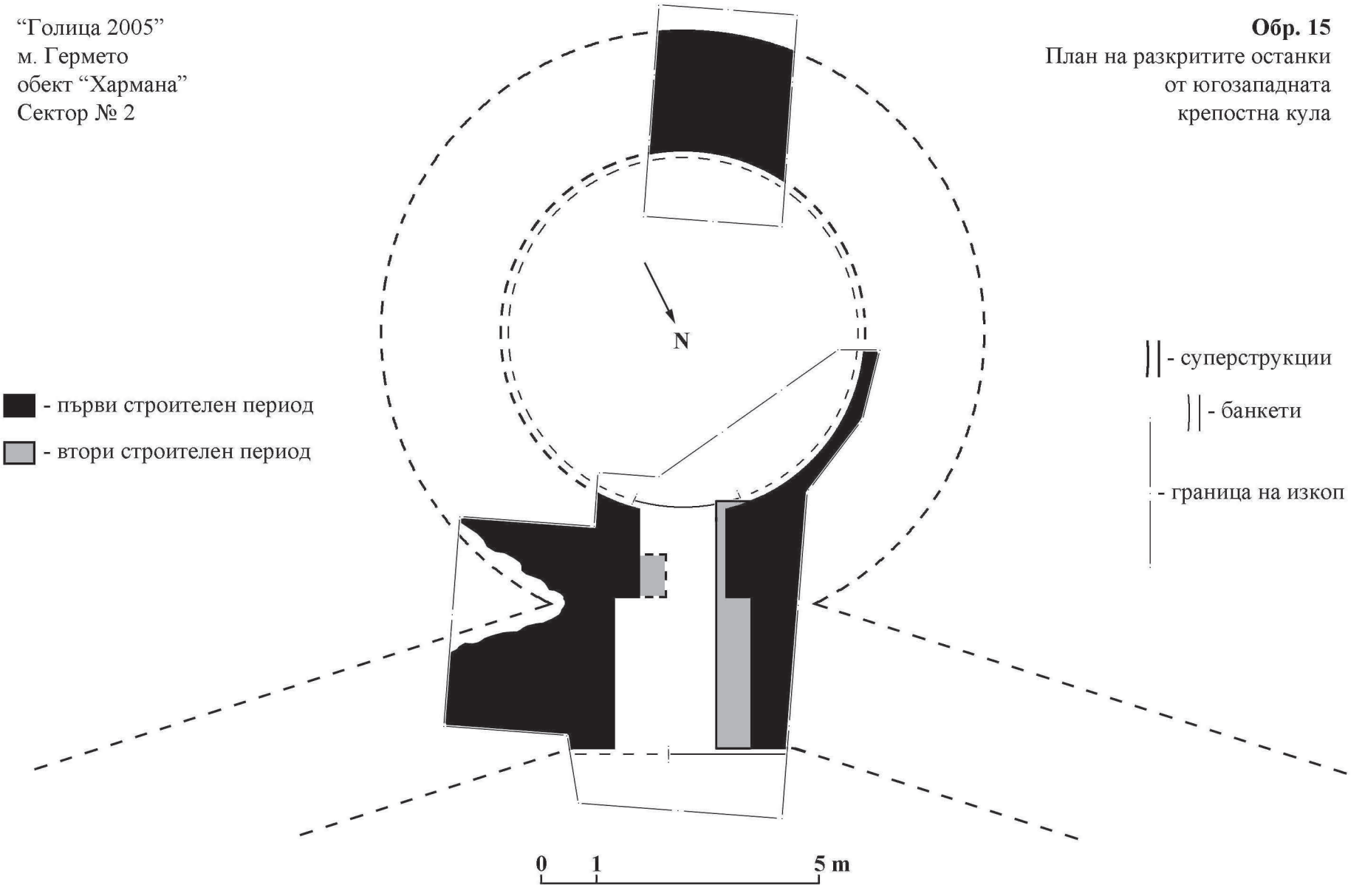

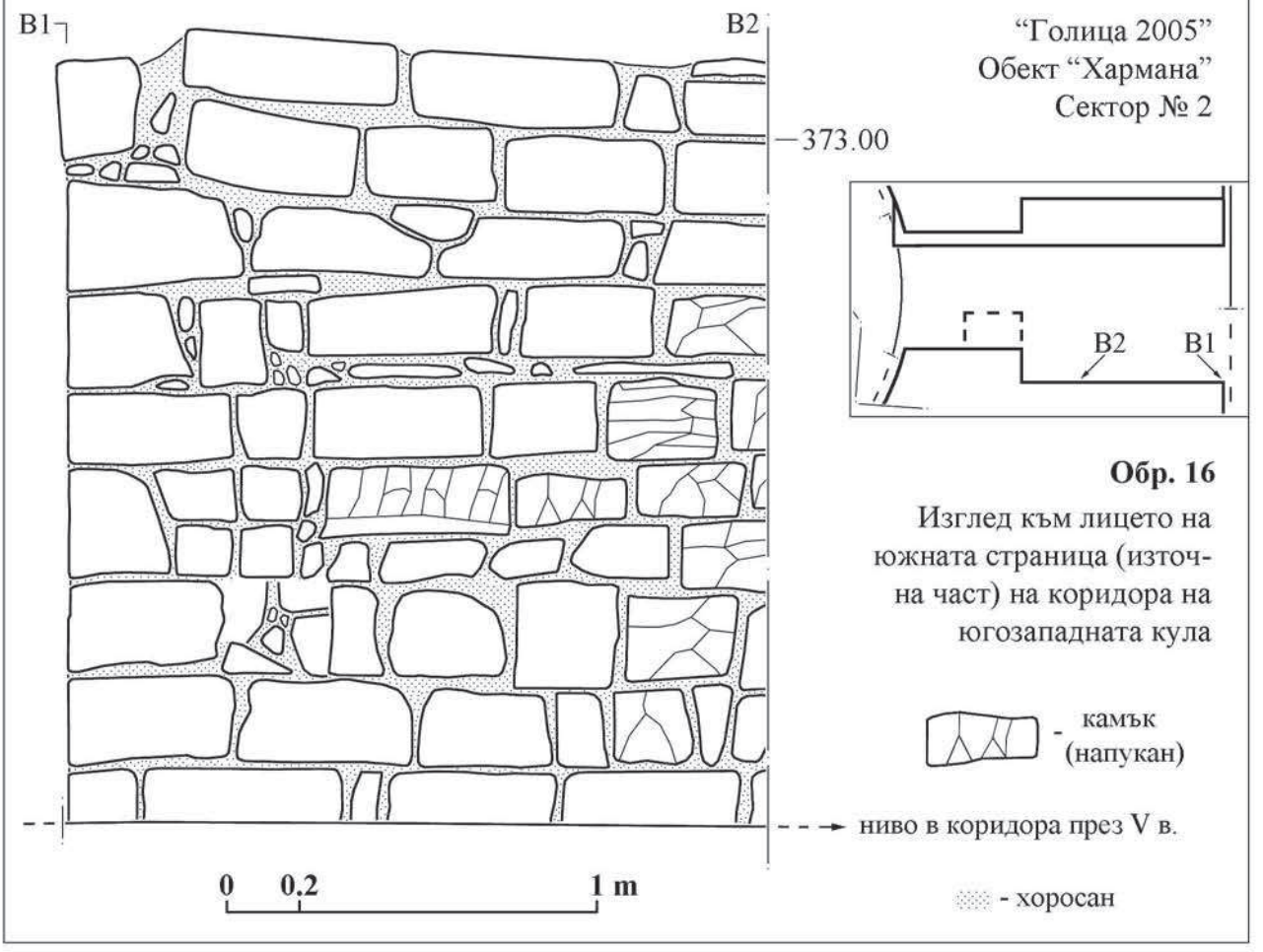

"Голица 2005"
Обект "Хармана"
Сектор № 2

Обр. 16

Изглед към лицето на южната страница (източна част) на коридора на югозападната кула

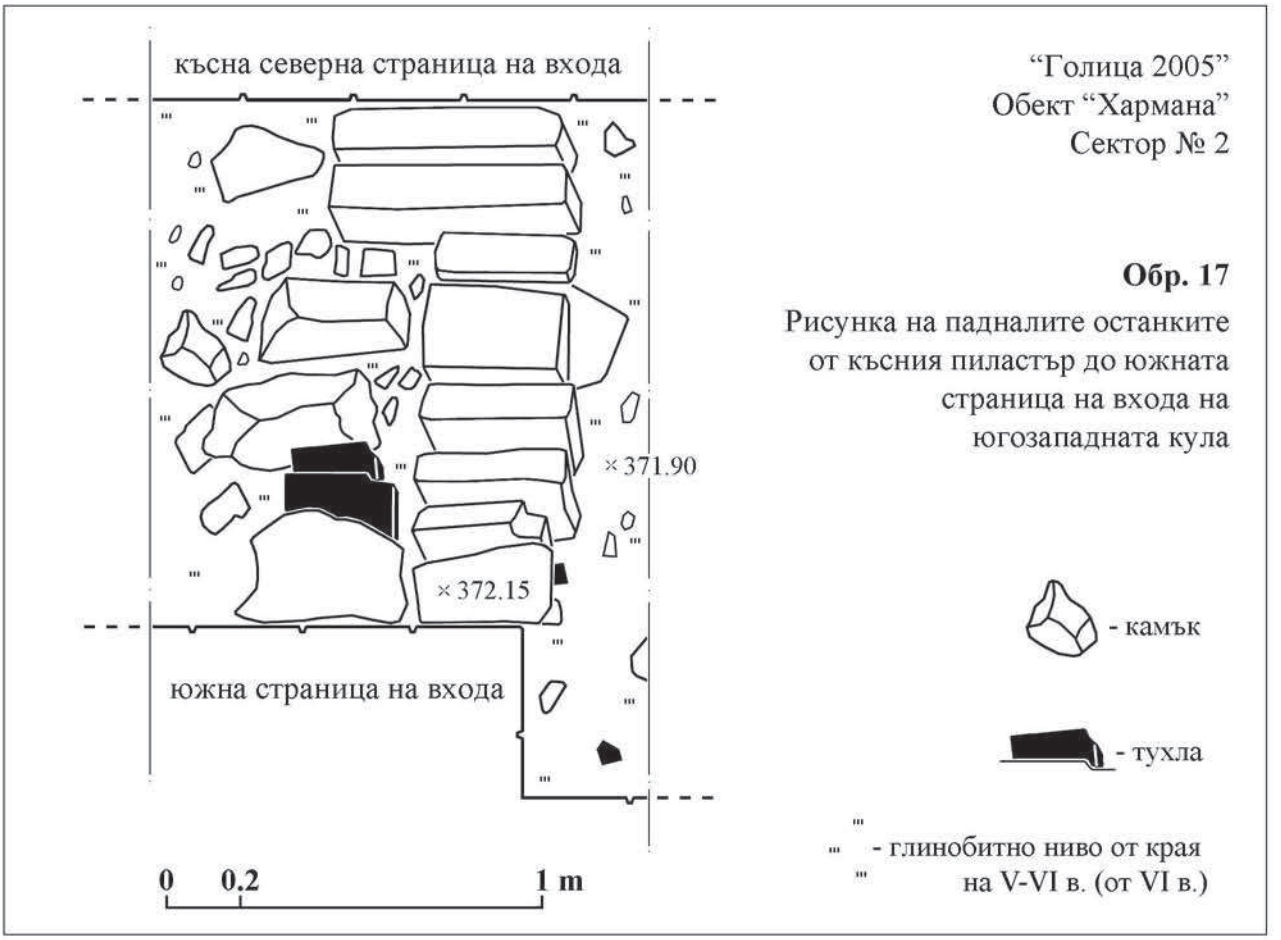
късна северна страница на входа
× 371.90
× 372.15
южна страница на входа
0 0.2 1 m
- камък
- тухла
- глинобитно ниво от края на V-VI в. (от VI в.)

"Голица 2005"
Обект "Хармана"
Сектор № 2

Обр. 17

Рисунка на падналите останките от късния пиластър до южната страница на входа на югозападната кула

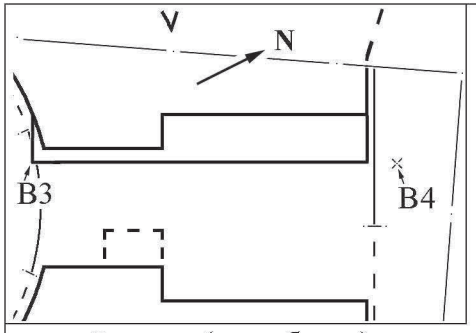

104 - пласт с материали и деструкции от края на V-VI в. (от VI в.) и с единични материали от X-XI в.
108 - пласт с материали и деструкции от V в.
109 - изравнителен пласт с материк
110 - ниво на терена по времето на строителството на кулата
❶ - ниво от V в. (горна повърхност на к.109)
❷ - ниво (глинобитно) от края на V-VI в. (VI в.)

"Голица 2005" обект "Хармана" Сектор № 2

Обр. 18

Изглед към лицето на късната северна страница на югозападната кула и разрез на нивата и пластовете до и под страницата

- камък
- строителна керамика
- хоросан
- преотложен хоросан (деструкции)
- глина
- кал (свързващ разтвор)
- въглени и/или пепел

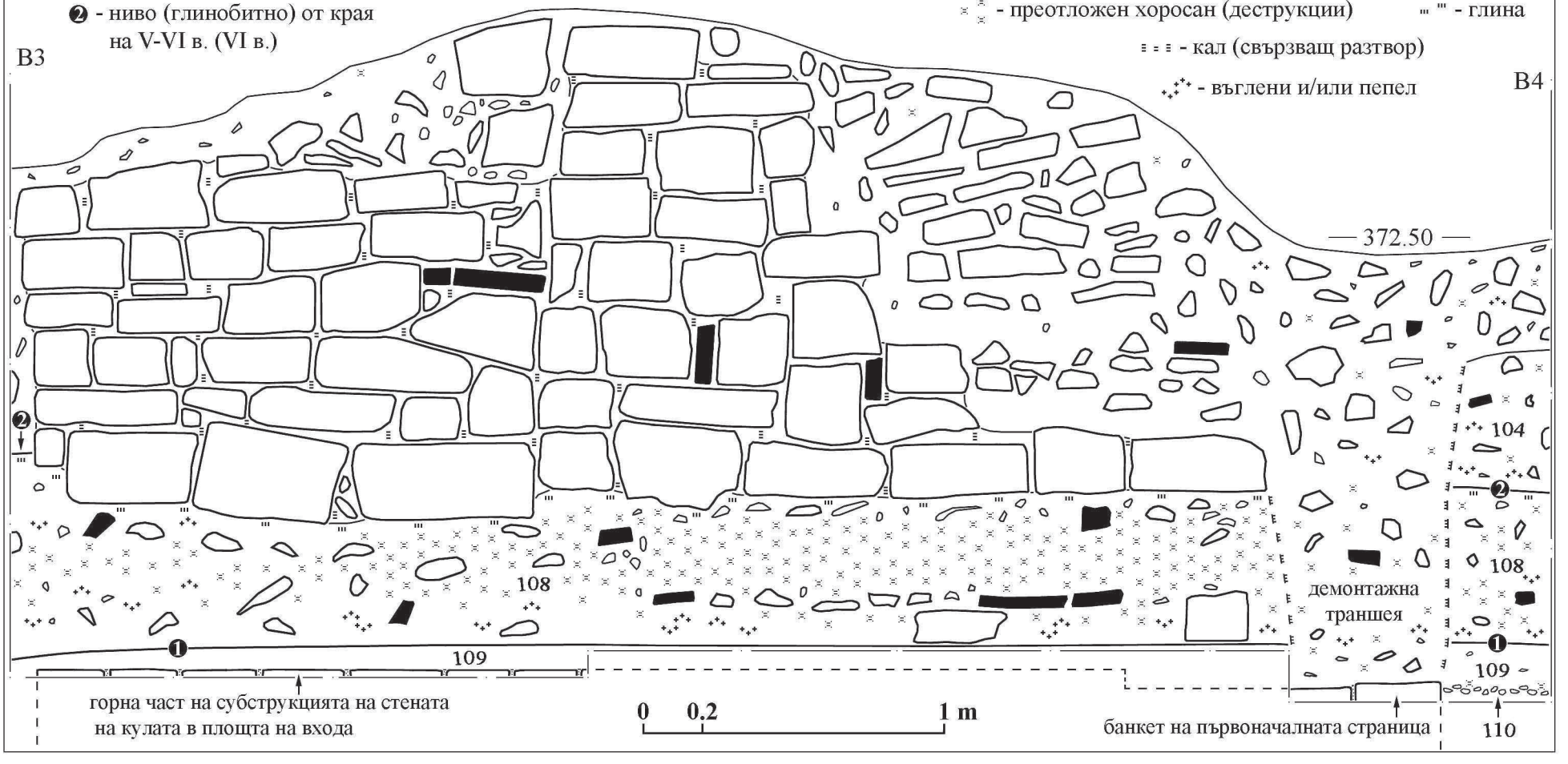

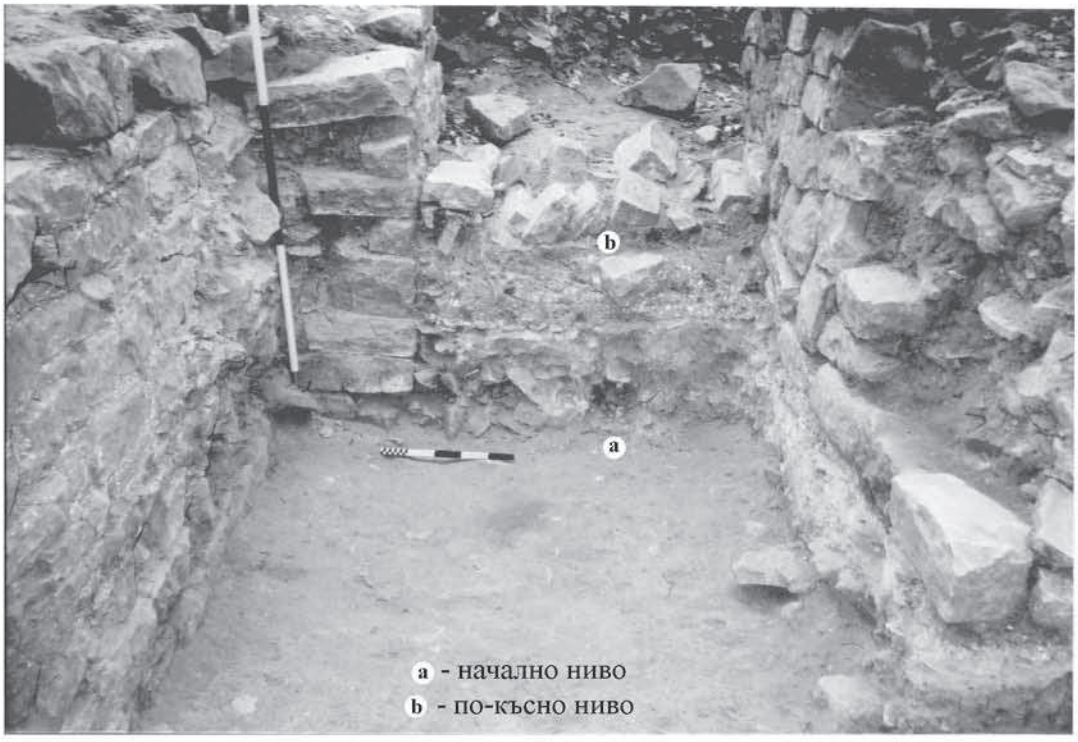

Обр. 19 Входът на югозападната кула (сн. от североизток)

"Голица 2005"
м. Гермето
обект "Хармана"
Сектор № 2

Обр. 20 Южната страница на входа на югозападната кула (сн. от североизток)

Обр. 21 Челната стена на кръглата в план югозападна кула (сн. от югоизток)

"Голица 2005"
м. Гермето
обект "Хармана"
Сектор № 2

Обр. 22 По-късната северна страница на входа на югозападната кула, пластът под нея и началното ниво на входа (сн. от югоизток)

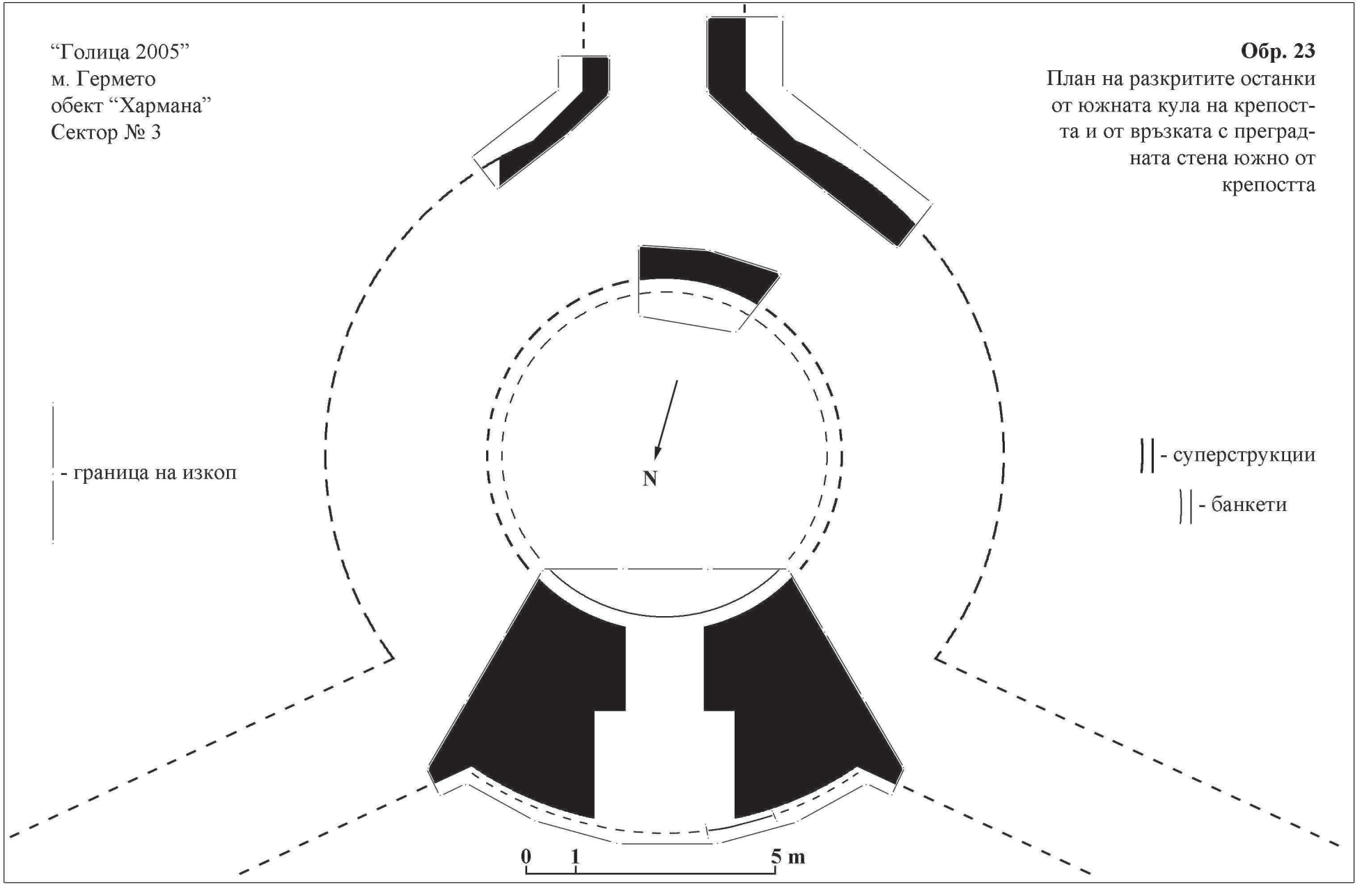
"Голица 2005"
м. Гермето
обект "Хармана"
Сектор № 3
Обр. 23
План на разкритите останки от южната кула на крепостта и от връзката с преградната стена южно от крепостта
- граница на изкоп
N
- суперструкции
- банкети
0 1 5 m

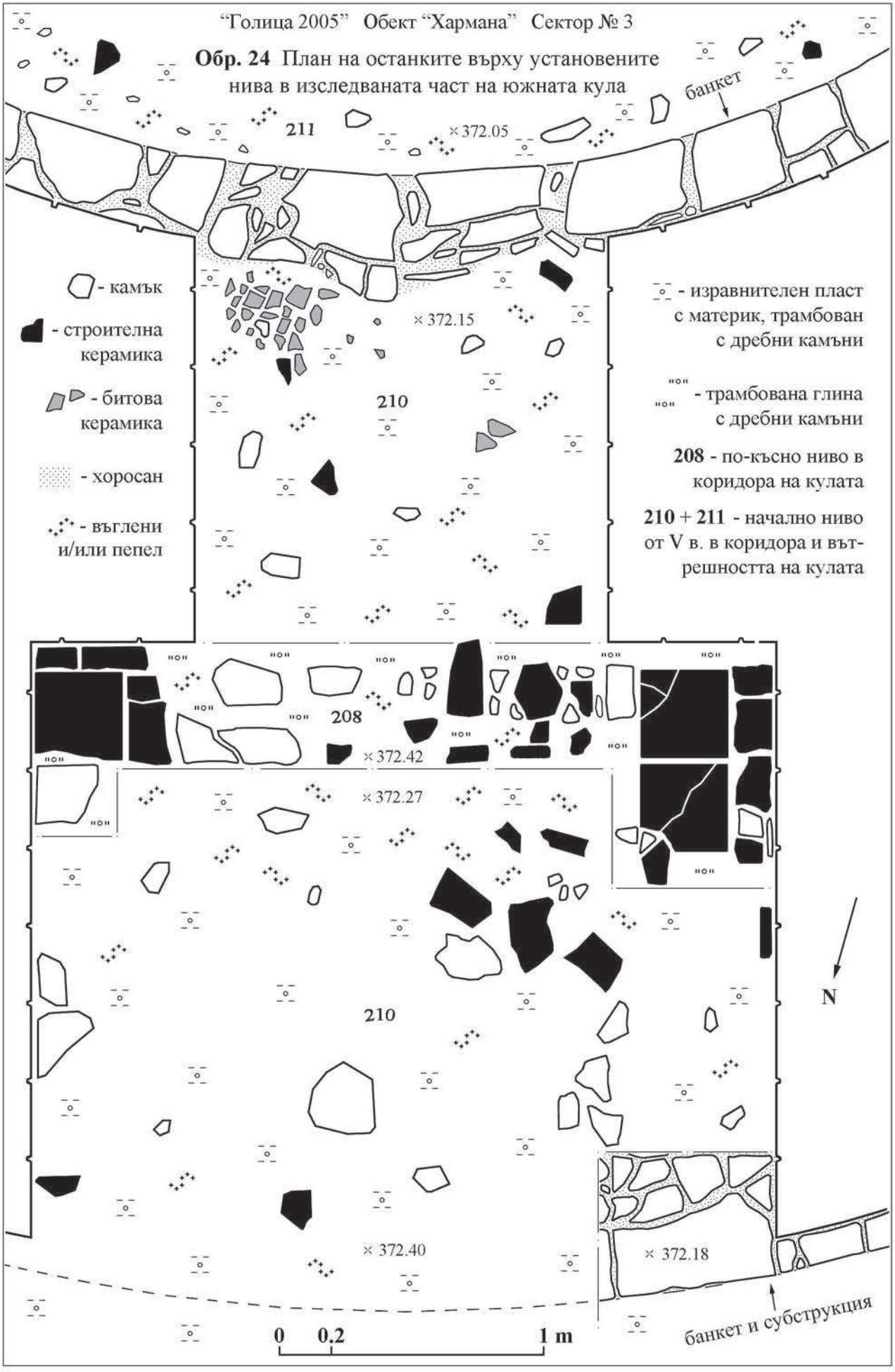
"Голица 2005" Обект "Хармана" Сектор № 3
Обр. 24 План на останките върху установените нива в изследваната част на южната кула
банкет
211
× 372.05
- камък
- строителна керамика
- битова керамика
- хоросан
- въглени и/или пепел
× 372.15
210
- изравнителен пласт с материк, трамбован с дребни камъни
- трамбована глина с дребни камъни
208 - по-късно ниво в коридора на кулата
210 + 211 - начално ниво от V в. в коридора и вътрешността на кулата
208
× 372.42
× 372.27
210
N
× 372.40
× 372.18
банкет и субструкция
0 0.2 1 m

Обр. 25 Изглед към лицето на източната страница на коридора на южната кула

"Голица 2005"
Обект "Хармана"
Сектор № 3

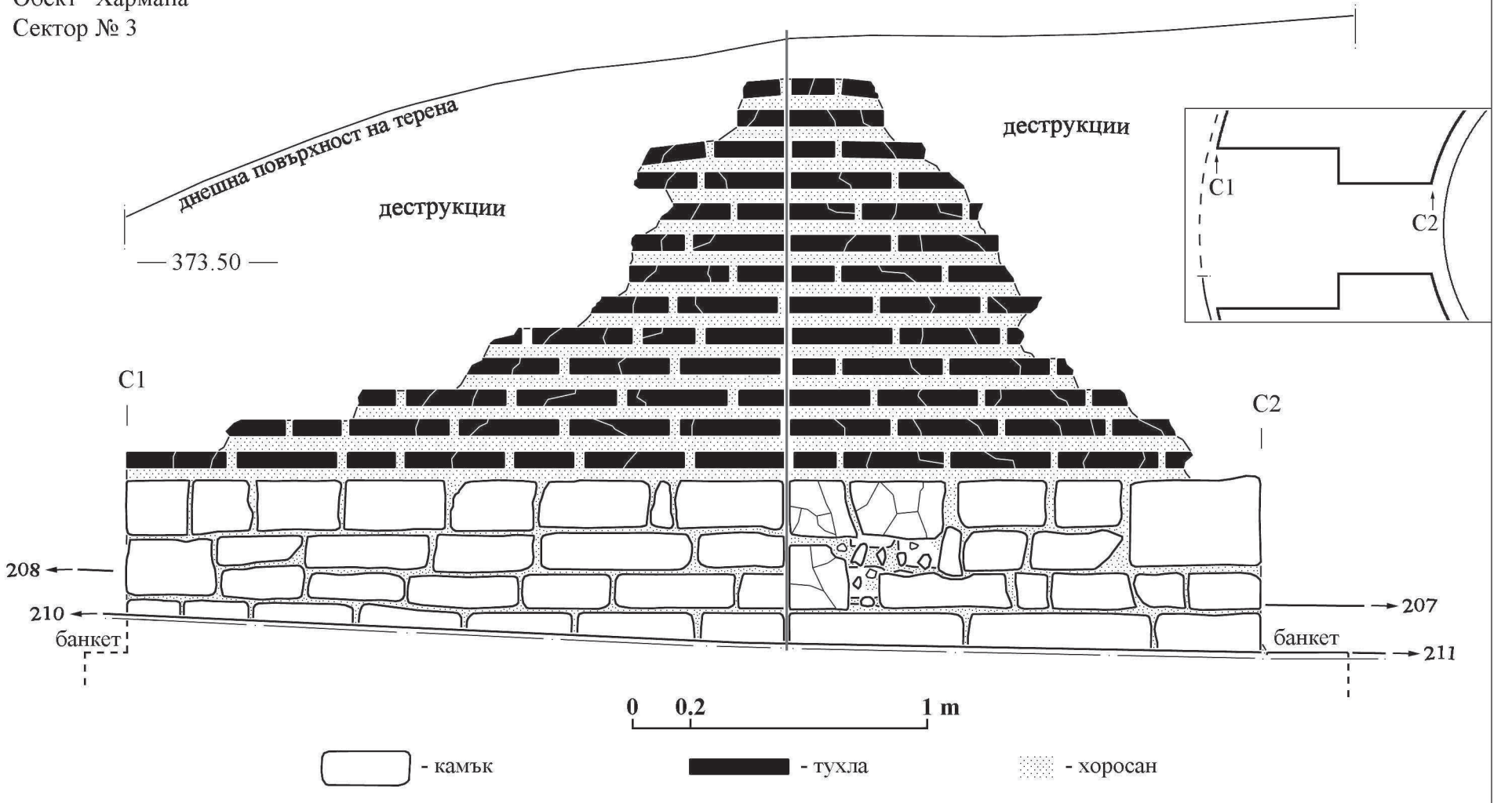

207 + **208** - по-късно ниво (глинобитно) от края на V-VI в. в коридора и вътрешността на кулата

210 + **211** - начално ниво от V в. (трамбован изравнителен пласт с материк)

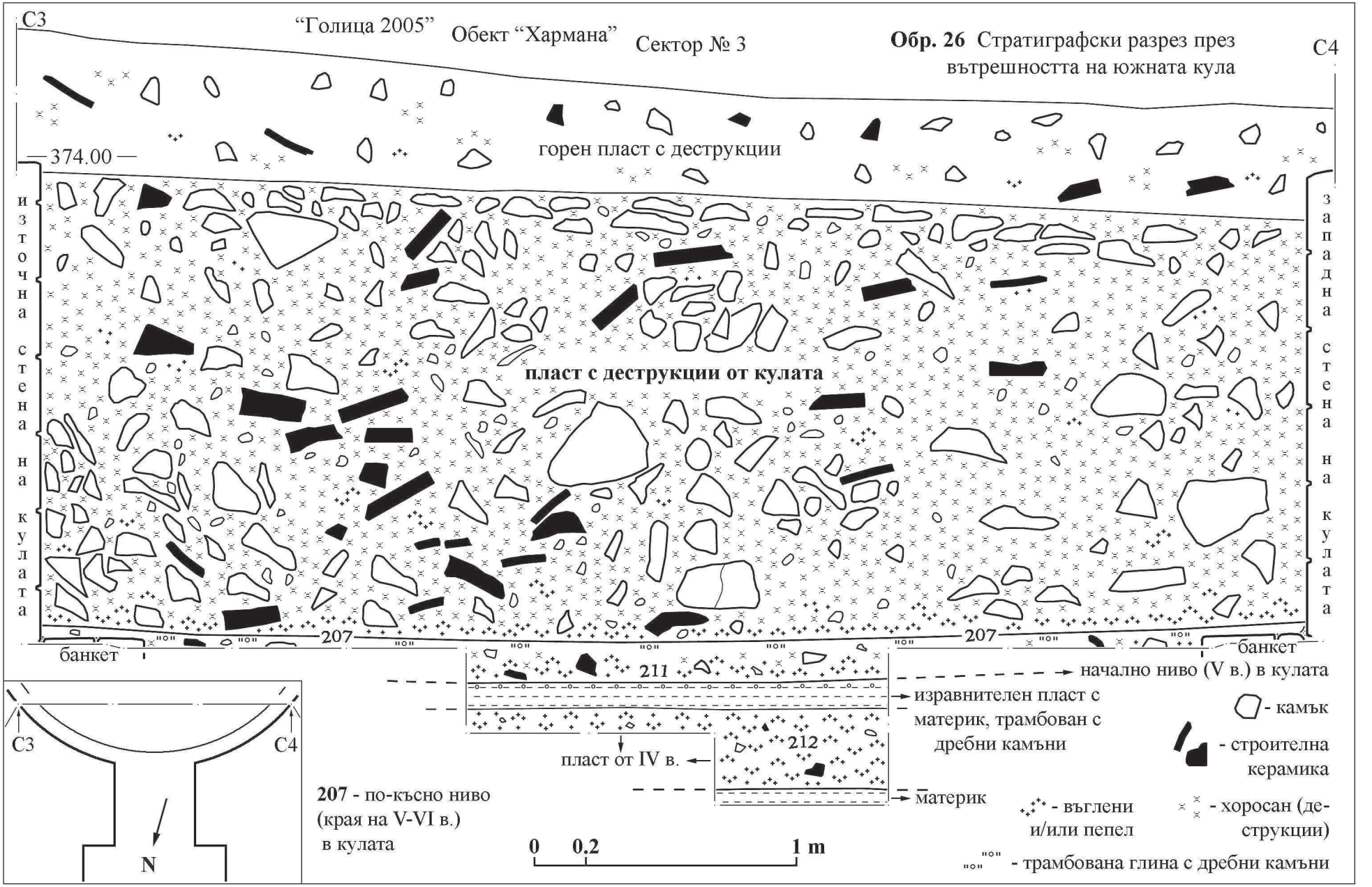

Обр. 26 Стратиграфски разрез през вътрешността на южната кула

Обр. 27 Входът на кръглата в план южна кула (сн. от север)

"Голица 2005" м. Гермето обект "Хармана" Сектор № 3

Обр. 28 Вътрешната част от входния коридор и разкритата част от началния под на южната кула (сн. от горе)

Обр. 29 Източната страница на входния коридор на южната кула (сн. от югозапад)

"Голица 2005" м. Гермето обект "Хармана" Сектор № 3

Обр. 30 Връзката между южната кула на крепостта и преградната стена (сн. от запад)

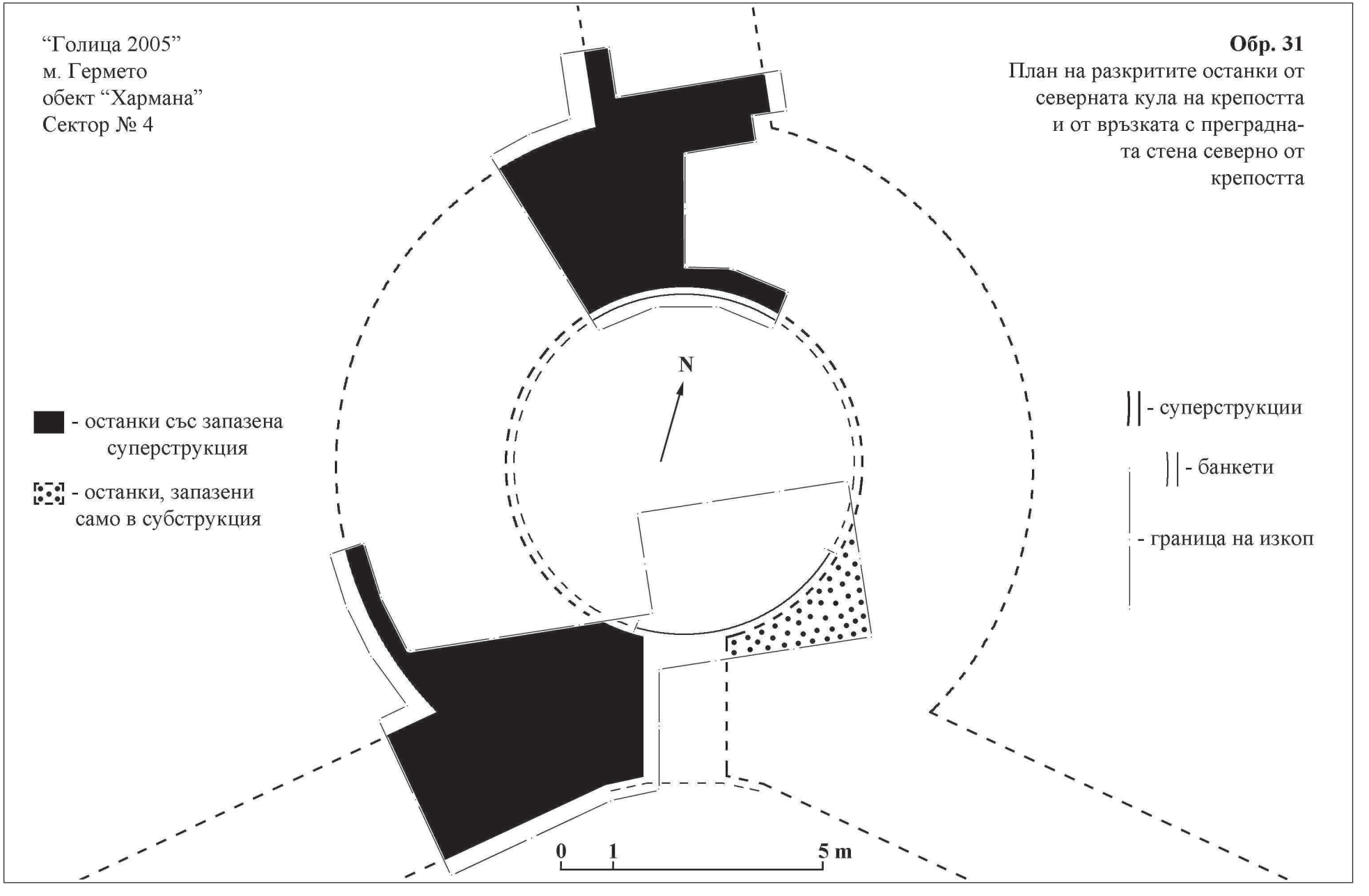
"Голица 2005"
м. Гермето
обект "Хармана"
Сектор № 4
Обр. 31
План на разкритите останки от северната кула на крепостта и от връзката с преградната стена северно от крепостта
- останки със запазена суперструкция
- останки, запазени само в субструкция
N
- суперструкции
- банкети
- граница на изкоп
0
1
5 m

"Голица 2005"
м. Гермето

Обр. 32 Изглед към лицето на западната страница на коридора на северната кула и разрез на прилежащите нива и пластове във вътрешността на кулата

Обект "Хармана"
Сектор № 4

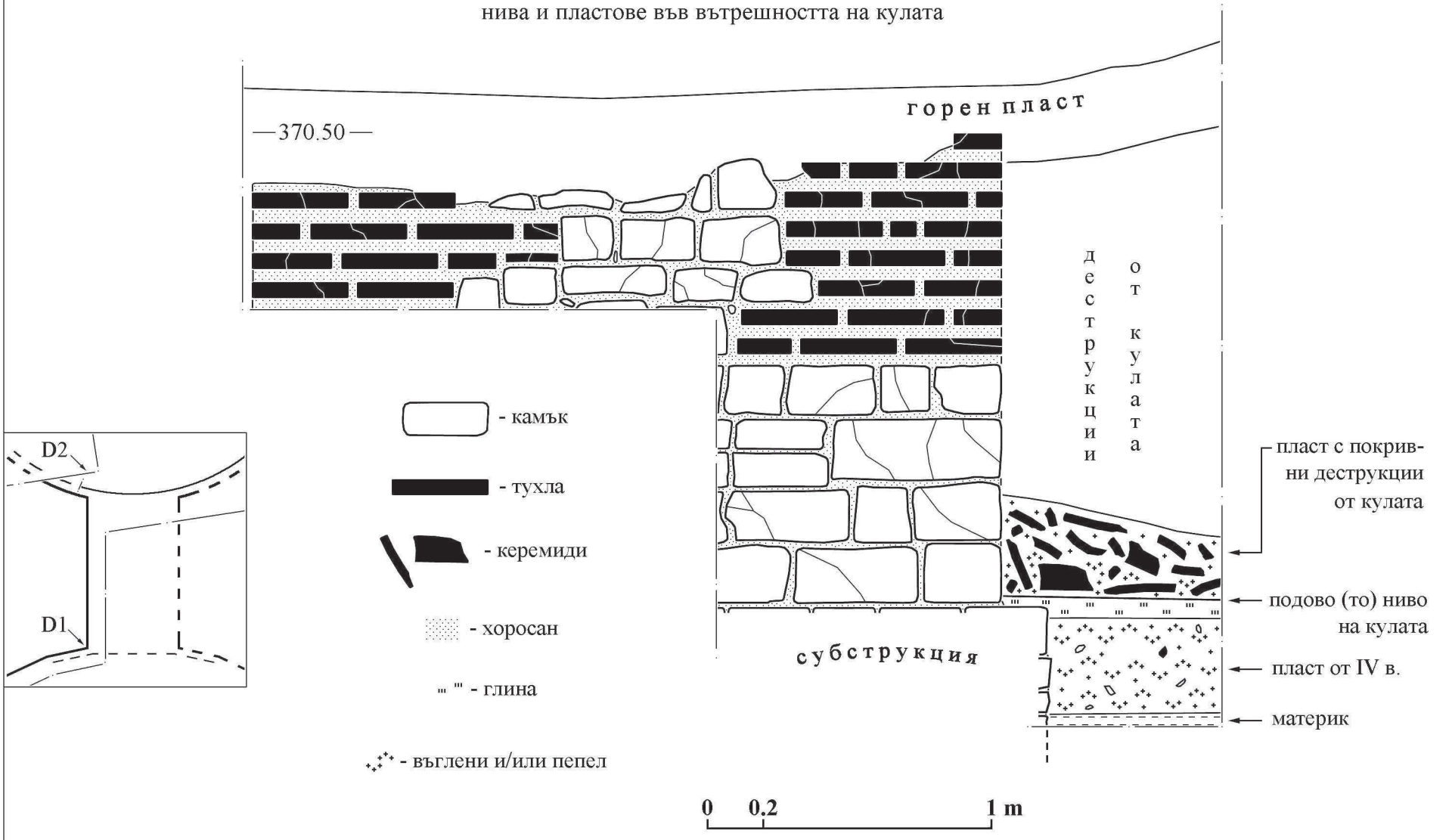

Обр. 33 Разкритите останки при входа на северната кула - вътрешен ъгъл на западната страница и банкет (източната страница не е запазена) (сн. от изток)

"Голица 2005"
м. Гермето
обект "Хармана"
Сектор № 4

Обр. 34 Вътрешното лице на челната стена на кръглата в план северна кула (сн. от юг)

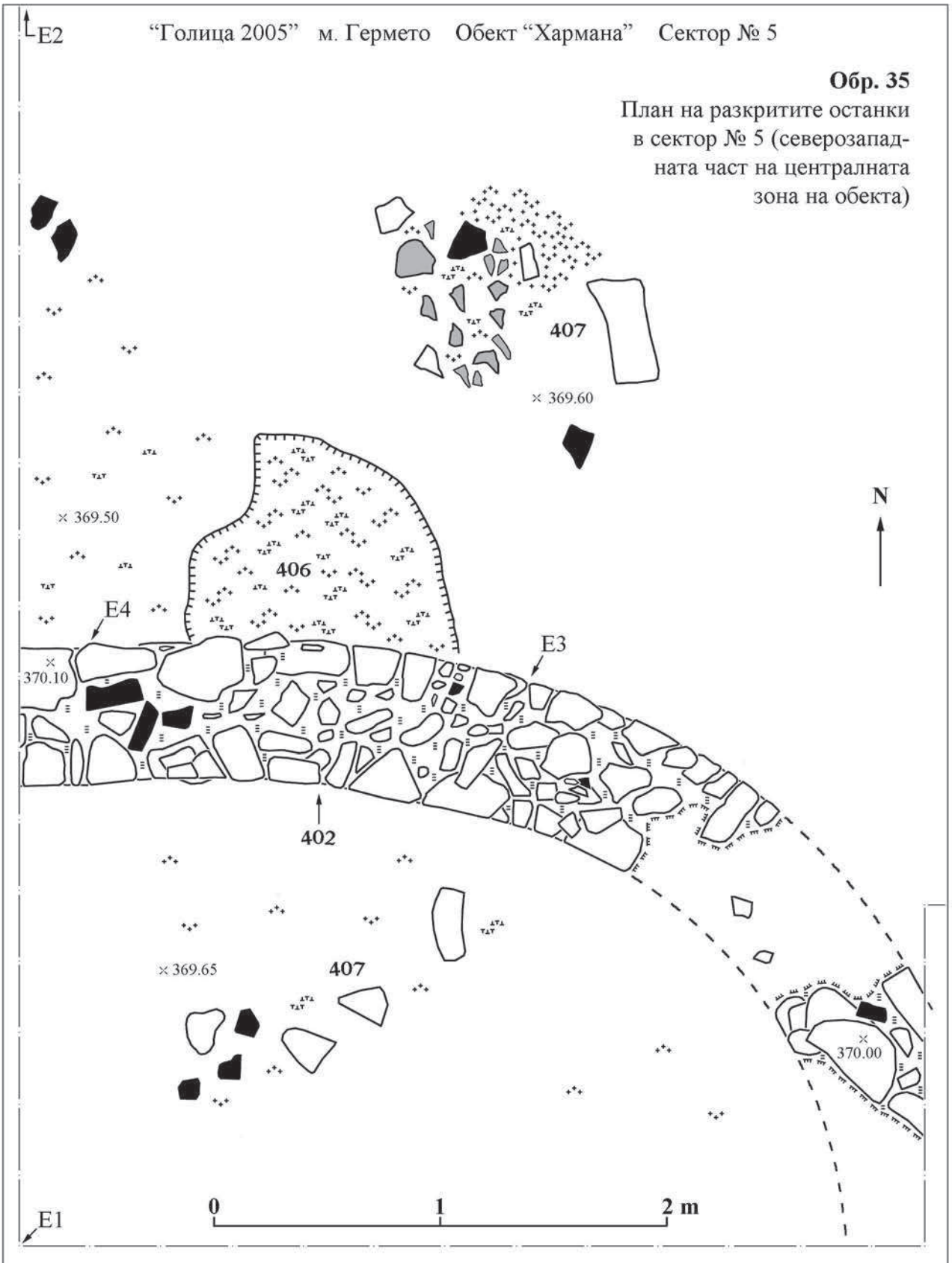

Обр. 35
План на разкритите останки в сектор № 5 (северозападната част на централната зона на обекта)

402 - субструкция на сграда от края на V-VI в. (от VI в.)
406 - боклучна яма с материали от IV в.
407 - ниво на терена през IV в.

Обр. 36 Стратиграфски разрез по западната граница на сектор № 5

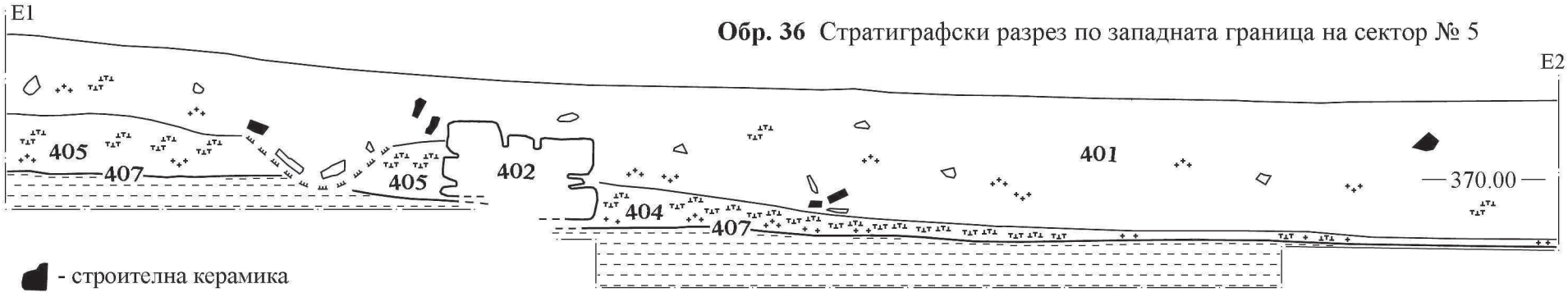

401 - горен пласт с неотдавна преотложени материали
402 - субструкция на сграда от края на V-VI в. (от VI в.)
404 - пласт с материали от IV в.
- камък
- материк
- кал (свързващ разтвор)
405 - пласт с преотложени материали от IV-VI в.
406 - боклучна яма с материали от IV в.
407 - ниво на терена през IV в.

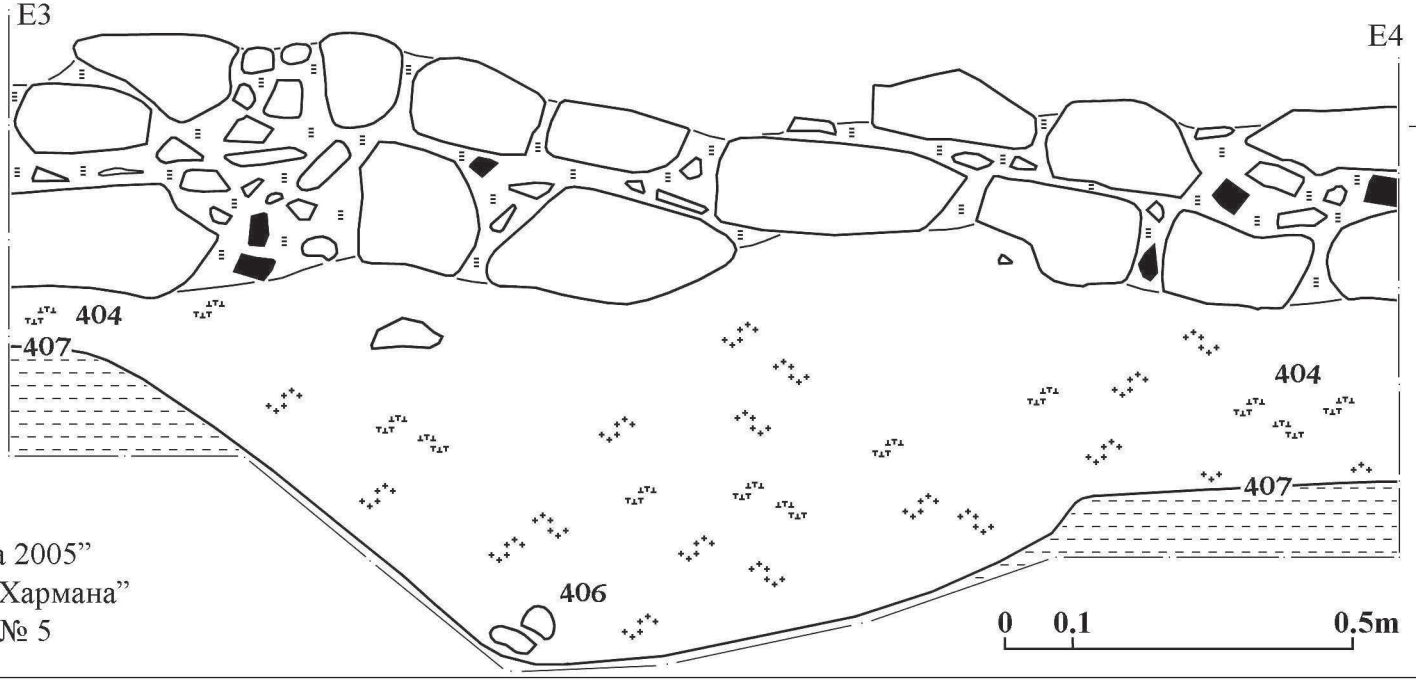

Обр. 37
Изглед към външното лице на стената на сградата от VI в. и разрез на ямата под нея от IV в. в сектор № 5

"Голица 2005"
Обект "Хармана"
Сектор № 5

Обр. 38 Общ изглед към сектора в северозападната централна зона на крепостта (сн. от север)

"Голица 2005" м. Гермето обект "Хармана" Сектор № 5

Обр. 39 Основата на северната стена на сградата от VI в. и ямата с материали от IV в. под нея (сн. от север)

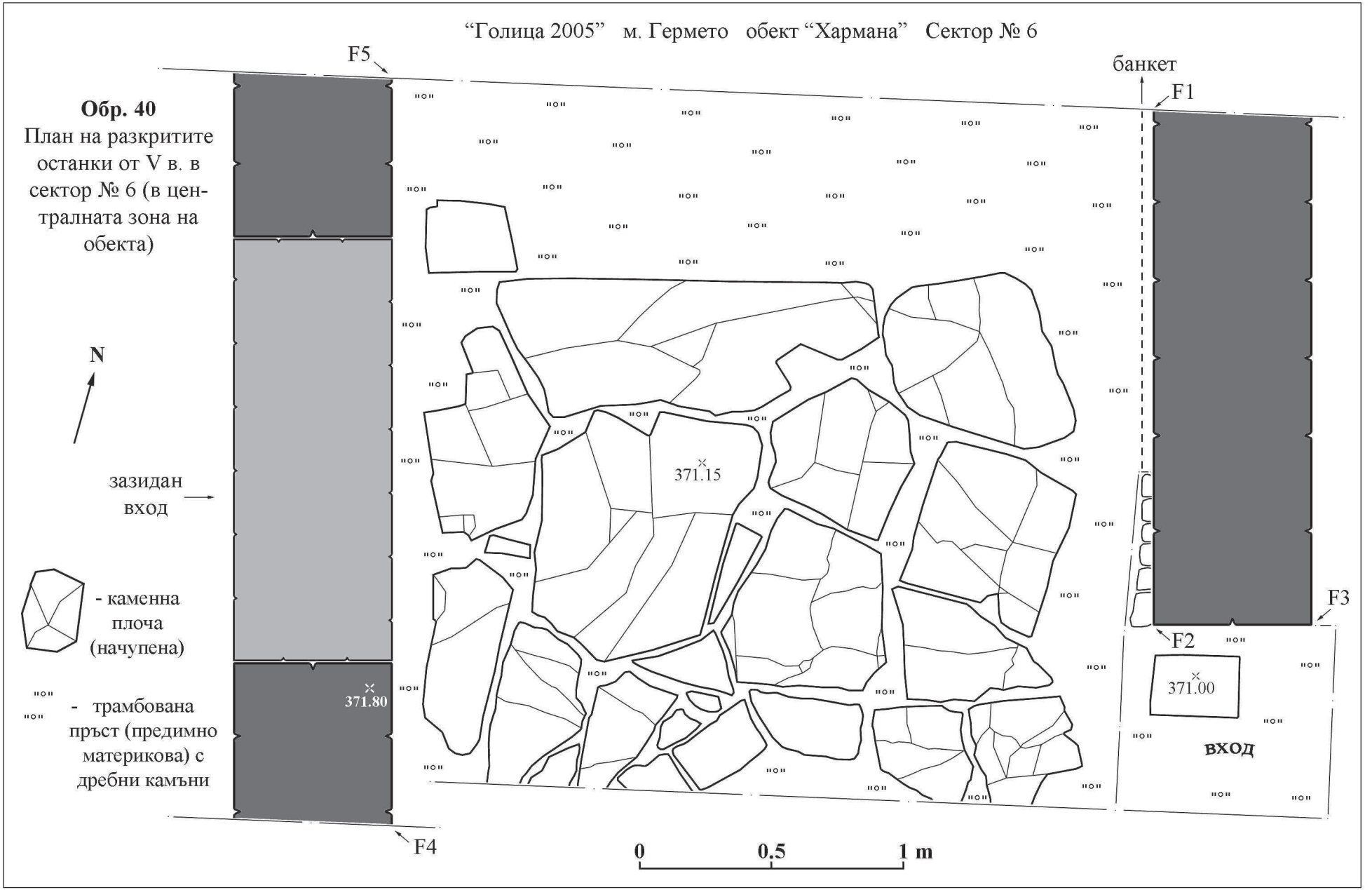

Обр. 40
План на разкритите останки от V в. в сектор № 6 (в централната зона на обекта)

Обр. 41 Изглед към западното лице
на източната стена в сектор № 6

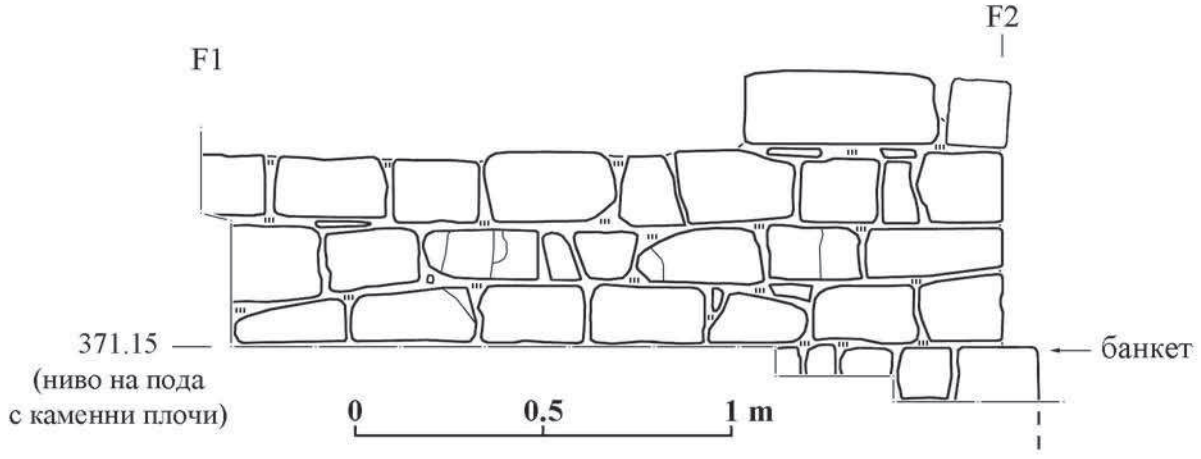

Обр. 42
Изглед към северната
страница на входа
в източната стена
в сектор № 6

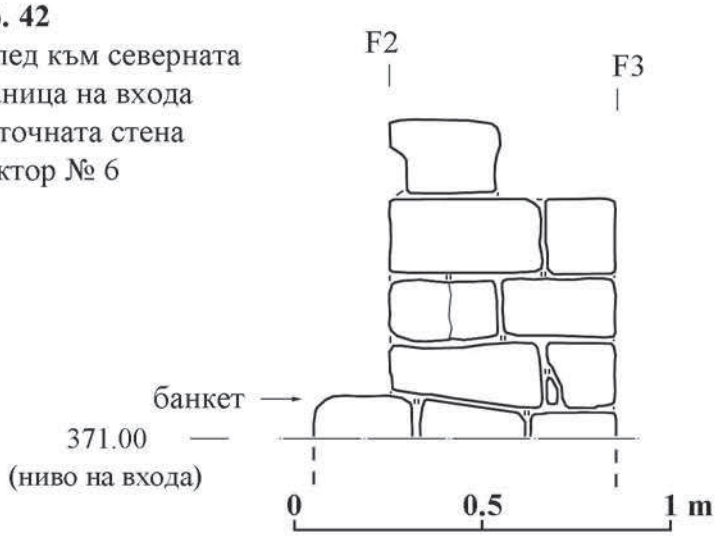

"Голица 2005"
м. Гермето
обект "Хармана"
сектор № 6

- камък

- тухла

‴ ‴ - глина
(свързващ разтвор)

Обр. 43 Изглед към източното лице
на западната стена в сектор № 6

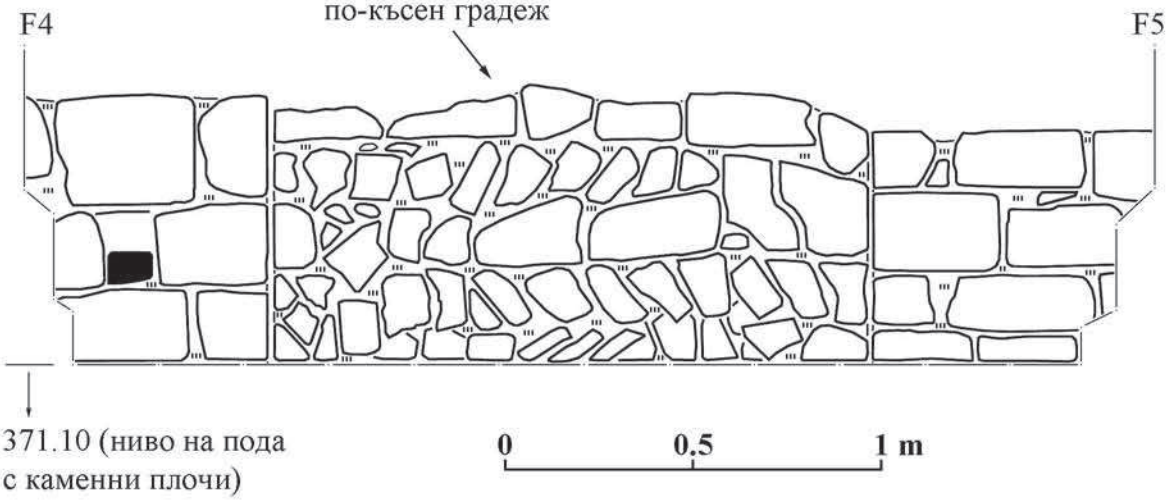

Обр. 44 Изглед от запад към разкритите останки от V в. в центъра на крепостта

"Голица 2005" м. Гермето обект "Хармана" Сектор № 6

Обр. 45 Настилката с каменни плочи от V в. в центъра на крепостта (сн. от изток)

Обр. 46
Реконструиран план на централната крепост (за началния й период) на комплекса в м. Гермето при с. Голица

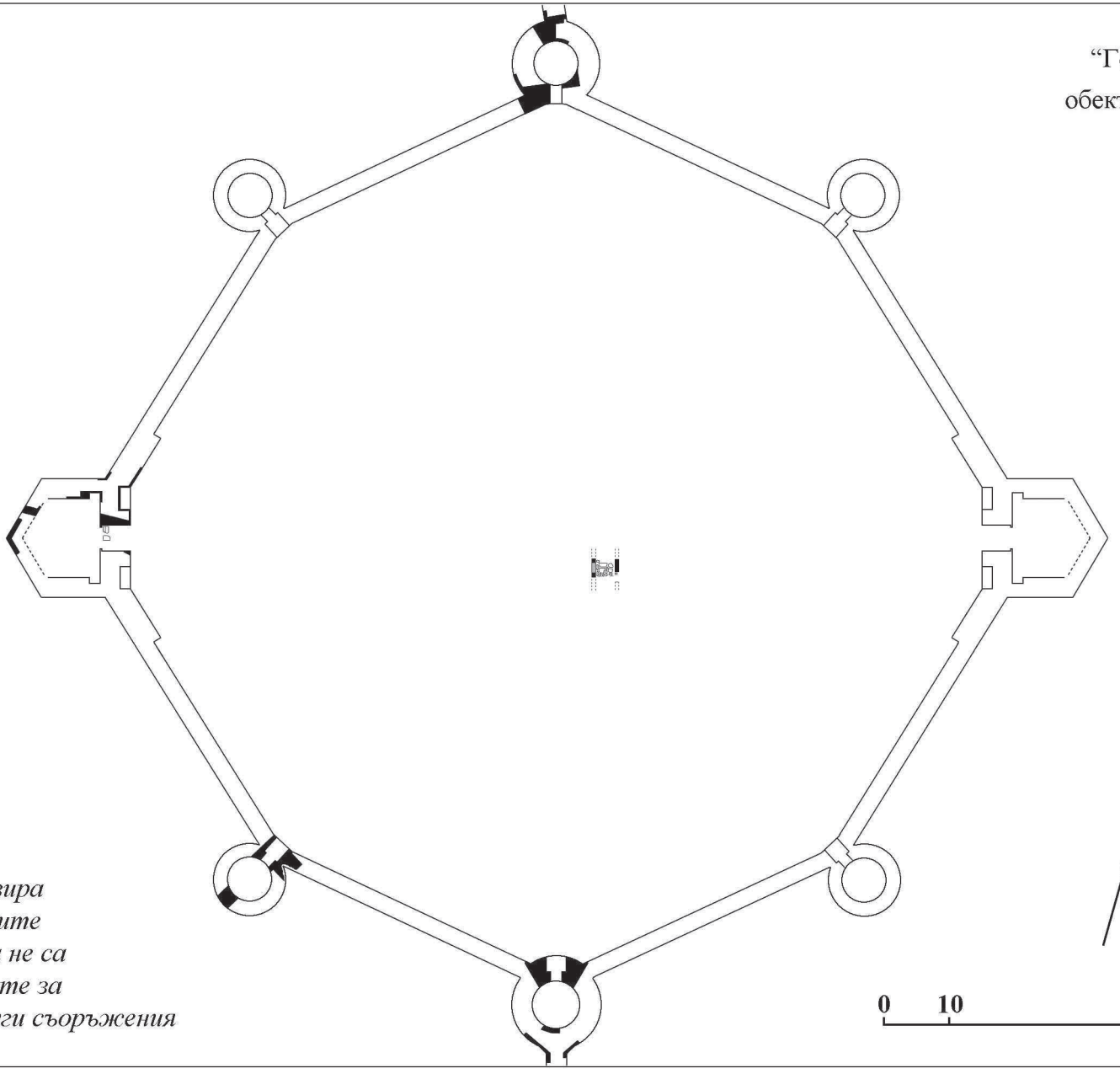

Реконструкцията се базира само на реално разкритите досега останки. В плана не са отразени възможностите за очакваните порти и други съоръжения

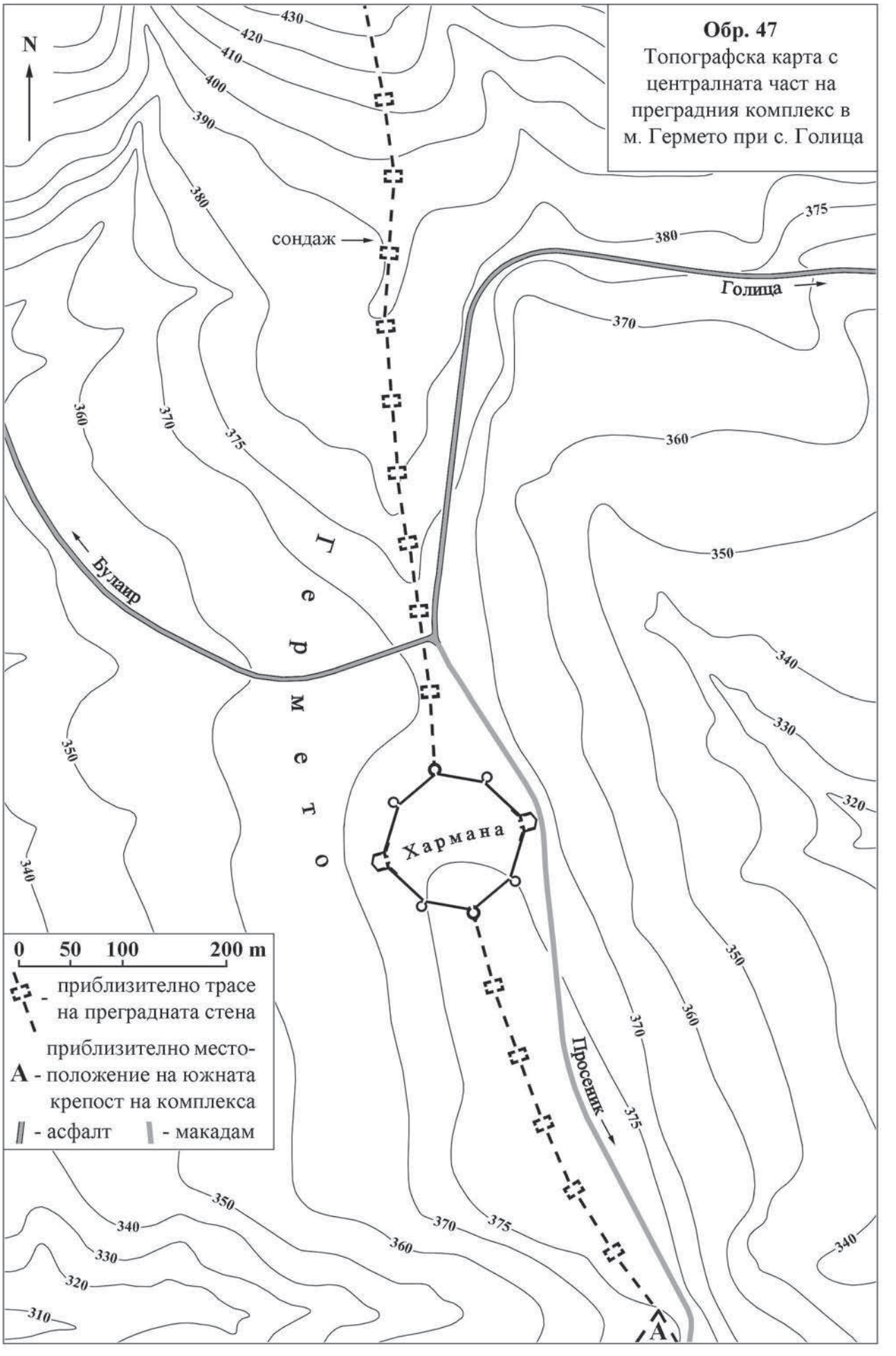

Обр. 47
Топографска карта с централната част на преградния комплекс в м. Гермето при с. Голица

ЧАСТ 3
Монетите

Бистра Божкова

3.1. Характеристика и интерпретация на откритите монети

Монетите от археологическите проучвания на селища, крепости, светилища и пр. са паметници, които освен че служат за датировка на различни периоди от живота на населеното място, дават и ценни сведения за икономическото развитие на проучвания обект. Информацията, извлечена от тези нумизматични комплекси, следва да се интерпретира особено внимателно и критично. До нас достигат главно монети от дребен номинал, от неблагороден метал, обслужвали ежедневните пазарни нужди на населението. Най-често това са изгубени дребни, единични екземпляри, които не са потърсени от собствениците си. Те са силно износени и не всякога могат да се определят с нужната точност. При това е необходимо да се има пред вид и продължителността им на участие в циркулация. Сравнително по-редки са случайте, когато попадаме на съкровища, които хвърлят много по-голяма светлина върху процесите, протекли в определен район.

Монетите, открити при археологическото проучване на Хемските порти (обект „Хармана“ в м. Гермето край с. Голица) през 2005 г. могат да се причислят предимно към първата спомената група нумизматични паметници. Техният състав (по владетели) е както следва: Констанций II (като цезар) – 1; Urbs Roma – 1; Констант – 1; Грациан – 1; IV в. – 1; Валентиниан II – 2; Теодосий I – 5; 383-395 г. – 6; Аркадий – 4; Хонорий – 1; 393-395 – 1; край на IV - начало на V в. – 2; край на IV-V в. – 4; първата полована на V в. – 1; 425-450 г. – 1; Лъв I – 1; втората половина на V в. – 12; V в. – 1; Юстиниан I – 4; Юстин II – 1 (хронологията на монетните емисии и монетарниците са представени в таблицата при обр. 48, а местонамирането на монетите – при обр. 49). При анализа на този нумизматичен комплекс би трябвало да се има пред вид фактът, че той е резултат от начални археологически проучвания и в случая следва да отчитаме неговия репрезентативен характер. Въпреки това считаме, че на един първоначален етап бихме могли, макар и доста условно, да направим някои по-общи наблюдения и съответно изводи за монетното обращение в крепостта.

Анализът на монетите показва, че има една малка група от 3 екземпляра (кат. №№ 1-3, обр. 50), която се датира в първата половина на IV в. Следва близо 50 годишно прекъсване и едва от края на IV в. започва ритмична циркулация на монети в крепостта. Може да се приеме, че тази малка група е попаднала случайно в обекта. Със сигурност непрекъснат живот с редовен паричен обмен тук започва именно от 80-те или 90-те години на IV в. Монетната циркулация в този период е най-интензивна – 19 броя монети. От тях най-многобройни са екземплярите от номинал AE4, но има и два на Теодосий I, които са от номинал AE2 (кат. №№ 7 и 18, обр. 50 и 51), сравнително по-рядко срещащ се в нумизматичните комплекси от археологически проучвания. От края на IV и началото на V в. са датирани 3 екземпляра от управлението на Аркадий и Хонорий (кат. №№ 21-23, обр. 51), които са от номинал AE3. В много лошо състояние, за да бъдат с точност

датирани, са 8 монети, които най-общо може да се приеме, че са циркулирали в първата половина на V в. (кат. №№ 25-32). От втората половина на века е една монета на Лъв I (кат. № 33, обр. 51). Още 12 броя монети (кат. №№ 34-46) могат да се причислят към този период. Така представени хронолгически, монетите показват непрекъснат живот в крепостта през целия V в. Той продължава и през следващия VI в., с екземпляри от 20 и 40 нумии на императорите Юстиниан I и Юстин II (кат. №№ 47-51, обр. 52).

Макар и силно износени, монетите дават отчасти сведения и за монетарниците, в които са били отсечени. За късноантичния и ранновизантийския период характерно за монетната циркулация в нашите земи е преобладаването на продукцията на столичното ателие в Константинопол, както и на тези от източните провинции на империята – Никомедия и Кизик. Това се потвърждава и от монетите от Хемските порти край с. Голица (обр. 48). Прави впечатление липсата на екземпляри от близката до нашите земи Тесалоникийска монетарница, но това се дължи по всяка вероятност на лошата запазеност на монетите, поради което не може да се идентифицира нейната продукция, попаднала в крепостта.

Археологическите наблюдения (виж ч. 2.10) показват, че четирите фолиса на Юстиниан I съставляват колективна находка (кат. №№ 47-50, обр. 52). Открити са във вътрешността на крепостта, в централния сектор 5 (обр. 49). Интерес предизвикват три от монетите на Юстиниан I. Те са отсечени в монетарниците на Кизик (кат. № 47) и Константинопол (кат. №№ 48 и 49) (обр. 52). Датират се в първите три години от проведената в империята монетна реформа – в 538/539 г., 539/540 г. и 540/541 г. Тази реформа засяга съществено монетите от неблагороден метал – фолисите (Whitting, 1973, 106). Това се отнася най-вече до теглата им – от 1 ливра вече се секат не 20, а 15 монети и върху обратната им страна се поставя обозначение за годината на отсичането на дадената емисия. И трите екземпляра от находката са от номинал – 40 нумии, като теглото им варира около 22,50 г. Тези „тежки“ фолиси се секат кратко време, тъй като в резултат на експанзионистичната политика на Византия, теглото на монетите от неблагороден метал постепенно спада. Пример в това отношение е половин фолисът (20 нумии) на Юстин II (кат. № 51, обр. 52) от единичните екземпляри на нумизматичния комплекс от крепостта, който е с тегло 4,40 г (т.е. за фолис от 40 нумии теглото би трябвало да бъде около 9 г) Както вече изяснихме и трите екземпляра, отсечени по време на управлението на Юстиниан I са от т. нар. „тежки“, реформени фолиси и това обстоятелство ни позволява да предположим, че те са трезорирани именно като „по-добри“ спрямо следващите издания. Така малкото съкровище от крепостта край с. Голица се явява илюстрация на икономико-политически процеси, протичащи в империята. Като *terminus post quem* на тази находка биха могли да се приемат годините след 540/541 г.

Колективни находки, укрити по времето на Юстиниан I, има пръснати из цялата територия на страната, но в случая нас ни интересуват най-вече тези от района на черноморското ни крайбрежие (обр. 53). Първата е от околностите на град Варна (*Odessos*) и за жалост е разпръсната (Герасимов, 1937, 320; Jurukova, 1966, 224-225; Juroukova, 1970, n. 3; Morrisson et collaborateurs, 2006, no. 58). Състояла се е от 306 бронзови монети на Юстин I и Юстиниан I. Край с. Бенковски (с бивше име Хаджи Синанлар) в района на Варна е открито друго съкровище от близо 200 златни монети на Юстин I и Юстиниан I (Мушмов, 1914, 275; Jurukova, 1966, 224-225; Juroukova, 1970, n. 30; Христова, 1993; Morrisson et collaborateurs, 2006, no. 46) (обр. 53/2). Само осем от тях са постъпили в Археологическия институт с

музей при БАН – 2 солида на Юстин I и 6 на Юстиниан I, и три във Варненското археологическо дружество – 1 на Юстин I и 2 на Юстиниан I. Най-късният екземпляр е от емисията, отсечена в 542/565 г. Друго съкровище е открито край с. Аспарухово, в района на Девня (*Marcianopolis*) (Мушмов, 1925, 254; Jurukova, 1966, 225; Juroukova, 1970, n. 28) (обр. 53/3). Открито е случайно и е разпръснато. Състояло се е от 19 солида на Юстиниан I. Следващата находка е открита в Поморие (Анхиало), при проучването на западната крепостната стена на града (Jurukova, 1966, 225; Juroukova, 1970, n. 37; Morrisson et collaborateurs, 2006, no. 39) (обр. 53/5). Състои се от 1 фолис на Анастасий и 5 на Юстиниан I, като най-късният е отсечен в 537/538 г. От с. Черноморец, в района на Созопол (*Sozopolis*) произхожда друга находка (Карайотов, 1974; Morrisson et collaborateurs, 2006, no. 35) (обр. 53/6), която съдържа 5 фолиса – 1 на Юстин I и 4 на Юстиниан I, като последната монета е от емисия, отсечена в 548/49 г. Монетите са открити в близост до антична крепост, в опожарен слой. От същото място произхождат и други находки – долиум, фрагмент от мраморна колона и др.

Сведенията, които ни предоставят изброените по-горе монетни находки, свързани хронологически и с близки териториално до тази от Хемски порти (обр. 53/4) земи показват, че всички те са укрити в района на *Odessos* и *Marcianopolis* от една страна, и от друга, около пътя *Marcianopolis–Anchialos–Sozopolis*, през комплекса на Хемските порти край с. Голица. Освен това, всички те се свързват с *terminus post quem* по време на управлението на Юстиниан I и това вече ни насочва към първата значителна вълна варварски нашествия на юг от р. Дунав, осъществени в средата на VI в. и продължили близо две – три десетилетия (Jurukova, 1966, 225). Вероятно крепостта не е била засегната по време на укриването на монетната находка, тъй като в единичните екземпляри фигурира половин фолис на Юстин II, но може би нейният притежател е отчел заплахата от поредното нашествие и това го е принудил да я укрие, като впоследсвие не е успял да си я възвърне.

Както вече споменахме, най-късната монета в нумизматичния комплекс от централната крепост („Хармана“) в м. Гермето край с. Голица е на Юстин II и е отсечена в 569/570 г. Археологическите проучвания тук са все още в начална фаза, но все пак с известни резерви бихме могли да приемем, че краят на монетната циркулация в крепостта е по време на управлението на Юстин II или малко по-късно. Това ни ориентира към някои от нашествията на варвари в този период, които за разлика от тези по времето на Юстиниан I са успели да нанесат сериозен удар на изследваната крепост, след което последната изглежда е бил изоставена.

3.2. Каталог

Констанций II (324-361)
Никомедия, 330-335 г.
1. Л. FL IVL CONSTANTIVS NOB C – Бюст на д. с лавров венец.
Оп. GLOR/IA EXERC/ITVS – Два война с две знамена помежду им.
В отреза: SMNΔ
LRBC 1119
AE, д.-17 мм, т.-1,86 г, пол. № 74. Обр.50
Конт. № 406 в сектор № 5 (от пълнеж на яма).

Urbs Roma
Никомедия, 330-335 г.
2. Л. VRBS /….. – Бюст на Рома с шлем на л.
Оп. Вълчицата кърми близнаците Ромул и Рем.
В отреза: SMNΓ
LRBC 1120
AE, д.-17 мм, т.-1,49 г, пол. № 30. Обр.50
Конт. № 404 в сектор № 5.

Констанс (333-350)
341-346 г.

3. Л. Бюст на д. с диадема.
Оп. Виктория на л.
AE, д.-12 мм, т.-1,12 г, пол. № 48. Обр. 50
Конт. № 405 в сектор № 5.

Грациан (367-383)
Константинопол, 383 г.

4. Л. D N GRATI… - Бюст на д. с диадема.
Оп. VOT / XX / MVLT / XXX - във венец.
В отреза: CONΔ*
LRBC 2156 (подобна)
AE4, д.- 12 мм, т.-1,53 г, пол. № 75. Обр. 50
Конт. № 504 в сектор № 6.

Теодосий I (379-395)
Никомедия, 383 г.

5. Л. …N THEODO/… Бюст на д.
Оп. ….X / MVLT / XXX - във венец
В отреза: SMNΓ
LRBC 2382
AE4, д.-13 мм, т.- 0,93, пол. № 63. Обр. 50
Конт. № 405 в сектор № 5.

Валентиниан II (375-392)
383 г.

6. Л. Бюст на д.
Оп. VOT / XX / MVLT / XXX - във венец.
AE4, д.-10/13 мм, т.-0,64 г, пол. № 38. Обр.50
Конт. № 209 в сектор № 3 (от пласт между двете подови нива на южната кула).
Заб. От монетата е отчупен фрагмент.

Теодосий I (379-395)
Кизик, 383-392 г.

7. Л. D N THEODO/SIVS P F AVG - Бюст на д. с диадема и броня.
Оп. VIRTVS E/XERCITI - Владетелят прав, на д., с лабарум и кълбо. Стъпил с единия си крак върху пленник.
В отреза: SMKA
LRBC 2565
AE2, д.- 22 мм, т.-5,96 г, пол. № 2. Обр. 50
Конт. № 009 в сектор № 1.

Валентиниан II (375-392)
383-392 г.

8. Л. D N VALENTINIANVS P F AVG - Бюст на д.
Оп. SALVS REI/PVBLICAE - Виктория в ход на л. влачи пленник.
AE4, д.-14 мм, т.-1,03 г, пол. № 44, Обр. 50
Конт. № 212 в сектор № 3 (под началното подово ниво на южната кула).

Теодосий I (379-395)
383-395 г.

9. Л. … SIVS P F …. - Бюст на д. с диадема.
Оп. Виктория в ход на л. влачи пленник.
AE4, д.- 13 мм, т.- 0,83 г, пол. № 40. Обр. 51
Конт. № 501 в сектор № 6.

10. Л. … SIVS P F …. - Бюст на д. с диадема.
Оп. Виктория в ход на л. влачи пленник.
AE4, д.- 12 мм, т.- 1,09 г, пол. № 53. Обр. 51
Конт. № 504 в сектор № 6 (върху подовото ниво на установената тук сграда).

Аркадий (383-408)

383-395 г.

11. Л. …DIVS P F AV …. - Бюст на д. с диадема.
Оп. … PVBLICAE - Виктория в ход на л. влачи пленник.
AE4, д.-11/12 мм, т.- 1,39 г, пол. № 46. Обр. 51
Конт. № 405 в сектор № 5 (под основите на установената тук сграда).

383-395 г.

12. Л. Изтрита повърхност.
Оп. ...LIC... – Виктория в ход на л. влачи пленник.
AE4, д.- 10 мм, т.- 0,93 г, пол. № 60.
Конт. № 405 в сектор № 5.
13. Л. Изтрита повърхност.
Оп. Виктория в ход на л. влачи пленник.
AE4, д. - 11/12 мм, т. - 0,80 г, пол. № 24.
Конт. № 401 в сектор № 5.
14. Л. Бюст надясно.
Оп. Виктория в ход наляво.
AE4, д. - 12 мм, т. - 0,69 г, пол. № 26.
Конт. № 401 в сектор № 5.
15. Л. Бюст надясно.
Оп. Виктория в ход наляво.
AE4, д. - 8/10 мм, т. - 0,1,08 г, пол. № 57.
Конт. № 015 в сектор № 1.
16. Л. Бюст надясно.
Оп. Виктория влачи пленник наляво.
AE4, д. - 11/14 мм, т.- 1,37 г, пол. № 61.
Конт. № 405 в сектор № 5.
17. Л. Бюст надясно.
Оп. Виктория влачи плинник наляво.
AE4, д.-11/12 мм, т.-0,61 г, пол. № 68.
Конт. № 504 в сектор № 6.

Теодосий I (379-395)

Никомедия, 393-395 г.

18. . … ODO/SIVS P F AVG - Бюст на д. с диадема.
Оп. GLORIA / ROMANORVM - Владетелят прав, насреща с лабарум и кълбо.
В отреза: SMNA
LRBC 2422
AE2, д.-21 мм, т.-5,35 г, пол. № 29. Обр. 51
Конт. № 404 в сектор № 5.

Аркадий (383-408)

Константинопол, 393-395 г.

19. Л. D N ARCADI/VS P F AVG - Бюст на д. с диадема.
Оп. SALVS REI/… - Виктория в ход на л. влачи пленник. Пред нея – хризма.
В отреза: CON …
LRBC 2193
AE4, д.-12/13 мм, т.-0,96 г, пол. № 76. Обр. 51
Конт. № 506 в сектор № 6 (под установената тук плочестата настилка)

393-395 г.

Антиохия

20. Л. Бюст на д.
Оп. SALVS … - Виктория в ход на л. влачи пленник. Пред нея – кръст.
В отреза: ANT …
LRBC 2771-2775
AE4, д.- 12 мм, т.-1,20 г, пол. № 39. Обр. 51
Конт. № 210 в сектор № 3 (от началното ниво на южната кула).

Аркадий (383-408)
Константинопол, 395-408 г.
21. Л. … CADI/VS P F AVG - Бюст на д. с диадема.
Оп. VIRTVS … - Виктория права, на л. увенчава владетеля.
В отреза: CONS
LRBC 2205
AE3, д.-15 мм, т.-2,30 г, пол. № 62. Обр. 51
Конт. № 405 в сектор № 5.
395-408 г.
22. Л. … N ARCADI … - Бюст на д. с диадема.
Оп. … CITV - Виктория права, на л. увенчава владетеля.
AE3, д.-15/16 мм, т.-1,14 г, пол. № 73. Обр. 51
Конт. № 406 в сектор № 5 (пълнеж на яма),

Хонорий (393-423)
395-408 г.
23. Л. D N…O… - Бюст на д. с диадема.
Оп. VIRTVS… - Виктория права, на л. увенчава владетеля.
AE3, д.-17 мм, т.-1,94 г, пол. № 47. Обр. 17
Конт. № 404 в сектор № 5.

IV в.
24. Л. Бюст на д. с диадема.
Оп. Изтрита повърхност.
AE, д.- 15 мм, т.-1,22 г, пол. № 49.
Конт. № 405 в сектор № 5.

край на IV–начало на V в.
25. Л. Бюст на д.
Оп. Изтрита повърхност.
AE4, д.-11 мм, т.- 0,79 г, пол. № 25.
Конт. № 401 в сектор № 5.
26. Л. Бюст на д.
Оп. Изтрита повърхност.
AE4, д.-12/14 мм, т.- 1,83 г, пол. № 71.
Конт. № 401 в сектор № 5.
27. Л. Изтрита повърхност.
Оп. Изтрита повърхност.
AE4, д.-10 мм, т.- 0,52 г, пол. № 72.
Конт. № 404 в сектор № 5.

край на IV–V в.
28. Като № 27.
AE4, д.- 9 мм, т.- 0,40 г, пол. № 51.
Конт. № 405 в сектор № 5.
29. Като № 27.
AE4, д.- 9 мм, т.- 0,87 г, пол. № 52.
Конт. № 405 в сектор № 5.
30. Като № 27.
AE4, д.-10/12 мм, т.-1,12 г, пол. № 27
Конт. № 401 в сектор № 5.

първа половина на V в.
31. Л. Бюст на д.
Оп. Виктория права, на л.
AE4, д.-8/11 мм, т.- 0,57 г, пол. № 36.
Конт. № 109 в сектор № 2 (от началното ниво във входа на югозападната кула).
Заб. Монетата е фрагментирана.

425-450 г.
32. Л. Изтрита повърхност
Оп. Кръст във венец.
AE4, д.- 7/8 мм, т.- 0,56 г., пол. № 70
Конт. № 401 в сектор № 5.

Лъв I (457-474)

33. Л. Бюст на д.
Оп. Монограм
AE4, д.- 8 мм, т.- 0,46 г, пол. № 22. Обр. 51
Конт. №. 401 в сектор № 5.

втора половина на V в.

34. Л. Изтрита повърхност.
Оп. В лявото поле: звезда.
AE4, д.-7 мм, т.- 0,32 г, пол. № 35.
Конт. № 009 в сектор № 1.
35. Л. Бюст на д.
Оп. Изтрита повърхност.
AE4, д.-6/7 мм, т.-0,69 г, пол. № 55.
Конт. № 015 в сектор № 1.
36. Л. Изтрита повърхност.
Оп. Изтрита повърхност.
AE4, д.- 7 мм, т.- 0,43 г, пол. № 20.
Конт. № 401 в сектор № 5.
37. Като № 36.
AE4, д.- 7 мм, т.- 0,43 г, пол. № 21.
Конт. № 401 в сектор № 5.
38. Като № 36.
AE4, д.- 8 мм, т.- 0,52 г, пол. № 42.
Конт. № 015 в сектор № 1.
39. Като № 36.
AE4, д.- 8 мм, т.- 0,65 г, пол. № 43.
Конт. № 210 в сектор № 3 (от началното ниво във входа на южната кула).
40. Като № 36.
AE4, д.- 6 мм, т.- 0,30 г, пол. № 50.
Конт. № 405 в сектор № 5.
41. Като № 36.
AE4, д.- 7 мм, т.- 0,51 г, пол. № 54.
Конт. № 015 в сектор № 1.
42. Като № 36.
AE4, д.- 8/9 мм, т.- 0,60 г, пол. № 56.
Конт. 015 в сектор № 1.
43. Като № 36.
AE4, д.- 7 мм, т.- 0,53 г, пол. № 58.
Конт. № 405 в сектор № 5.
44. Като № 36.
AE4, д.- 8 мм, т.- 0,69 г, пол. № 59.
Конт. № 405 в сектор № 5.
45. Като № 36.
AE4, д.- 7 мм, т.- 0,87 г, пол. № 69.
Конт. № 401 в сектор № 5.

V в.

46. Л. Изтрита повърхност.
Оп. Изтрита повърхност.
AE4, д.- 9/12 мм, т.- 0,65 г, пол. № 23.
Конт. № 401 в сектор № 5.

Юстиниан I (527-565)

527-538 г.

47. Л. … ANVS P P A… - Бюст на д.
Оп. К - отдолу: звезда; в лявото поле: +, в дясното поле: Г.
DOC I, 33
AE, д.- 22 мм, т.- 7,55 г, пол . № 33. Обр. 52
Конт. № 405 в сектор № 5 (в очертанията на установената тук сграда).
Принадлежи на колективна находка.

Кизик, 538/539 г.

48. Л. D N IV… - Бюст насреща с кълбо и кръст.
Оп. М - отдолу: В, отгоре: +; в лявото поле: ANNO, в дясното поле: XII.
В отреза: KYZ
DOC I, 164 b
31. АЕ, д.- 38 мм, т.-20,55 г, пол. № 45. Обр.52
Конт. № 405 в сектор № 5 (в очертанията на установената тук сграда).
Принадлежи на колективна находка.

Константинопол, 539/540 г.

49. Л. D N IVSTI… - Бюст насреща с кълбо и кръст.
Оп. М - отдолу: Δ, отгоре: +; в лявото поле: ANNO, в дясното поле: XIII.
В отреза: CON
DOC I, 38d
АЕ, д.- 38 мм, т.-20,32 г, пол. № 64. Обр. 52
Конт. № 405 в сектор № 5 (в очертанията на установената тук сграда).
Принадлежи на колективна находка.

Константинопол, 540/541 г.

50. Л. D N IVSTINIA/NVS P P AVG… - Бюст насреща с кълбо и кръст.
Оп. М - отгоре: +; в лявото поле: ANNO, в дясното поле: XIIII.
В отреза: CON
DOC I, 39
АЕ, д.- 39 мм, т.-20,60 г, пол. № 28. Обр. 52
Конт. № 401 в сектор № 5 (в очертанията на установената тук сграда).
Принадлежи на колективна находка.

Юстин II (565-578)

569/70 г.

51. Л. …/NVS P P AVG – Юстин и София седнали на трон насреща.
Оп. К
DOC I, 66.1
АЕ, д.- 19/22 мм, т.- 4,40 г, пол. № 11. Обр. 52
Конт. № 303 в сектор № 4 (от пласт с покривни деструкции над пода на северната кула).

СЪКРАЩЕНИЯ В КАТАЛОГА:

LRBC = Hill, Kent, Carson, 1960
Л. = лице
Оп. = опако
д. – диаметър
Конт. № – № на контекст
DOC I = Bellindger, 1966
в д. = вдясно
в л. = вляво
т. – тегло
г – грама)
пол. № – полеви инвентарен №

ЛИТЕРАТУРА:

Герасимов, Т. (1937) Колективни находки на монети 1934-1936. – Известия на Българския археологически институт, XI, 315-324.

Карайотов, И. (1974) Две интересни съкровища от района на Бургас. – Нумизматика, VI, 4, 13-22.

Мушмов, Н. (1914) Колективни находки на монети през 1891-1914. – Известия на Българското археологическо дружество, IV, 270-275.

Мушмов, Н. (1925) Колективни находки на монети през 1924 год. – Известия на Българското археологически институт, III, 254-255.

Христова З. (1993) Монетно съкровище от Хаджи Синанлар. – Нумизматика и сфрагистика, 1-4, 80-93.

Bellindger A. (1966) Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection. Vol. I. Washington.

Hill, P., J. Kent, R. Carson (1960) Late Roman Bronze Coinage. London.

Jurukova, J. (1966) Particularités la circulation des monnaies byzantines du VI-VIIe siècle sur le littoral occidental de la Mer noire. – Byzantinobulgarica, II, 223-227.

Juroukova, J. (1970) Les invasions slaves au sud du Danube d'après les trésors monétaieres en Bulgarie. – Byzantinobulgarica, III, 1970, 256-263.

Whitting, P. (1973) Monnaies byzantines. Fribourg.

Morrisson, C. et collaborateurs. (2006) Les trésors monétaires byzantins des Balkans et d'Asie Mineure (491-713). Paris.

монетарница → / датировка ↓	*Cons* (*tantinopolis*)	*Nic* (*omedia*)	*Kyz* (*ikos*)	*Ant* (*iocheia*)	неидентифицирана монетарница	Общо
330-335		2				2
341-346					1	1
383	1	1			1	3
383-392			1		1	2
383-395	1				8	9
393-395	1	1		1		3
395-408	1				2	3
IV в.					1	1
край на IV - начало на V в.					3	3
край на IV - V в.					3	3
първа половина на V в.					1	1
425-450					1	1
457-474					1	1
втора половина на V в.					12	12
V в.					1	1
527-538					1	1
538-539			1			1
539-540	1					1
540-541	1					1
569-570					1	1
Общо	6	4	2	1	38	**51**

Обр. 48 Статистическа таблица с данните за емиисиите и монетарниците на откритите монети в обект "Хармана" през 2005 г.

Голица 2005
м. Гермето
обект “Хармана”

Обр. 49
Общ план на секторите
с разкритите останки
и монетните находки

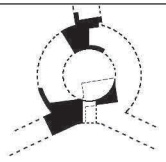

Сектор 4
(кат. № **51**)

Сектор 5 (кат. №№ **1-3, 5, 11-14, 16, 18, 21-30, 32, 33, 36, 37, 40, 43-50**)

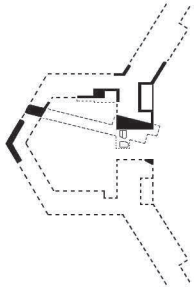

Сектор 1
(кат. №№ **7, 15, 34, 35, 38, 41, 42**)

Сектор 6
(кат. №№ **4, 9, 10, 17, 19**)

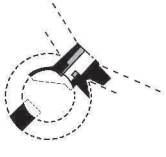

Сектор 2
(кат. № **31**)

Сектор 3
(кат. №№ **6, 8, 20, 39**)

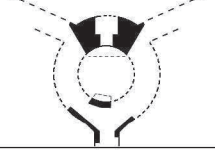

N

0 10 50 m

Кат. № 1

Кат. № 2

Кат. № 3

Кат. № 4

0 1 2 cm

Кат. № 5

Кат. № 6

Кат. № 7

Кат. № 8

Обр. 50
Таблица с монети от IV в. от обект "Хармана" в м. Гермето при с. Голица

Обр. 51
Монети от края на IV-V в. от обект "Хармана" в м. Гермето при с. Голица

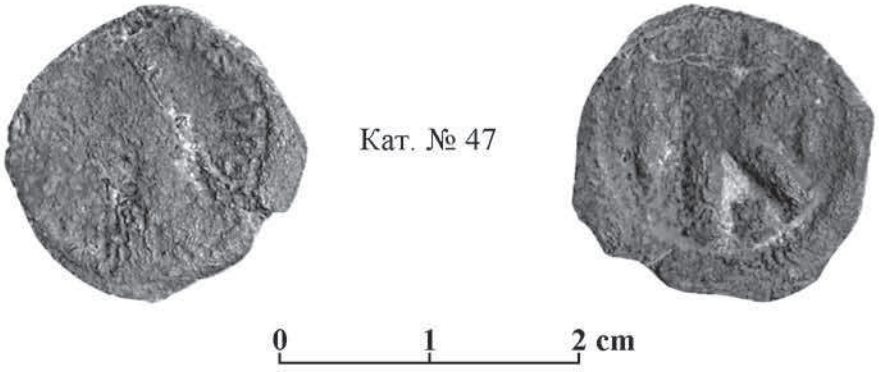

Кат. № 47

0 1 2 cm

Кат. № 48 Кат. № 49 Кат. № 50

0 2 4 cm

Кат. № 51

0 1 2 cm

Обр. 52 Монети от VI в. от обект "Хармана" в м. Гермето при с. Голица
Забележка: кат. №№ 47-50 са от колективна находка от централния сектор № 5

Обр. 53 Карта с местата на упоменатите в текста колективни монетни находки, укрити по времето на Юстиниан I (527-565)

1 - колективната находка, открита при гр. Варна

2 - колективната находка, открита при с. Бенковски

3 - колективната находка, открита при с. Аспарухово

4 - колективната находка от централната крепост на комплекса на Хемските порти

5 - колективната находка, открита в гр. Поморие

6 - колективната находка, открита при с. Черноморец

ЧАСТ 4
Останалите находки

Веселка Кацарова и Анастасия Чолакова

4.1. Една оловна пломба *(Веселка Кацарова)*

Въпросната пломба (полеви инв. №32) произхожда от сектор № 5 в централната зона на обект „Хармана“ в м. Гермето. Тя е открита в нарушен културен пласт (контекст №404), който съдържа материали – фрагменти от керамични съдове, монети и др., датиращи от IV до VI в., включително.

Пломбата е изработена от къс олово с неправилна, приблизително правоъгълна форма и размери – 1,10×1,30×0,02/0,035 см (обр. 54). Печатът е едностранен, относително добре центриран, леко изместен надясно. Върху горната повърхност на оловната пломба е отпечатана позитивна правоъгълна рамка, от която ясно се виждат горната страна, горният ляв ъгъл и малка част от долната страна на рамката. Разчитат се четири позитивни латински букви, разположени в два реда по две:

C · A
E R

Височината на буквите е 0,03 см. Разстоянието между тези от първия ред е малко по-голямо и тук се забелязва една точка. Буквата **A** има къси хоризонтални хасти в горния и долния си край. С подобни къси хасти са подчертани и долните краища на буквата **R**. Буквата **E** е с леко издължена наляво горна черта, което вероятно се дължи на лигатура между нея и буквата **T**. В долния си край **E** е леко деформирано от натиска върху шнура, който пломбата е затваряла (обр. 54). Вероятно печатът е запазен изцяло, но е допустимо в дясно да е имало по още една буква на двата реда.

Задната повърхност на пломбата е груба, неоформена. Почти през средата ѝ, вертикално преминава тесен (0,015 см) и дълбок (0,02 см) жлеб от шнур, конец или друг вид нишка (обр. 54).

Оловните пломби и печати от античната епоха са специфична категория археологически находки, която въпреки важното ѝ значение като исторически извор не е получила достатъчно внимание в родната наука. Ограниченият брой публикации на отделни находки или колекции от оловни пломби от римския и късноантичния период, открити в днешните български земи, съществено затруднява анализа на коментирания от нас паметник[1]. Според утвърдените класификации, днес са познати различни видове антични пломби – на имперската администрация, военни, митнически, на частни лица или на отделни градове (Déchelette, 1934, 648-660). В зависимост от техния произход е и изключително

[1] Поради липсата на паралели на пломбата сред публикуваните и достъпни ми аналогични находки, за разчитането ѝ се консултирах със специалисти нумизмати и епиграфи – ст.н.с. д-р Дочка Аладжова (НАИМ), Николай Шаранков и Ивайло Лозанов (СУ). Изказвам своята благодарност за насоките и помощта им.

разнообразният репертоар на изображенията върху тях (Déchelette, 1934, 660-663). Предвид характера на „Хармана“ – военна крепост, както и с оглед на формата и съдържанието на печата на пломбата, възможностите за интерпретацията ѝ са в няколко посоки.

Формата на печата и разположението на буквите върху нашата пломба наподобяват на търговските пломби на големите малоазийски градове *Ephesos*, *Pergamon* и *Smyrna*, открити при пътната станция *Arzus* (край дн. с. Калугерово, Старозагорско) (Герасимова, 1994, 378-379; Still, 1994, 391) и при с. Извоареле (Izvoarele) в района на Констанца, Румъния (Culică, 1975, 244-246). Разликата е в това, че имената на тези градове са отпечатани върху търговските им пломби на гръцки език, докато нашата пломба е на латински. Предложената датировка на тези „градски“ пломби е в периода I-III в. (Герасимова, 1994, 372), но има данни, че идентична търговска пломба на *Smyrna* е открита в Кент, Англия, в контекст от 60-те години на IV в. (Still, 1994, 392-393). Ако допуснем възможността върху пломбата от „Хармана“ да е отпечатано името на град, от който е пристигнала някаква пратка, се получават сериозни затруднения при неговата идентификация. Приблизително сходен начин на изписване, познат единствено от епиграфски паметници, има името на *Colonia Augusta Emerita* – **C · A · E** (Cagnat, 1914, 415), а най-близко до печата върху пломбата е името на античния град *Caere* в Италия (RE, III, 1899, 1281-1282). Тъй като не са ни известни находки на оловни пломби, произхождащи от тези градове, обаче трудно би могло нашата пломба да се свърже с тях. Срещу подобна връзка са също отдалечеността и по-ранната – спрямо хронологията на „Хармана“, историческа изява на посочените италийски центрове.

Друга възможност за разчитане на надписа върху пломбата е като лично име на имперски чиновник или на богато частно лице. В случай, че не особено ясният разделителен знак между буквите от горния ред е просто дефект на печата, би могло да се прочете името **CATER**[vius]. В изворите са споменати двама високопоставени служители с такава фамилия. Единият е бил *comes sacrarum largitionum* през 379 г. (Cod. Theod. VI, 30, 3), а вторият – Flavius Iulius Catervius (CIL IX, 5566), е бил *praefectus praetorio* през V или VI в. (RE, III, 1899, 1787-1788). С оглед на функциите и хронологията на крепостта „Хармана“ при с. Голица, и двете идентификации на подателя изглеждат доста приемливи. Основната пречка за изказването на едно по-категорично становище в случая е несигурният прочит.

При положение, че особеностите в изписването на буквите върху печата (точката между тези от първия ред и лигатурата между E и T) не са дефекти, а реални палеографски факти, надписът би могъл да се прочете като личното име **C**[aius] **AETR**[ius] или **A**[e]**TER**[n](alis)[2]. От епиграфските паметници е известен един C. Aetrius C. f. Lem. Naso (CIL XI 5745), който е бил трибун на I Италийски легион при управлението на император Домициан (81-96) (RE, XI, 1925, 1416). Негов роднина, с преномен Sextus, е бил римски претор при Северите (193-198) (Groag, Stein, 1933, 73, № 435). Твърде голямата отдалеченост във времето между годините, в които са засвидетелствани членовете на тази фамилия и епохата, към която се отнася пломбата, обаче прави недоказуеми всякакви опити да се търси връзка между тях.

В Codex Theodosiani, IV, 4 и 3 XI, 12 (RE, I, 1894, 694) е споменат един **AETERNALIS**, чието първо име за съжаление не знаем. Той е бил военен, пет пъти

[2] Това четене ми бе предложено от ст.н.с. д-р Василка Герасимова (НАИМ), на която дължа и историческата справка за лицата с такова име. Изказвам ѝ сърдечна благодарност.

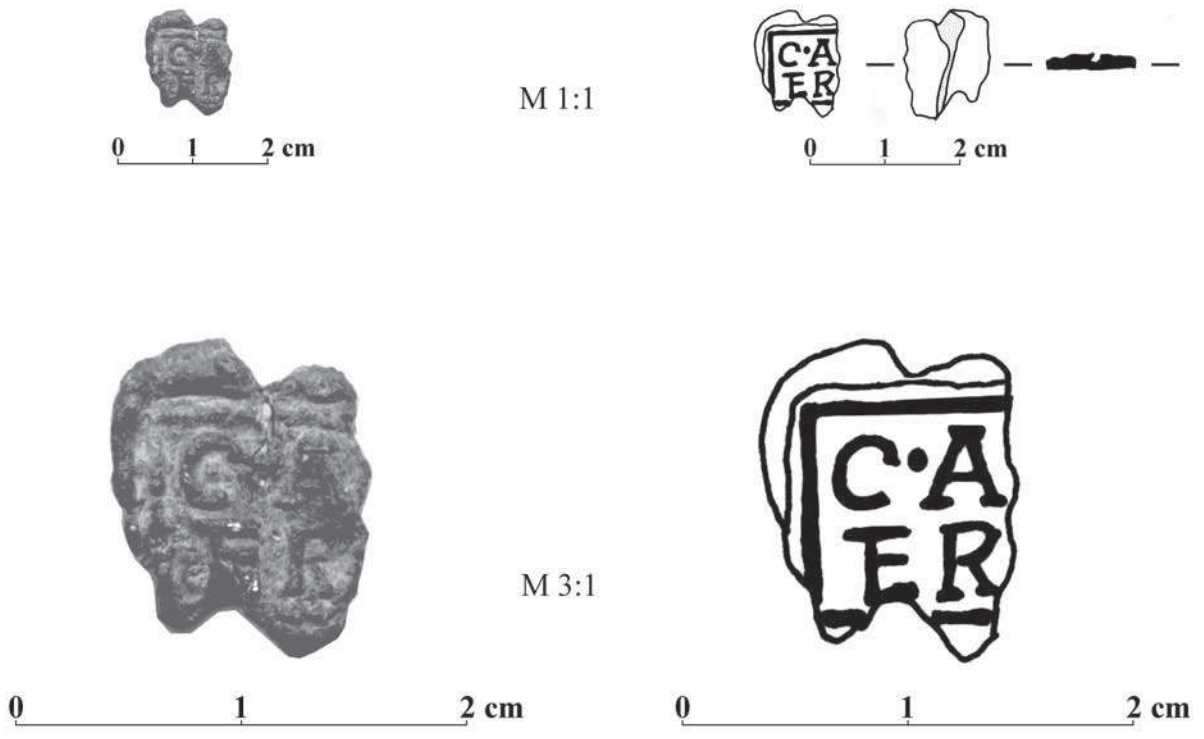

Обр. 54 Нормални и увеличени изображения на оловната пломба, открита в обект "Хармана" през 2005 г.

е заемал консулска длъжност и завършва кариерата си в 402 г. като проконсул на провинция *Asia*, т. е. неговата дейност се отнася основно към последната четвърт на IV в. Мисля, че е напълно възможно нашата пломба да е запечатвала писмо, излязло от канцеларията именно на този висш военен.

Коментираната пломба е сред най-ранните археологически находки от обект „Хармана" в м. Гермето при с. Голица и вероятно попадането ѝ тук предхожда по време издигането на крепостта и на останалите солидни преградни съоръжения. Обяснение за присъствието на такъв тип находка на това място може да се търси не само в контекста на военните събития от края на IV – началото на V в., но и във връзка с преминаващото от тук трасе на едгн важен античен път – този от между *Marcianopolis* и *Anchialos*. По него се е осъществявал преносът на пощенски, военни, търговски и пр. пратки, запечатани с пломби или печати, гарантиращи техния произход и конфиденциалност.

ЛИТЕРАТУРА:

Герасимова, В. (1994) Търговските връзки на Арзос (I-III в. от н. е.). - В: Поселищен живот в Древна Тракия, Т. III, Ямбол, 371-388.

Déchelette, J. (1934) Manuel d'archéologie gallo-romaine. Vol. VI-2, Paris.

Cagnat, R. (1914) Cours d'épigraphie latine. Paris.

Culică, V. (1975) Plumburi comerciale din cetatea romano-bizantina de la Izvoarele (Dobrogea). - Pontica, VIII, 215-262.

Groag, E., A. Stein (1933) Prosopographia Imperii Romani. Pars I. Berolini et Lipsiae.

RE = Pauly-Wissowa Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft, Stuttgart

Still, M. (1994) Some Roman Lead Sealings from Arzus. - В: Поселищен живот в Древна Тракия, Т. III, Ямбол, 389-395.

Част 4.2. Находките от стъкло, бронз и желязо *(Анастасия Чолакова)*

При археологическото проучване през 2005 г. на обект „Хармана“ в м. Гермето при с. Голица са открити ограничен брой дребни находки, изработени от стъкло, бронз и желязо. Те представят обичайни за късноантичната епоха съдове, елементи на костюма, инструменти и други битови предмети. В повечето случаи това са само фрагменти от съответните предмети.

Предмети от стъкло

Тази категория е представена с един фрагмент от чаша със столче тип Isings 111. Типът е характерен за късноантичната епоха и е добре засвидетелстван в нашите земи (Gomolka, 1979, № 128-189; Uenze, 1992, Taf. 50/19-27; Shepherd, 1999, 372-373). Разпространението на чашите със столче започва в края на IV в. (Olczak, 1995, 62-63) и през VI в. това е доминираща форма (Чолакова, 2005, 733). Установено е производството им в местни работилници, включително в ателиета в *Odessos* (Minčev, 1992, 75, Abb.6). При проучването са открити още няколко малки, недостатъчно характерни фрагмента от стъклени съдове.

1. Чаша със столче Обр. 55
Запазен е фрагмент от долната част на столчето, изработен от натурално оцветено синкаво прозрачно стъкло с иризация.
Диаметър: 5×4,5 см.
Конт. № 009 в сектор № 1; пол. (полеви инвентарен) № 3.

Предмети от бронз

Групата включва предмети, изработени от мед или медна сплав, най-вероятно бронз. Фрагментът от луковична фибула (кат. № 2) се отнася към най-често срещания вариант на типа, датиран в периода 350-380 г., но вероятно употребяван и в началото на V в. (Генчева, 2004, 64-65, Табл. XXII, XXIII). Смята се, че тези фибули са представлявали знак за статута на военни и цивилни чиновници и разпространението им е свързано предимно с градските центрове, както и военните лагери и кастели (Генчева, 2004, 62). Вторият фрагмент от фибула (кат. № 3) е по-трудно да бъде идентифициран, тъй като не са запазени характерни детайли, а само иглата. Възможно е да се отнесе към някои от късноантичните типове фибули с пружинен механизъм (Генчева, 2004, 51-57, табл. XVI, XVII). Не може категорично да се определи и една триъгълна пластина (кат. № 4). Все пак нейната форма подсказва, че най-вероятно тя е фрагмент от накрайник на ремък, от който е запазена най-масивната част. Пластината с нитове (кат. № 5) и пластинката с дупка от прикрепяне (кат. № 6) представляват изрезки, детайли от метални обкови или фрагменти от поправка на предмети, каквито често са намирани при археологически проучвания на късноантични селищни обекти (напр. Gomolka-Fuchs, 1991, 193, Taf. 68, № 1025, 1027). При разкопките на крепостта „Хармана“ при с. Голица са открити безформени фрагменти и от други подобни пластини.

2. Луковична фибула Обр. 55
Запазена е само луковицата с полукръгла форма, профилирана в основата; масивно отлята.
Размери: дължина 1,9 см, макс. диаметър 1,25
Конт. № 405 в сектор № 5; пол. № 65.

3. Фибула Обр. 55
Запазена е само деформираната игла и малка част от пружината.
Дължина – 6,6 см.
Конт. № 405 в сектор № 5 (в очертанията на установената тук сграда); пол. № 34.

4. Накрайник Обр. 55

Находката представлява силно издължена пластина с триъгълна форма, която в острия край завършва с плътно удебеление, а към основата изтънява и преминава в две части, вероятно обхващали края на ремък.

Размери: дължина – 4 см; макс. дебелина – 1,5 см.

Конт. № 405 в сектор № 5; пол. № 66.

5. Пластина Обр. 55

Запазена е деформирана пластина с четириъгълна форма, с разкъсване в средата. Разкъсването е поправено, като от горната страна с четири нита е прикрепена втора по-тънка и по-тясна пластина.

Размери: 3,9×2,8 см.

Конт. № 401 в сектор № 5; пол. № 7.

6. Пластина Обр. 55

Запазена е малка част с четириъгълна форма, деформирана, с малка дупка в средата.

Размери: 10,5×9 мм.

Конт. № 110 в сектор № 2 (строителното ниво при/за югозападна кула); пол. № 37.

Предмети от желязо

Находките от желязо представляват инструменти, елементи за сглобяване на дървени конструкции и битови предмети. Всички те са в значителна степен корозирали. Свредельт (кат. № 7) е най-добре запазен. Той е използван при обработката на дърво, като горната му част, която е с четвъртито сечение, е била поставена в перпендикулярно разположена ръкохватка. Аналогии са известни от античността (Беливанова, Спасов, 2002, 401, табл. V/37; Uenze, 1992, Taf. 22/8, SK 102; Поповић, 1988, 122, табл. XXIII/2), а формата преминава и в по-късни епохи (напр. Чангова, 1962, 43, обр. 18/5). Намереният при разкопките железен нож (кат. № 8) принадлежи към много разпространена група предмети, използвани в бита, които често се откриват при проучванията на късноантични обекти (напр.: Uenze, 1992, Taf. 17, Taf. 18/1, 2, 27, Taf. 137/4, 5, Taf. 139/7, 8; Атанасова, 2005, 203, табл. IV/1-3). Пробивачът (кат. № 9) е служел също в бита или в някаква занаятчийска дейност, като могат да се посочат различни аналогии (напр.: Uenze, 1992, Taf. 22/11, B 124; Gaitzsch, 1980, Taf. 47/239-241). Откритите халки се отличават по оформянето на сечението – обло (кат. № 10), и четвъртито (кат. № 11). Те биха могли да са част от верига (напр. Gomolka-Fuchs, 1991, 192, Taf. 64/979), от някаква конструктивна сглобка (напр. Uenze, 1992, Taf. 38/ 1-4, 13, 14; Щерева, Радева, 2001, 83, табл. II/9-12) или от огнищна верига (напр. Витлянов, 1998, табл. I/1). В групата на предметите от желязо следва да се отбележат и намерените гвоздеи. В каталога са представени най-добре запазените (кат. № 12-14). Те не се различават от гвоздеите, открити в други късноантични обекти (напр.: Uenze, 1992, Taf. 40/12-22; Атансова, 2005, 204, 218, табл. VI/14, 15).

7. Свредел Обр. 56

Инструментът има издължено тяло с четвъртито сечение, като в тилната част изтънява. Работната част е с листовидна форма, с ръб в средата и леко спираловидно извиване на острието за по-голяма ефективност при работа.

Размери: дължина – 36 см; ширина на работната част – 1,6 см; сечение – 1×1,1 см.

Конт. № 201 в сектор № 3; пол. № 4.

8. Нож Обр. 56

Заострен е, с триъгълно сечение на работната част. Шипът за закрепване на дръжката е счупен в основата.

Размери: дължина – 12,3 см; макс. ширина – 1,2 см.

Конт. № 405 в сектор № 5 (в очертанията на установената тук сграда); пол. № 67.

9. Пробивач Обр. 56
Инструментът има издължено тяло с обло сечение в долната изтънена работна част, четвъртито сечение в средата и заоблена по-широка тилна част.
Размери: височина – 10 см; макс. диаметър – 1,6×1,8 см.
Конт. № 207 в сектор № 3 (от по-късното подово ниво в коридора на южната кула); пол. № 8.

10. Халка Обр. 57
С кръгла форма и обло сечение.
Размери: диаметър – 9,8×4 см; сечение – 3,5×4 мм.
Конт. № 203 в сектор № 3 (от пласт с деструкции на южната кула); пол. № 5.

11. Халка Обр. 57
С кръгла форма и четвъртито сечение.
Размери: диаметър – 5,3×5,4 см; сечение – 0,5×1,1 см.
Конт. № 203 в сектор № 3; пол. № 1.

12. Гвоздей Обр. 57
Дължина – 6,4 см.
Конт. № 303 в сектор № 4 (от пласт с покривни деструкции над пода на северната кула); пол. № 9.

13. Гвоздей Обр. 57
Дължина – 7,5 см.
Конт. № 303 в сектор 4; пол. № 10.

14. Гвоздей Обр. 57
Дължина – 7,5 см.
Конт. № 104 в сектор 2 (от пласт с деструкции на югозападната кула); пол. № 12.

ЛИТЕРАТУРА

Атанасова, Й. (2005) Находки от Кастра Мартис. - в: Й. Атанасова и др., Кастра Мартис – квадрибургий и кастел (Разкопки и проучвания, XXXIII). София, 190-220.

Беливанова, А., Б. Спасов (2002) Нови данни за обработката на желязо през късната античност (според находка от с. Ангеларий, Добричко). - в: Л. Слокоска и др. (ред.), Римският и късноантичният град (Международна научна конференция, Велико Търново, 26-30 юли 2000), София, 398-409.

Витлянов, Ст. (1998) Колективна находка от оръдия на труда и предмети на бита от с. Марково, Варненско. - Трудове на катедрите по история и богословие. Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“, 2, 40-46

Генчева, Е. (2004) Римските фибули от България от края на I в. пр. н. е. до края на VI в. на н. е. „Фабер“, Велико Търново.

Поповић, И. (1988) Античко оруђе од гвожђа у Србији (Народни музеј, Монографије, књига 5). Београд.

Чангова, Й. (1962) Средновековни оръдия на труда в България. - Известия на Археологическия институт, XXV, 19-53.

Чолакова, А. (2005) Стъклени съдове от ранновизантийското укрепено селище при Дичин, Великотърновско (предварително съобщение). - в: Т. Стоянов и др. (ред.), Stephanos Archaeologicos in honorem Professoris Ludmili Getov (Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis, Supplementum, IV), София, 729-738.

Щерева, И., М. Радева (2001) Колективна находка от ранновизантийски оръдия на труда от Сливен. - Археология, XLII, 1-2, 79-84.

Gaitzsch, W. (1980) Eiserne römische Werkzeuge. Studien zur römischen Werkzeugkunde in Italien und der nördlichen Provinzen des Imperium Romanum (BAR, International Series, 78). Oxford.

Gomolka, G. (1979) Die spätantiken und frühmittelalterlichen Gläser aus Iatrus. - in: Iatrus – Krivina, Spätantike Befestigung und frühmittelalterliche Siedlung an der unteren Donau (Schriften zur Geschichte und Kultur der Antike, 17), Bd. I, Ergebnisse des Ausgrabungen 1966-1973, Berlin, 145-163.

Gomolka-Fuchs, G. (1991) Die Kleinfunde vom 4. bis 6. Jh. aus Iatrus. - in: Iatrus – Krivina, Spätantike Befestigung ..., Bd. IV, Ergebnisse des Ausgrabungen 1975-1981, Berlin, 149-205.

Olczak, J. (1995) Szkło rzymskie z terenu Komendatury w Novae. - Novensia, VIII, 15-86.

Minčev, A. (1992) Spätantike Gläser von der Westlichen Schwarzmeerküste. - in: Die Schwarzmeerküste in der Spätantike und im Frühen Mittelalter, Wien, 73-80.

Shepherd, J. (1999) The Glass. - in: A. Poulter, Nicopolis ad Istrum: A Roman to Early Byzantine City, The Pottery and Glass (Reports of the Research Committee of the Society of Antiquaries of London, 57), London, 299-377.

Uenze, S. (1992) Die Spätantiken Befestigungen von Sadovec (Bulgarien). Ergebnisse der Deutsch-Bulgarisch-Österreichischen Ausgrabungen 1934-1937 (Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 43). München.

Кат. № 1

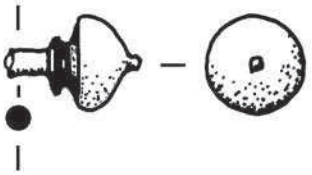

Кат. № 2

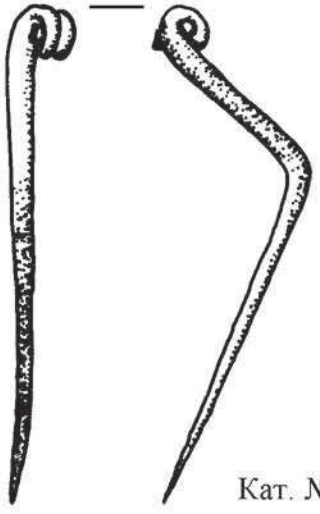

Кат. № 3

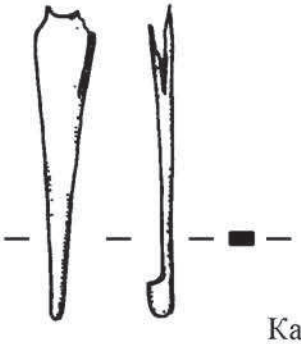

Кат. № 4

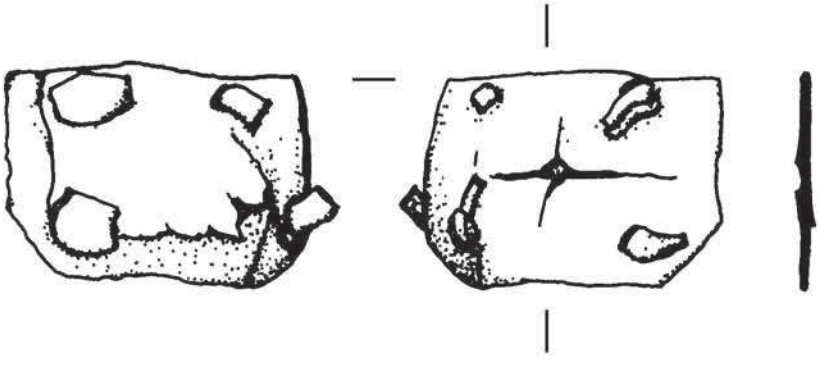

Кат. № 5

Кат. № 6

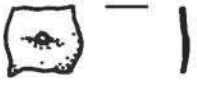

Обр. 55 Таблица с находки (стъкло и бронз) от обект "Хармана" в м. Гермето при с. Голица

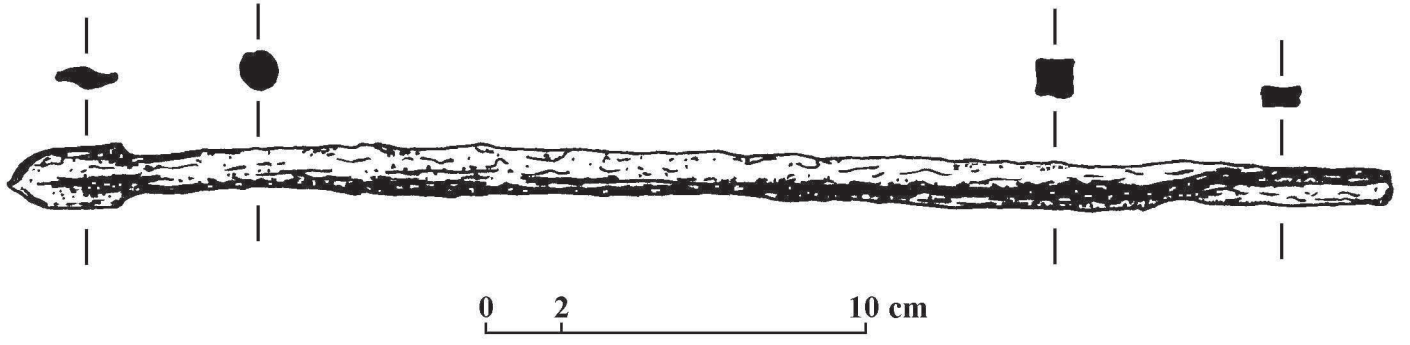

Кат. № 7

0 2 10 cm

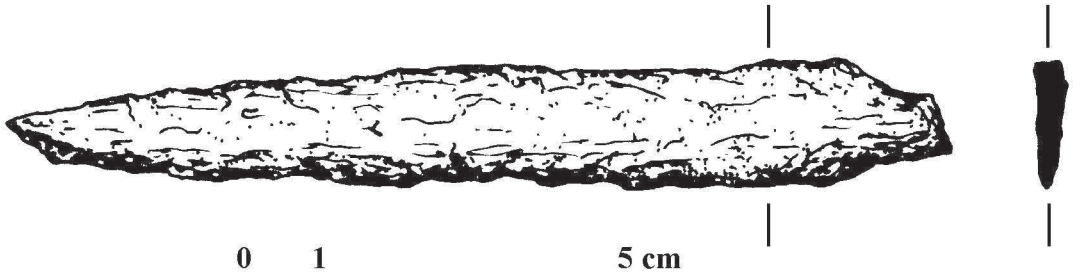

Кат. № 8

0 1 5 cm

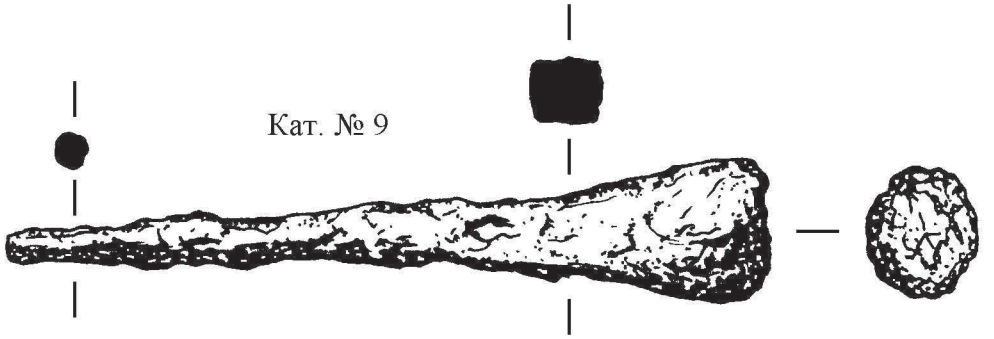

Кат. № 9

0 1 5 cm

Обр. 56 Таблица с находки (железни оръдия на труда) от обект "Хармана" в м. Гермето при с. Голица

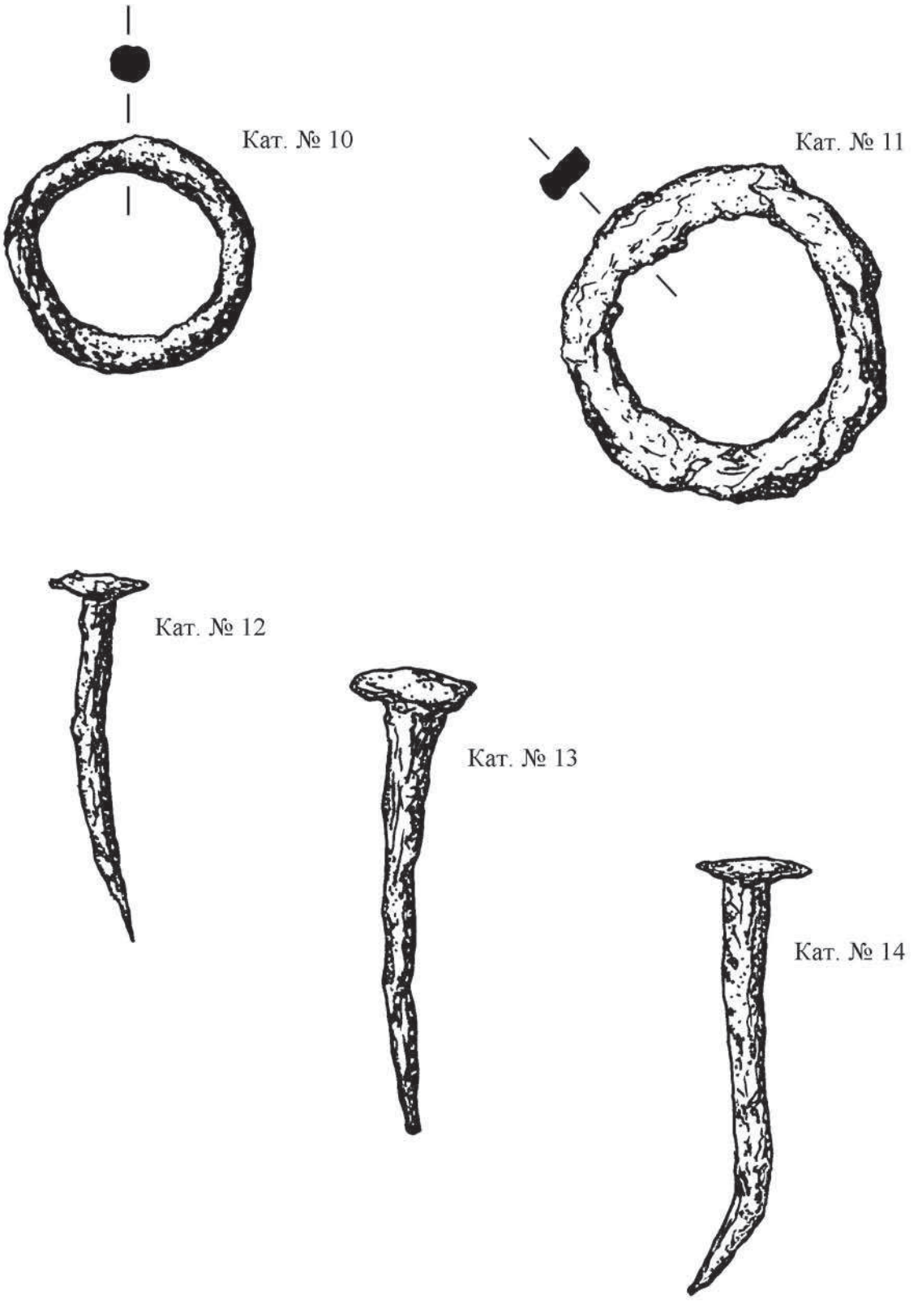

Обр. 57 Таблица с находки (железни халки и гвоздеи) от обект "Хармана" в м. Гермето при с. Голица

ЧАСТ 5
Битовата керамика

Михаил Христов

Битовият керамичен материал, придобит при археологическото проучване през 2005 г. на крепостта „Хармана“ в м. Гермето край с. Голица, не е особено многобroен – малко над 400 фрагмента. С оглед на възприетата система за документация, материалът произхожда от шестнадесет различни стратиграфски контекста. Обработката му включва технологична и типологическа характеристика.

Технологичната характеристика се основава изцяло на визуалната оценка на цвета и състава на глината, от която са изработени съдовете, поради което е неизбежен известен субективизъм при определянето на различните технологични групи. Типологическото разделение на съдовете във всяка една функционална група (трапезна керамика, кухненска керамика и амбалажна керамика) е извършено върху профила на устията (предимно) или на дъната, стените и дръжките (по-рядко)[1]. В каталога са представени фрагменти от всички установени технологични групи и типове. Определянето на типовете е подкрепено с паралели от други римски и късноантични центрове, главно от Долна Мизия (напр. вилата при с. Мадара, *Iatrus* и *Novae*) и Вътрешна Дакия (напр. вилата при с. Кралев Дол и селището при гр. Перник).

5.1. Технологична характеристика

ТРАПЕЗНА И КУХНЕНСКА КЕРАМИКА

Технологична група №1

Включва червени или червено-кафяви съдове от добре пречистена глина, в която има само слюдени частици. Съдовете са предимно кухненски, но има и образци на трапезна керамика. Дебелината на стените е 5-7 см.

Като подгрупа тук могат да се обособят червени на цвят съдове с по-груба външна повърхност, с примес от пясъчни зърна и слюдени частици в глината. Това са по-големи съдове за съхранение на продукти от типа на питосовидните гърнета (тип №1).

Технологична група №2

Включва светлокафяви съдове от много добре пречистена глина, изпечени неравномерно. Представени са образци от кухненска керамика – гърнета от типове №№ 1, 2 и 4, както и от трапезна керамика – кани (или стомни) и купи от тип №2.

Технологична група №3

Включва сиви съдове от добре пречистена глена (в някои случаи със слюдени частици) и равномерно изпичане. Включва образци както от кухненската, така и от трапезната керамика.

---

[1] Методическо съдействие при обработката на представения по-нататък керамичен материал ми оказа ст.н.с. д-р Г. Кузманов (НАИМ), за което му благодаря.

Като подгрупа тук могат да се обособят няколко съда от сива глина с примеси от пясък и слюдени частици. Това са големи гърнета с дръжки (тип № 4).

Технологична група №4

Включва сивочерни до черни на цвят тънкостенни съдове с примеси от пясък. Включва образци късноантична трапезна керамика – кани от тип № 1, и средновековни съдове.

Технологична група № 5

Включва оранжеви до тухленочервени съдове с минимални примеси от кварцови и слюдени частици в глината. Трапезната и кухненската керамика тук са представени почти по равно. Трапезните съдове са само чаши и кани. Кухненската керамика е представена от тип № 2

АМБАЛАЖНА КЕРАМИКА (АМФОРИ)

Технологична група № 6

Включва кафяви на цвят амфори от добре пречистена глина с минимални примеси от дребни кварцови и слюдени частици (тип № 2)

Технологична група № 7

Включва тухлено червени на цвят амфори с кварцови и слюдени частици в глината, с равномерно изпичане (тип № 2а и тип № 4)

Като подгрупа тук могат да се обособят червени на цвят амфори, подобни на представените, но от непречистена глина, с неравномерно изпичане и груба повърхност (тип № 4).

Технологична група № 8

Включва светлокафяви и жълтеникави на цвят амфори от много добре пречистена, ронлива след изпичането глина (тип № 4).

КЕРАМИКА С ПОВЪРХНОСТНО ПОКРИТИЕ

Лакова керамика

Открити са общо девет фрагмента, като от тях три принадлежат на купи. Останалите фрагменти са принадлежали на по-голям съд, вероятно амфора. Всички произхождат от централния сектор № 5 – от една боклучна яма от предкрепостния период (конт. № 406) и от нарушен пласт (конт. № 404), в който също има материали от предкрепостния период. Изработени са от много добре пречистена жълто-розова глина. Фрагментите от паници са с по-тъмна, охрова на цвят глина, която след изпичането се е разслоила. Лакът върху повърхността на съдовете е оранжево-червен и не е плътен (сега силно излющен).

Ангобирана керамика

Включва основно амфорни фрагменти с белезите на технологична група № 7. Според цвета на ангобата могат да се разграничат две подгрупи. При първата подгрупа амфорите са с плътно нанесена жълто-охрова ангоба. Има следи от нанасяне с четка. Групата включва само амфори с гребенчат орнамент по тялото. При втората подгрупа амфорите са с жълтеникава ангоба, значително по-рядка от тази при съдовете от предната подгрупа. Цветът на ангобата е идентичен с цвета на глината при технологична група № 8. Подгрупата включва амфори с орнамент от плитки широки канелюри по тялото.

От разкопките имаме и единични фрагменти от съдове – купи от тип № 2, с черна ангоба.

5.2. Типологическа характеристика и каталог

КУПИ

Тип № 1 (съответства на тип 3 по Кузманов, 1985)

Купи със заоблен и извит навън устиен ръб, добили след изпичането червено-кафяв цвят (т. гр. № 1). Определят се като „полусферични купи“.

Кат. № 1. Фрагмент от устие. Обр. 58
Според описанието на типа. Т. гр. № 1. Д.у.-16 см.
Конт. № 406 в сектор № 5 (пълнеж на яма).
Паралели: Кузманов, 1985, табл. 24, П27.

Тип № 2 (съответства на тип 2 по Кузманов, 1985)

Купи с широк, наклонен навътре бордюр, добили след изпичането сив цвят (т. гр. № 3) или кафяв цвят (т. гр. № 2). Формата е цилиндрично-конична. Долната част е стеснена, дъното е плоско.

Кат. № 2. Фрагмент от устие. Обр. 58
Устието е с широк и плосък бордюр, сключващ тъп ъгъл с плещите на съда. Повърхността е покрита с черна ангоба. Т. гр. № 2. Д. у. - 21см.
Конт. № 104 в сектор № 2 (пласт с деструкции в югозападната кула).
Паралели: Кузманов, 1985,табл. 24, П20 и П21.
Кат. № 3. Долна част от съд. Обр. 58
Стените на съда се стесняват към дъното. Т. гр. № 3. Д. д. – 8 см.
Конт. № 009 в сектор № 1.
Паралели: Кузманов, 1985, табл. 24, П21 и П22.

Тип № 3 (съответства на тип 4б по Кабакчиева, 1983)

Неголеми конусовидни купи с издаден навън устиен ръб, с леко изпъкване в средната му част. Типът е широко разпространен в Тракия и Долна Мизия в периода II-III в., когато е произвеждан като червенолаков. Купата от “Хармана“е без повърхностно покритие и показва, че типът се произвежда и по-късно, но без лаково покритие.

Кат. № 4. Фрагмент от устие. Обр. 58
Ниска изпъкналост по средата на устийния ръб. Т. гр. № 2. Д. у. – 18 см.
Конт. № 406 в сектор № 5.
Паралели: Кабакчиева, 1983, 3, обр. 4б.

ПАНИЦИ

От „Хармана“ засега не разполагаме с фрагменти от устия на съдове, които да идентифицираме като паници. Единственият фрагмент, който вероятно е от паница, е от дъно.

Кат. № 5. Фрагмент от дъно. Обр. 58
Фрагментът е от плитък, разлат съд. Т. гр. № 1. Д. д. – 8 см.
Конт. № 009 в сектор № 1.

КАНИ

Тип № 1 (съответства на тип 1 по Кузманов, 1985; тип 1 по Вагалински, 2002)

Кани с фуниевидна шия с профилиран устиен ръб, с един или няколко релефни пръстена под устието. Формата е обикновенно яицевидна. Изработени са от недобре пречистена глина с кварцови и слюдести примеси, добила след изпичането сиво-черен цвят.

Кат. № 6. Фрагмент от устие. Обр. 59
Четири релефни пръстена под устието. Т. гр. № 4. Д .у. - 12,5 см
Конт. № 108 в сектор № 2 (пласт от началния период на югозападната кула).
Паралели: Кузманов, 1985, табл. 17, К24, К30 и К31.

Тип № 2 (съответства на тип 4 по Вагалински, 2002)

Кани с биконично тяло, фуниевидна шия и скосено навътре устие.

Кат. № 7. Фрагмент от устие и плещи. Обр. 59
Устийният ръб е скосен навътре. Т. гр. № 1. Д. у. – 5 см.
Конт. № 401 в сектор № 5.
Паралели: Вагалински, 2002, 156, 158, К47 и К109.

Тип №3 (съответства на: тип 2 по Кузманов, 1985; тип 3 по Вагалински, 2002)

Кани с широко сфероидно устие, с профилирани пръстени под него. Изработени са от добре пречистена глина. Биват амфоровидни (с конична шия) или само с една дръжка.

Кат. № 8. Фрагмент от устие. Обр. 59
Устийният ръб е завит навътре; три широки, профилирани пръстена под устието.
Т. гр. № 3. Д. у. - 8,5 см.
Конт. № 401 в сектор № 5.
Паралели: Вагалински, 2002, 155, К39.

Към групата на каните отнасяме също така и няколко фрагмента от дъна и дръжки.

Кат. № 9. Фрагмент от дъно. Обр. 59
Дъното е конкавно, с пъпка. Т. гр. № 1. Д. д. – 7 см.
Конт. № 303 в сектор № 4 (от пласт над пода на северната кула).
Паралели: Кабакчиева, 1986, табл. 38, № 429.
Кат. № 10. Фрагмент от дъно. Обр. 59
Подобно на предното, но по-дебело. Т. гр. № 1. Д. д. – 8 см.
Конт. № 406 в сектор № 5 (пълнеж на яма)
Кат. № 11. Фрагмент от дъно. Обр. 59
Силно конкавна долна повърхност. Т. гр. № 1/1. Д. д. – 12 см.
Конт. № 406 в сектор № 5 (пълнеж на яма)
Дръжките са плоски, усукани, с квадратно, правоъгълно или овално сечение.
Кат. № 12. Част от дръжка. Обр. 60
Широка, плоска, с две ниски надлъжни ребра, със сиво-черен цвят. Т. гр. № 4. Може да се допусне, че е от съд от групата на каните (тип № 1).
Конт. № 108 в сектор № 2 (пласт от началния период на югозападната кула).
Кат. № 13. Част от дръжка. Обр. 60
Тясна, плоска, с правоъгълно сечение и едно добре изразено надлъжно ребро, с кафяв цвят; неравномерен лом. Т. гр. № 2.
Конт. № 108 в сектор № 2.
Кат. № 14. Част от дръжка. Обр. 60
Усукана дръжка, с кръгло сечение; добре пречистена глина с минимални кварцови и слюдени примеси, добила след изпичането светлочервен цвят. Т. гр. № 5.
Конт. № 108 в сектор № 2.
Кат. № 15. Част от дръжка. Обр. 60
Усукана дръжка, с кръгло сечение, подобна на предходната. Т. гр. № 5.
Конт. № 209 в сектор № 3 (пласт от началния период на южната кула).
Кат. № 16. Част от дръжка. Обр. 60
С неправилно овално сечение, с две ниски надлъжни ребра и вдлъбнатина на мястото, където е била закрепена към плещите; тъмнокафява глина с минимални кварцови примеси; неравномерен лом. Т. гр. № 2.
Конт. № 101 в сектор № 2.
Кат. № 17. Част от дръжка. Обр. 60
С квадратно сечение, с пъпковиден придатък върху горната повърхност. Т. гр. № 5.
Конт. № 009 в сектор № 1.
Паралели: Кузманов, 1985, табл. 15, К1, табл. 16, К19.

ГЪРНЕТА

Тип № 1 (съответства на тип 6 по Кузманов, 1985)

Гърнета с биконично тяло и извит навън устиен ръб, често с триъгълен профил и/или с жлеб за капак без дръжки. Диаметърът на устието е 13-15 см.

Кат. № 18. Фрагмент от устие. Обр. 61
С извит навън ръб с триъгълен профил, с плитка хоризонтална бразда отвън; следи от вторично опалване. Т. гр. № 2. Д. у. – 13 см.
Конт. № 401 в сектор № 5.
Паралели: Klenina, 1999, 92, fig. 8.
Кат. № 19. Фрагмент от устие. Обр. 61
С извит навън нагоре ръб с плитък жлеб за капак. Т. гр. № 2. Д. у. – 13 см.
Конт. № 209 в сектор № 3 (пласт от началния период на южната кула).
Паралели: Кузманов, 1985, табл. 31, Г59.

Кат. № 20. Фрагмент от устие. Обр. 61
Със слабо извит навън и нагоре ръб с триъгълен профил и добре оформен жлеб за капак. Т. гр. № 2. Д. у. – 15 см.
Конт. № 404 в сектор № 5.
Кат. № 21. Фрагмент от устие. Обр. 61
С извит навън и леко нагоре устиен ръб. Т. гр. № 2. Д. у. – 13 см.
Конт. № 404 в сектор № 5.
Паралели: Кузманов, 1985, табл. 31, Г57; Дремсизова, 1971, табл. 3/3.

Тип № 2 (съответства на тип 1, вариант 3, по Кузманов, 1985)

Гърнета с биконично или сфероидно тяло (в нашия вариант без дръжки), с конвексно устие, което отвътре има жлеб за капак. Устийният ръб е профилиран.

Кат. № 22. Фрагмент от устие. Обр. 61
Според описанието на типа (формата на съда вероятно е сфероидна).
Т. гр. № 5. Д. у. – 14 см.
Конт. № 015 в сектор № 1.
Кат. № 23. Фрагмент от устие Обр. 61
Според описанието на типа (формата на съда вероятно е биконична).
Т. гр. № 2. Д. у. – 14 см.
Конт. № 108 в сектор № 2 (пласт от началния период на югозападната кула).
Кат. № 24. Фрагмент от устие. Обр. 62
Според описанието на типа (формата на съда вероятно е сфероидна).
Т. гр. № 2. Д. у. - 14,2 см.
Конт. № 108 в сектор № 2.
Паралели: Кузманов, 1985, табл. 29, Г28.

Тип № 3 (съответства на тип 1, вариант 1, по Кузманов, 1985)

Гърнета със сфероидно тяло, с извито навън устие. Устийният ръб е плосък и гладък.

Кат. № 25. Фрагмент с устие и стена. Обр. 62
Според описанието на типа. Т. гр. № 1. Д. у. – 14 см.
Конт. № 015 в сектор № 1.
Паралели: Кузманов, 1985, табл. 28, Г8.

Тип № 4 (съответства на група 7 по Бьотгер, 1978)

Сфероидни гърнета с плоски, дъговидно извити и профилирани дръжки, излизащи направо от устието, което е силно извито. Дъното често е силно вдлъбнато.

Кат. № 26. Фрагмент с устие и дръжка. Обр. 62
Устийният ръб е с горна конкавна повърхност; дръжката е широка и плоска, с две плитки успоредни канелюри. Т. гр. № 3. Д. у. - 14,5 см.
Конт. № 104 в сектор № 2.
Паралели: Бьотгер, 1978, обр. 4ж; Борисов, 1988, обр. 5г
Кат. № 27. Фрагмент с устие и дръжка. Обр. 62
Устието е фуниевидно, с леко конкавна горна част; дръжката е с овално сечение и пет тесни канелюри по горната повърхност. Т. гр. № 2. Д. у. – 15 см.
Конт. № 009 в сектор № 1.
Паралели: Бьотгер, 1978, обр. 4з.

ПИТОСИ И ПИТОСОВИДНИ ГЪРНЕТА

При поучванията през 2005 г. е открит само един фрагмент от устие на питос.

Кат. № 28. Фрагмент от масивно устие. Обр. 63
Устийният ръб е издаден навън и е с равна горна повърхност. Т.гр. № 1. Д.у. – 35 см.
Конт. № 301 в сектор № 4.
Паралели: напр. Найденова, 1985, табл. 29, № 159.

Засега разполагаме само с два фрагмента, които са от питосовидни гърнета за съхранение на продукти. Те обаче се различават по профил и диаметър, поради което ги разглеждаме като отделни типове. Обединяващи за тях са значителните размери и дебелини на стените.

Тип № 1

Големи питосовидни гърнета със силно извит навън устие. Тялото вероятно е биконично. Устийният ръб е с триъгълен профил, сходен с този при гърнетата от тип № 1. Липсва жлеб за капак.

Кат. № 29. Фрагмент с устие и стена. Обр. 63
Според описанието на типа. Т. гр. № 1/1. Д. у. – 14 см.
Конт. № 404 в сектор № 5.

Тип № 2

Големи питосовидни гърнета със слабо издаден навън устие. Тялото вероятно е сфероидно. Устийният ръб е е конвексен отвън. Има улей по горната повърхност и жлеб за похлупак отвътре, сходни с тези при гърнетата от тип № 2.

Кат. № 30. Фрагмент с устие и стена. Обр. 63
Според описанието на типа. Т. гр. № 1/1. Д. у. - 16,5 см.
Конт. № 108 в сектор № 2 (пласт от началния период на югозападната кула).

КАПАЦИ

Разполагаме с няколко фрагмента, които сигурно можем да отнесем към тази категория. Те са от конусовидни капаци. Предвид значителните им диаметри може да се твърди, че са принадлежали на по-големи съдове като питосовидните гърнета например. Според начина на полагане върху устията на гърнетата можем да отделим два типа капаци.

Тип № 1 (съответства на тип 1 по Дремсизова, 1971)

Конусовидни капаци с извит навътре и надолу перваз.

Кат. № 31. Фрагмент от долната част на капак. Обр. 63
Според описанието на типа. Т. гр. № 3. Д. – 15 см.
Конт. № 404 в сектор № 5.
Паралели: Дремсизова, 1971, обр. 3/15.
Тип № 2 (съответства на тип 2 по Дремсизова, 1971)
Конусовидни капаци с плитък жлеб в долната част на перваза .
Кат. № 32. Фрагмент от долна част на капак. Обр. 63
Според описанието на типа. Т. гр. № 4. Д. – 16,5 см.
Конт. № 009 в сектор № 1.
Кат. № 33. Горна част от капак. Обр. 63
С къса цилиндрична дръжка с широка периферия. Т. гр. № 1/1.
Конт. № 015 в сектор № 1.

АМФОРИ

При проучването са открити значително количество керамични фрагменти, които сигурно можем да отнесем към групата на амфорите. Всъщност това е и най-масовият керамичен материал. Твърде фрагментарният му вид обаче обуславя известна условност за някои от следващите типологически определения.

Тип №1 (съответства на: тип 1 по Кузманов, 1985; вариант 1б по Борисов, 1985)

Големи сфероидни амфори с шия с форма на два съединени към върховете конуса. Изработени са от добре пречистена глина, добила след изпичането светлочервен цвят.

Кат. № 34. Фрагмент с устие и шия на амфора. Обр. 64
Тясна и плитка хоризонтална бразда бележи прехода към шията; светлочервена, сравнително добре пречистена глина; ангобирана повърхност.
Т. гр. № 2, ангобирана керамика – подгрупа 1. Д. у. – 11 см.
Конт. № 104 в сектор № 2 (нарушен пласт над второто ниво в коридора на югозападната кула).
Фрагменти от амфори от този тип произхождат и от стратиграфски контексти, свързани с първия крепостен период от V в.

Тип № 2 (съответства на тип 14, вариант 1, по Кузманов, 1985)

Цилиндрични или яйцевидни амфори с издължено тяло и заоблен навън устиен ръб. Шията е висока, слабо конкавна. Дръжките са дъговидни, с една надлъжна канелюра. Предполага се, че този тип е със западнопонтийски произход (Кузманов, 1985, 18).

Кат. № 35. Устие и част от шия на амфора. Обр. 64
Според описанието на типа; добре пречистена глина с минимално количество слюдести примеси; равномерно изпичане; липсва повърхностно покритие. Т. гр. № 1. Д. у. – 8 см.
Конт. № 303 в сектор № 4 (от пласт над пода на северната кула).

Тип № 2а (съответства на тип 14 по Кузманов, 1985)

Цилиндрични или яйцевидни амфори, сходни по форма с тип № 2, но с не така източен профил. Глината им е добре пречистена, с минимални кварцови примеси, добила след изпичането равномерен червен цвят. По тялото има плитки хоризонтални бразди. Двете амфори, които отнасяме към тази група, са запазени само в долните си части.

Кат. № 36. Фрагмент от заоблено дъно на амфора. Обр. 64
Плитки бразди по външната повърхност. Т. гр. № 2.
Конт. № 303 в сектор № 4.

Кат. № 37. Фрагмент от заоблено дъно на амфора. Обр. 64
По запазената част няма бразди. Т. гр .№ 2.
Конт. № 401 в сектор № 5.

Тип № 3 (съответства на тип 16 по Кузманов, 1985)

Малки яйцевидни амфори със заоблено дъно, добили след изпичането червен цвят. Стените им са дебели, а изработката – небрежна. Предполага се, че са произвеждани в истро-понтийската зона (Кузманов, 1985, 22).

Кат. № 38. Фрагмент от дъно на амфора. Обр. 64
В сечение дъното е с форма на обърнат конус с широка основа; по запазената част няма бразди. Т. гр. № 2.
Конт. № 108 в сектор № 2 (пласт от началния период на югозападната кула).

Тип № 4 (съответства на: тип 19 по Кузманов, 1985; тип XIII по Scorpan, 1977).

Сфероидни амфори с извит навън устиен ръб и широка къса, често конвексна шия добили. Цветът им е светлооранжев. Тялото е гладко или с пояси от хоризонтални бразди. Дръжките обикновено са разперени, дъговидни и усукани, но се срещат и други варианти.

Кат. № 39. Фрагмент от тяло на сфероидна амфора. Обр. 64
С плитки и широки хоризонтални бразди; добре пречистена глина с минимални слюдени примеси; равномерно изпичане и розовочервен цвят; външната повърхност е покрита с рядка жълтеникава ангоба. Т. гр. № 3, ангобирана керамика – подгрупа 2.
Конт. № 015 в сектор № 1.
Паралели: Кузманов, 1985, табл. 14, А137.

Кат. № 40. Фрагмент от дръжка на амфора. Обр. 65
Дъговидна, усукана дръжка с кръгло сечение. Т. гр. № 2.
Конт. № 015 в сектор № 1.

Кат. № 41. Фрагмент от тяло на сфероидна амфора. Обр. 65
С плитки и тесни хоризонтални бразди с остър профил; недобре пречистена глина; неравномерно изпичане; небрежно огладена повърхност. Т. гр. № 2/1.
Конт. № 209 в сектор № 3 (пласт от началния период на южната кула).

Кат. № 42. Част от сфероидна амфора. Обр. 65
С неголеми размери и слабо конвексна шия, за която са заловени дръжките – вероятно дъговидни; недобре пречистена глина с голямо количество едри примеси; равномерно изпичане и червен цвят. Т. гр. № 2/1.
Конт. № 108 в сектор № 2 (пласт от началния период на югозападната кула).

Тип № 5

Към него причисляваме няколко фрагмента от дръжки с идентични характеристики: широки в средата и стеснени в края; овални сечения; добре пречистена глина с розов или жълт цвят; покритие от жълта ангоба; наличие на вертикална канелюра. Те намират сходства при съдове, разкрити в черняховски обекти и в Херсон. Същевременно напомнят и на дръжките на някои от плоскодънните амфори в колекцията на Варненския музей.

Кат. № 43. Фрагмент от дръжка на амфора. Обр. 65
Според горното описание. Т. гр. № 8, ангобирана керамика – подгрупа 2.
Конт. № 015 в сектор № 1.

Към групата на керамиката, предназначена за съхранение на хранителни продукти, можем да отнесем и един вид големи, вероятно цилиндрични съдове. Те са в твърде фрагментирано състояние, поради което сигурното им идентифициране с конкретен керамичен тип е затруднено. Те обаче притежават сходни технологични белези и можем да ги обособим типологически. Изработени са от много добре пречистена глина. Изпичането им е равномерно, а цветът – червен или светлокафяв. Имат релефни ленти по външната повърхност.

Кат. № 44. Фрагмент от тяло на съд. Обр. 65
Според горното описание. Т. гр. № 1.
Конт. № 209 в сектор № 3 (пласт от началния период на южната кула).
Кат. № 45. Фрагмент от тяло на съд. Обр. 65
Според горното описание; по повърхността отвън – широки релефни ленти. Т. гр. № 1. Конт. № 401 в сектор № 5.

ЖЕТОНИ

Под това наименование обединяваме керамичните кръгчета, изработени вторично от стени на различни съдове. При разкопките са открити два подобни жетона. По форма те са почти правилни кръгове и са със сходен диаметър, но се различават по дебелината си.[2]

Кат. № 46. Жетон. Обр. 66
Изрязан е от съд с недебели, ангобирани стени. Т. гр. – ангобирана керамика; Д. – 5 см. Конт. № 009 в сектор № 1.
Кат. № 47. Жетон.
Изрязан е от строителна керамика (вероятно от тегула). Д. - 4,5 см.
Конт. № 209 в сектор № 3 (пласт от началния период на южната кула).

ЛАКОВА КЕРАМИКА

При поучванията в централната част на обекта (сектор № 5) бяха открити единствените засега образци на лакова керамика. Тя е с ниско качество и съвсем ограничена като количество. Представена е от не съвсем характерни фрагменти. Все пак съдовете, към които се числят общо деветте открити фрагмента, могат да се определят – купа/и и амфора или голяма стомна.

Кат. № 48а. Фрагмент от тяло на съд. Обр. 66
Голям и сравнително тънкостенен съд, изработен от много добре пречистена розова глина; равномерно изпичане; частично покритие с оранжево-червен лак без блясък (сега почти излющен).
Конт. № 406 в сектор № 5 (пълнеж на яма от предкрепостния период).

---

[2] Мненията относно предназначението на тези т. нар. жетони са различни. Според едни, това са заготовки за прешлени за вретено (напр. Ангелов, 1980, 186). Според други, това са пулове за игра или запушалки за съдове (напр. Георгиева, 1974, 207-208, обр. 26). Приложението им вероятно е било разнообразно и всяко от предположенията има известни основания. Може да се допусне например, че по-дебелите жетони са служили за запушалки, а по-тънките – за игра. В конкретния случай, предвид военния характер на обекта, интерпретирането им като заготовки за прешлени е по-малко вероятно.

Кат. № 48b. Дръжка от горния съд. Обр. 66
С плоско сечение и две надлъжни ребра.
Конт. № 406 в сектор № 5.
Кат. № 49a. Фрагмент от дъно. Обр. 66
С конвексна форма, пъпка и ниско профилирано столче; много добре пречистена охрово-розова глина, която се е разслоила при изпичането. Д. д. – 7 см.
Конт. № 404 в сектор № 5.
Кат. № 49b. Фрагмент от тяло на съд (вероятно от горния съд). Обр. 66
Издуто тяло със следи от малка, полукръгла дръжка; глината е като при кат. № 49a; едва доловими следи от неравномерно нанесен лак.
Конт. № 404 в сектор № 5.

Последните два фрагмента вероятно са от неоляма купа или от по-голяма чаша. Подобни чаши са известни например от керамичния комплекс на вилата при Ивайловград (Кабакчиева, 1986, чаши с дръжки тип 1, вариант 1, № 225).

ЧАШИ

Почти всички фрагменти, които можем да определим като части от чаши, са от дръжки с плоско или овално сечение, с по едно или две надлъжни ребра. Изключение е фрагментът, представен в следващия каталожен номер.

Кат. № 50. Дъно със столче. Обр. 66
Слабо конично по форма кухо столче; добре пречистена глина с единични слюдести примеси; равномерно изпичане; червен цвят, без повърхностно покритие.
Т. гр. № 5. Д. д. – 3 см.
Конт. № 404 в сектор № 5.

С подобни дъна са например някои публикувани чаши от Нове. Те са сравнително високи и имат биконични тела (Klenina, 2002, fig. 3, 8). Отнасят се към средата на III в., а произходът им се свързва с керамичните ателиета при Бутово. Известната разлика в оформлението на дъното и липсата на лаково покритие при нашия кат. № 50 са указание за по-късното му производство, вероятно в местно ателие, копирало популярни керамични форми.

Кат. № 51. Фрагмент от дръжка на чаша. Обр. 67
Работена е на ръка; с неправилно овално сечение; добре пречистена глина, равномерно изпичане и сив цвят. Т. гр. № 3.
Конт. № 401 в сектор № 5.
Кат. № 52. Фрагмент от дръжка на чаша. Обр. 67
С неправилно овално сечение. Т. гр. № 5.
Конт. № 504 в сектор № 6 (пласт непосредствено над установения тук плочник).
Кат. № 53. Фрагмент от дръжка на чаша. Обр. 67
С неправилно овално сечение, с три надлъжни ребра. Т. гр. № 2.
Конт. № 401 в сектор № 5.
Кат. № 54. Фрагмент от дръжка на чаша. Обр. 67
Плоска дръжка с две ниски надлъжни ребра. Т. гр. № 2.
Конт. № 108 в сектор № 2 (пласт от началния период на югозападната кула).
Кат. № 55. Фрагмент дръжка на чаша. Обр. 67
Плоска дръжка с плитка надлъжна канелюра. Т. гр. № 3.
Конт. № 207 в сектор № 3 (горно подово ниво в коридора на южната кула).

СРЕДНОВЕКОВНА КЕРАМИКА

Засега средновековният керамичен материал от крепостта „Хармана“ се свежда до няколко фрагмента от гърнета и един фрагмент от паница с глазирана вътрешна повърхност от X в. (X-XI в.)

Кат. № 56. Фрагмент с устие и плещи на гърне. Обр. 56
Съдът е работен на бавно грънчарско колело; устийният ръб е заоблен, извит навън и нагоре; по плещите е нанесен ноктовиден орнамент, а под него – пояс от вълнообразни линии, направени с гребен. Т. гр. № 4. Д. у. – 13 см.
Конт. № 104 в сектор № 2.
Паралели: Атанасов, Йорданов, 1994, табл. 20,б.

Кат. № 57. Фрагмент със стена и дъно на гърне. Обр. 68

Съдът е работен на бавно грънчарско колело. Т. гр. № 4. Д. д. – 12 см.
Конт. № 104 в сектор № 2.

Кат. № 58. Фрагмент от тяло на паница. Обр. 68

Повърхността отвън е с хоризонтални ребра с остър профил; повърхността отвътре е с плътна черна глазура. Т. гр. № 3.

Конт. № 401 в сектор № 5.

5.3. Заключение

Късноантичната битовата керамика е представена почти изцяло от съдове без повърхностно покритие. Няколкото фрагмента нискокачествена лакова керамика (кат. №№ 48, 49a и 49b, обр. 66) са от стратиграфски контексти (№№ 404 и 406), свързани с най-ранния, предкрепостния период на обекта и заедно с каните с пъпка на дъното не се срещат никаде другаде в изследваните през 2005 г. сектори. Изключение е и купата от тип № 2 с покритие от черна ангоба (кат. № 2, обр. 58), която произхожда от несигурния стратиграфски контекст № 104. Засега не са открити образци на сива излъскана керамика въпреки, че не липсват сиви и сивочерни съдове. Няма и примери за луксозна вносна керамика. Кухненската керамика не предлага голямо разнообразие. Любопитно е наличието на купите от тип № 1 (кат. № 1, обр. 58), произлизащи от подобни лакови форми, широко разпространени в Тракия до края на III в. Тарата е представена главно от т. нар. гребенчати амфори и от най-характерните за западнопонтийския и долномизийския ареал типове (кат. №№ 34-45, обр. 64 и 65), някои от които са работени в местни производствени центрове. Тарата е най-масовият битов керамичен материал – над 55% от всички открити фрагменти. Това не е странно предвид военния характер на обекта, включително за предкрепостния му период. С това се обяснява също липсата на луксозна и на по-разнообразна кухненска керамика.

Наличните типове амфори дават възможност да се предположи с какво е бил снабдяван обекта. Амфорите от тип № 1 (кат. № 34, обр. 64) и тип № 4 (кат. №№ 39-42, обр. 64 и 65) са били широко използвани за пренос и съхранение на зърно или сушени плодове. Тези от тип № 2 (кат. № 35, обр. 64) и № 2a (кат. №№ 36 и 37, обр. 64) са ползвани главно за вино. Амфорите от тип № 3 (кат. № 38, обр. 64) пък са ползвани за прехвърляне на течности и като удобен амбалаж за превоз от пристанищните центрове към вътрешността. Част от малките и груби амфори от тип № 4, за които може да се предположи местно производство, вероятно са имали сходни функции[3].

Няколкото фрагмента от съдове от X-XI в. (кат. №№ 56-58, обр. 68) са открити предимно в сектор № 2 и изглежда са указание за краткотрайно обитаване на тази част от крепоста през средновековието.

СЪКРАЩЕНИЯ В КАТАЛОГА

Д. - диаметър
Д. у. – диаметър на устие
Т. гр. – технологична група
Д. д. – диаметър на дъно
Конт. № - № на контекст

[3] За интерпретация на различните амфорни типове виж напр. Кузманов, 1985, 25.

ЛИТЕРАТУРА

Ангелов, Н. (1980) Царевград Търнов. Т. 3. София.

Атанасов, Г. И. Йорданов (1994) Средновековният Ветрен на Дунав. Шумен.

Борисов, Б. (1985) Ранновизантийски амфори IV-VI в. от Сливенски окръг. - Археология, XXVII, 1, 38-44.

Борисов, Б. (1988) Исследование ранневизантийской керамики из Сливенского округа. - Thracia, 8, 90-118.

Бьотгер, Б. (1978) Домашна керамика от IV-VI в. от Ятрус (Долна Мизия). - Археология, XX, 2, 26-32.

Вагалински, Л. (2002) Излъскана керамика от I началото на VII в. южно от Долен Дунав (България). „Ноус", София.

Георгиева, С. (1974) Керамиката от двореца на Царевец. - в: Кр. Миятев и др. (ред.), Царевград Търнов, Т. 2, София, 7-186.

Дремсизова-Нелчинова, Ц. (1971) Сивочерна керамика от римската вила край с. Мадара, Шуменски окръг. - Археология, XIII, 2, 21-30.

Кабакчиева, Г. (1983) Типология и хронология на глинените червенолакови паници от Тракия (I-IV в.). - Археология, XXV, 4, 1-12.

Кабакчиева, Г. (1986) Керамика от вилата при Ивайловград (II-IV в.) (Разкопки и проучвания, XV). София.

Кузманов, Г. (1985) Ранновизантийска керамика от Тракия и Дакия (IV - началото на VII в.) (Разкопки и проучвания, XIII). София.

Минчев, А. (1972) Амфори от IV-VI в. във Варненския музей. - Известия на народния музей Варна,VIII, 273-286.

Найденова, В. (1985) Римската вила в с. Кралев дол, Пернишки окръг (Разкопки и проучвания, XIV). София.

Щукин, М. (1968) Вопросы хронологий черняховской культуры и находки амфор. - Советская археология, 2, 41-51.

Borisov, B. (1989) Djadovo. Vol. I. Mediaeval Settlement and Necropolis (11th-12th Century). - Tokai University Press, Tokyo.

Klenina, E. (1999) Table and Cooking Pottery of the IV-VI c. A.D. from the Excavations of the Episcopal Residence in Novae. - in: G. v. Bülow, A. Miltscheva (eds), Der Limes an der unteren Donau von Diokletian bis Heraclios, Sofia, 87-93.

Klenina, E (2002) Earthenware of the II-III centuries A.D. from excavation of legionary bath canal in Novae (Moesia Inferior). - in: L. Slokoska et al. (eds), The Roman and Late Roman City, Sofia, 410-417.

Scorpan, C. (1977) Contribution à la connaissance de certains tipes ceramiques romano-byzantins (IV-VII siecles) dans l' espace Istro-Pontique. - Dacia, XXI, 269-297.

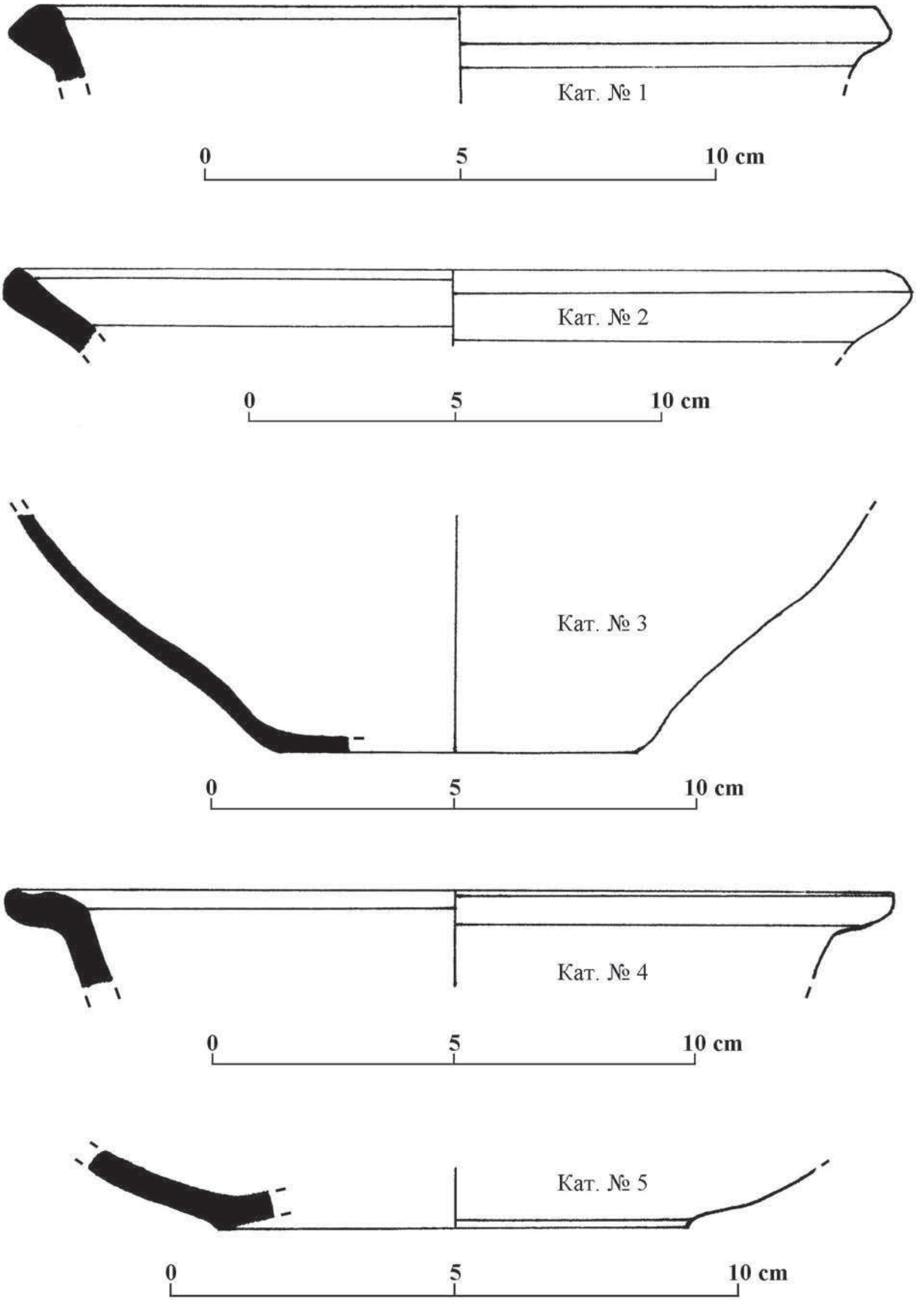

Обр. 58 Таблица с късноантична керамика (купи и паници) от обект "Хармана" в м. Гермето при с. Голица

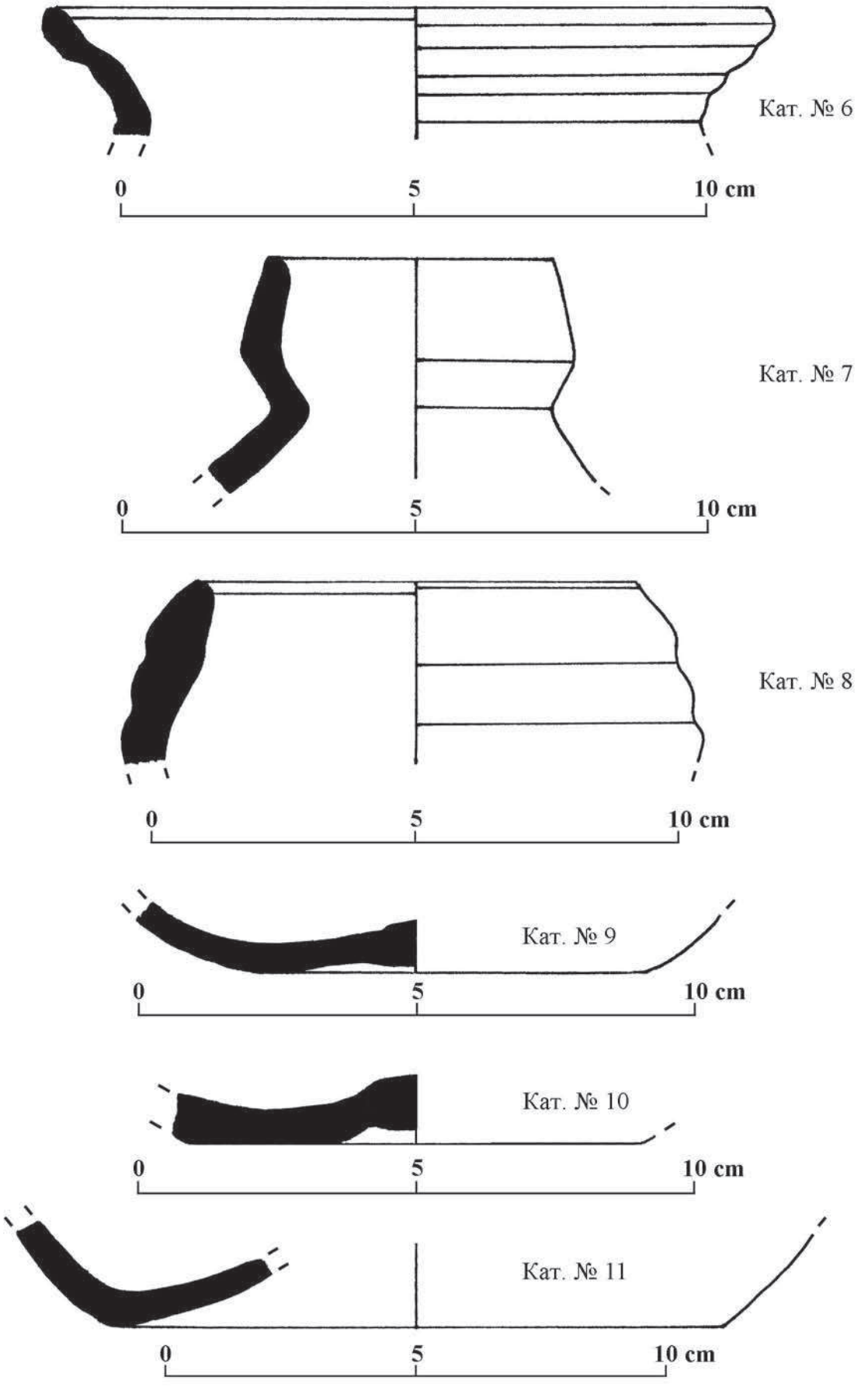

Обр. 59 Таблица с късноантична керамика (кани) от обект "Хармана" в м. Гермето при с. Голица

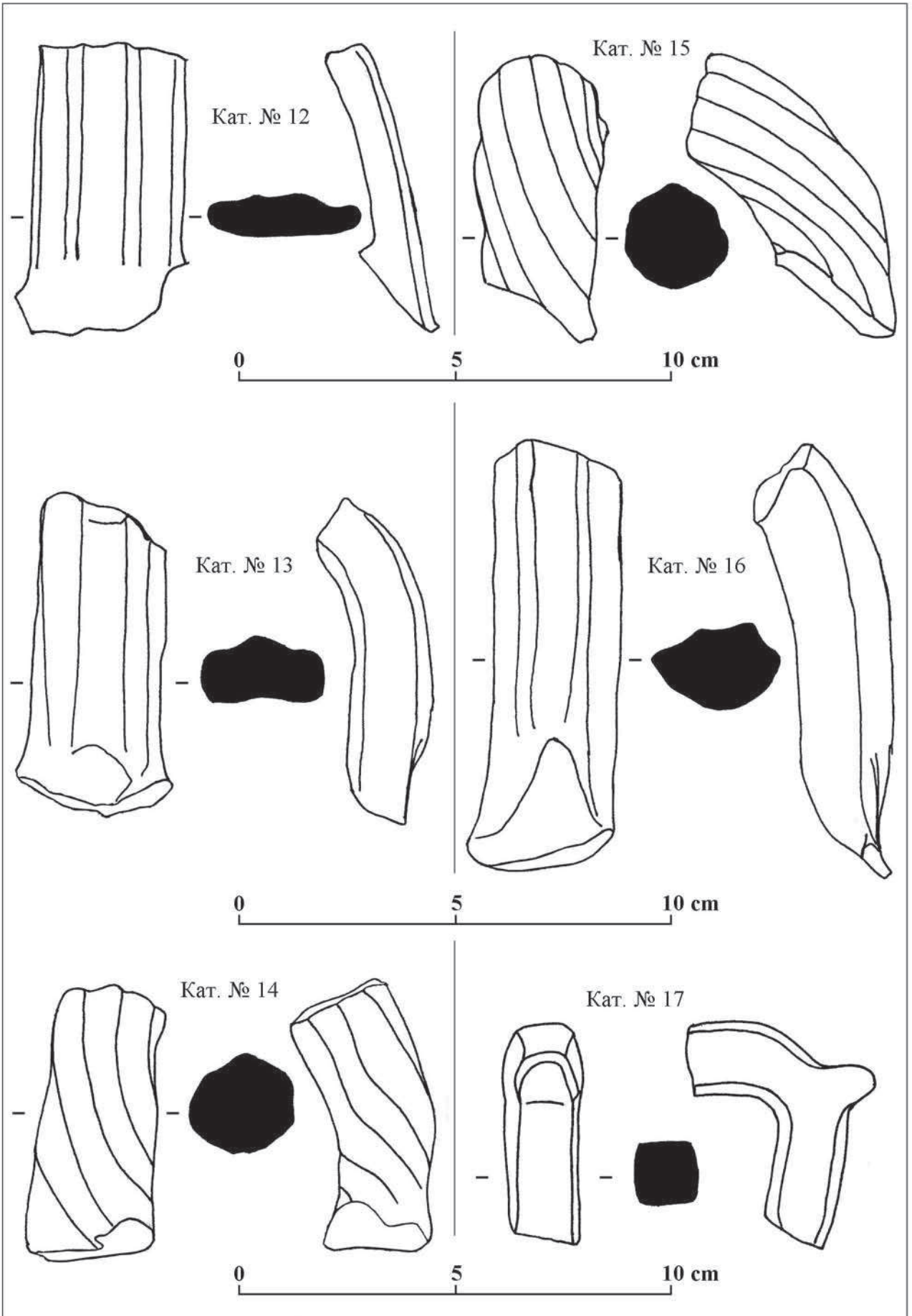

Обр. 60 Таблица с късноантична керамика (дръжки от кани) от обект "Хармана" в м. Гермето при с. Голица

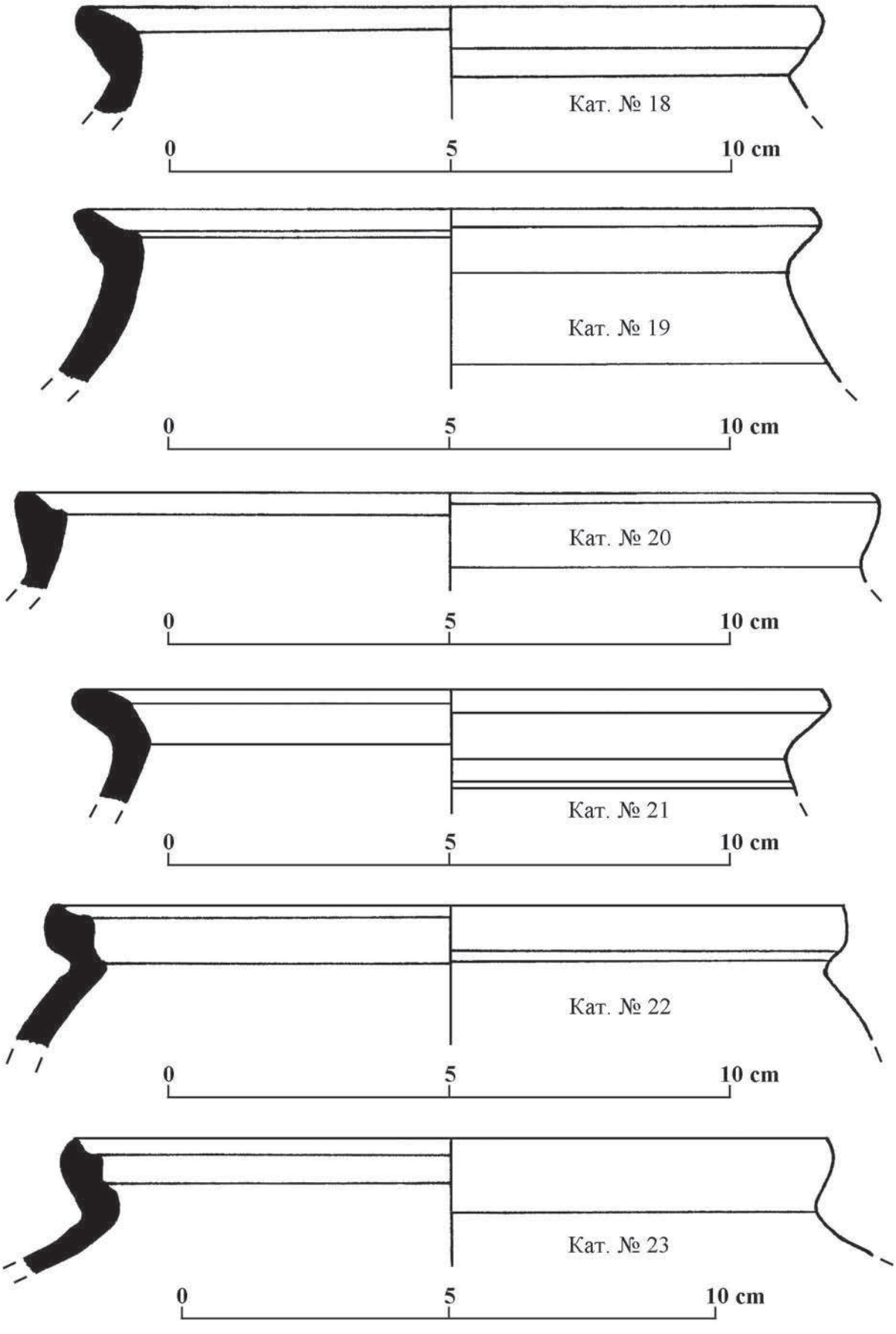

Обр. 61 Таблица с късноантична керамика (гърнета) от обект "Хармана" в м. Гермето при с. Голица

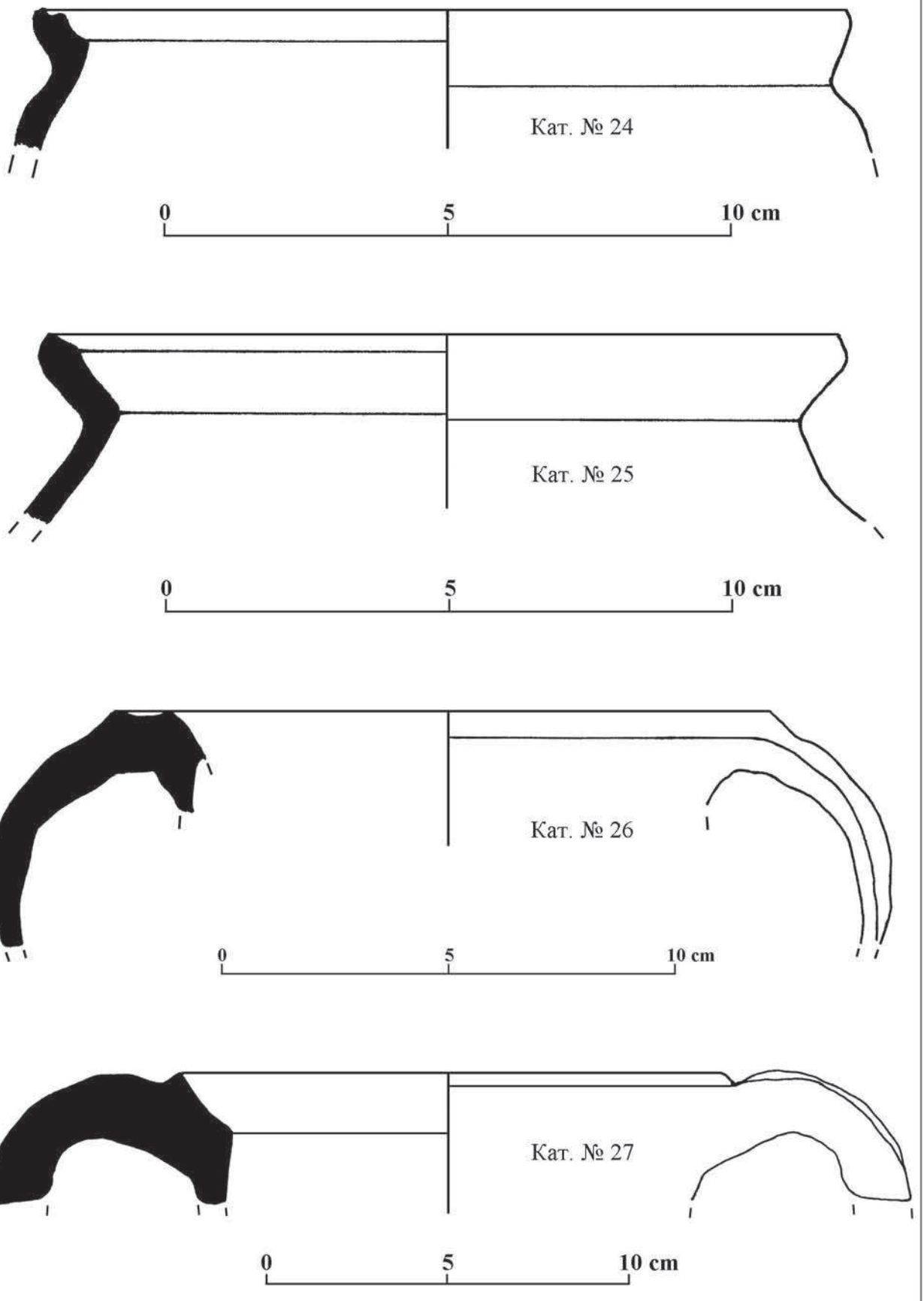

Обр. 62 Таблица с късноантична керамика (гърнета) от обект "Хармана" в м. Гермето при с. Голица

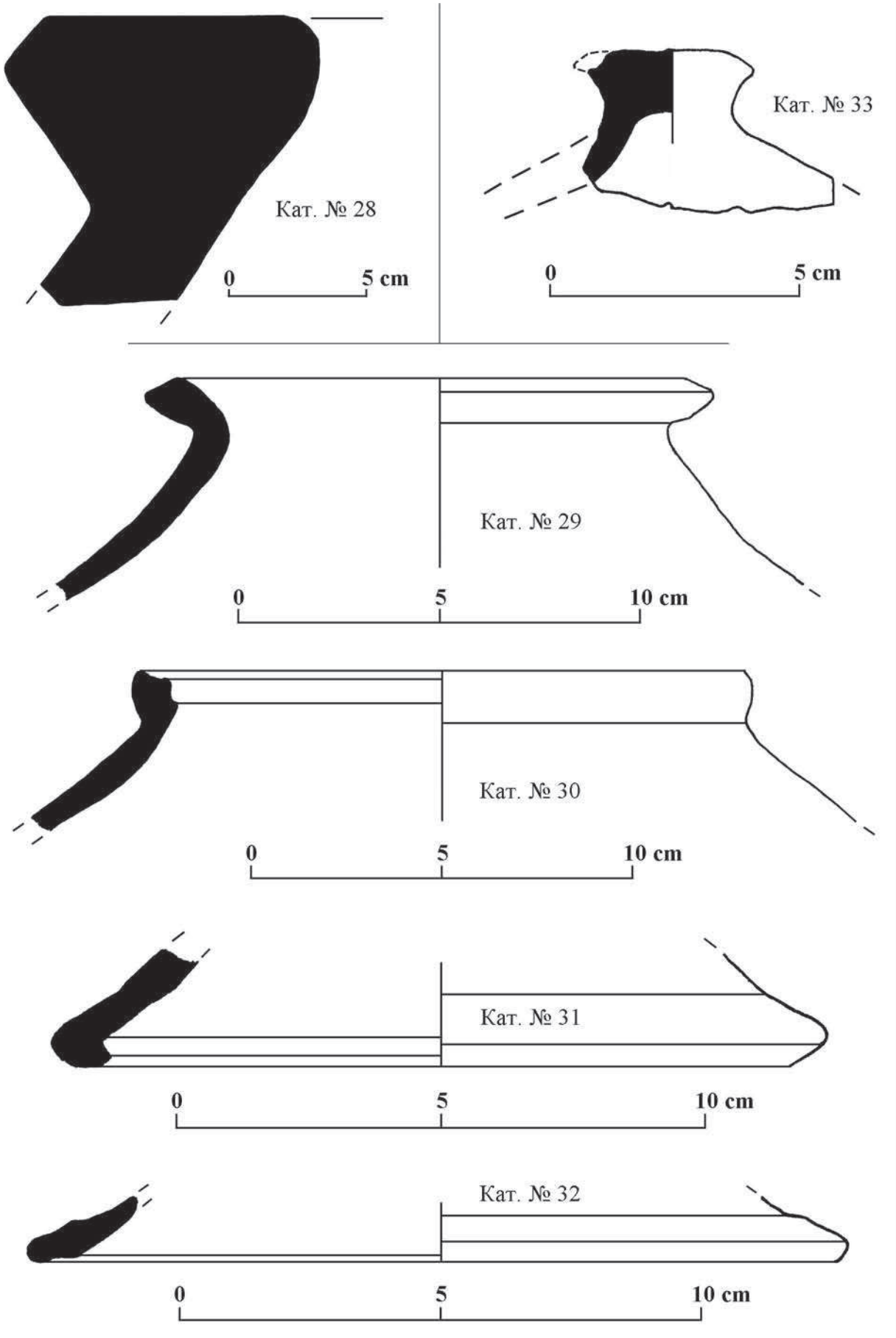

Обр. 63 Таблица с късноантична керамика (питос, питосовидни гърнета и капаци) от обект "Хармана" в м. Гермето при с. Голица

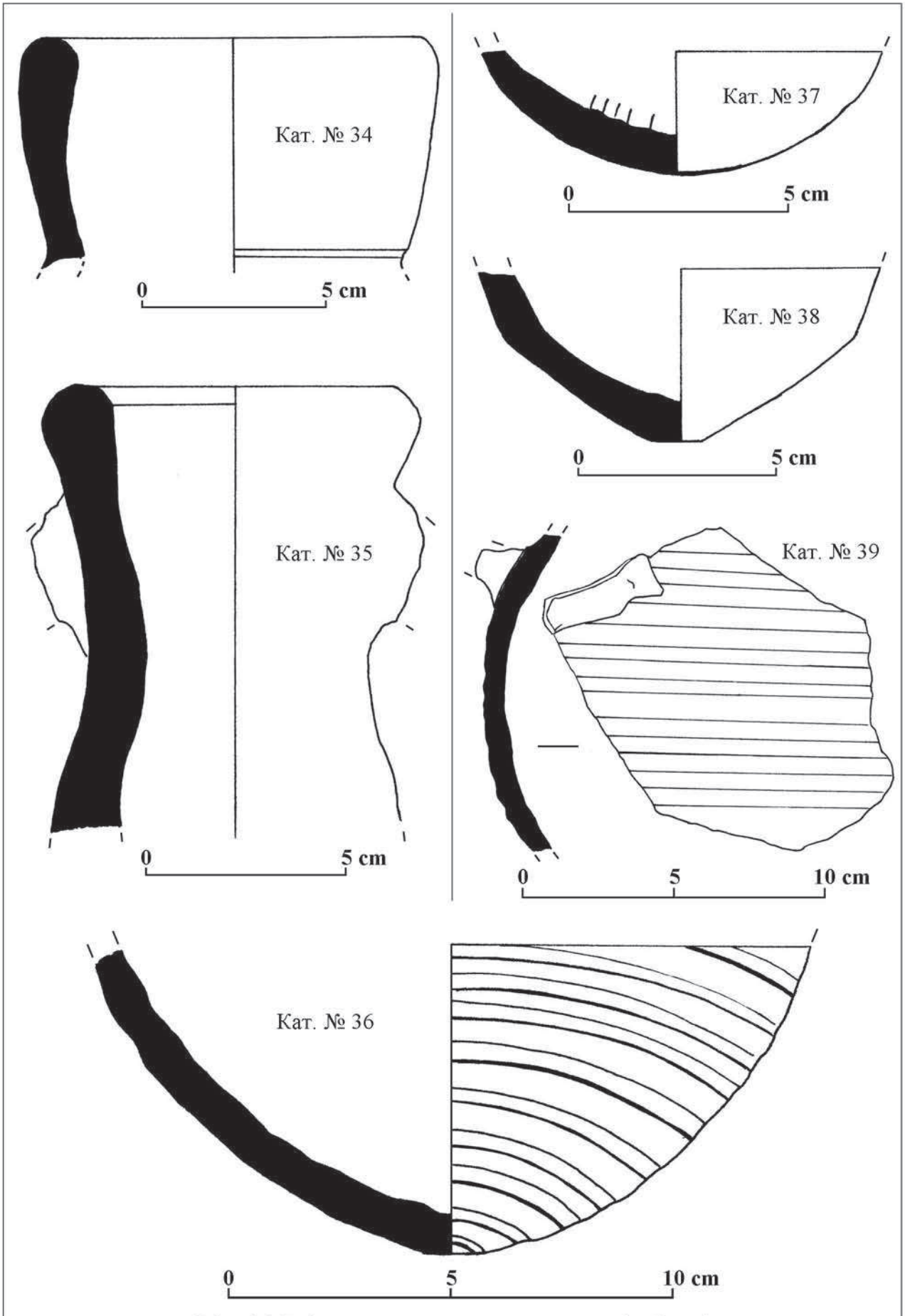

Обр. 64 Таблица с късноантична керамика (амфори) от обект "Хармана" в м. Гермето при с. Голица

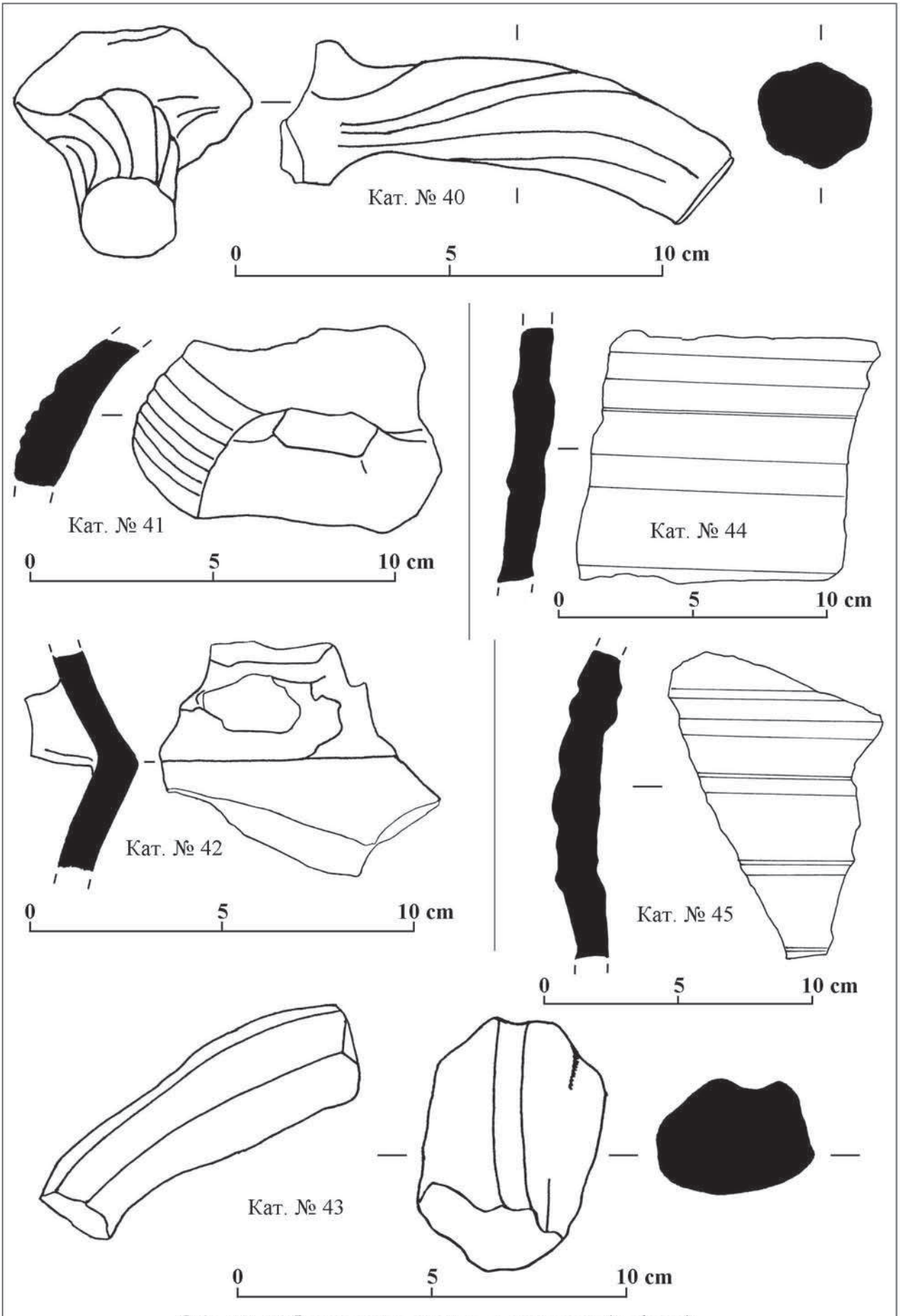

Обр. 65 Таблица с късноантична керамика (амфори) от обект "Хармана" в м. Гермето при с. Голица

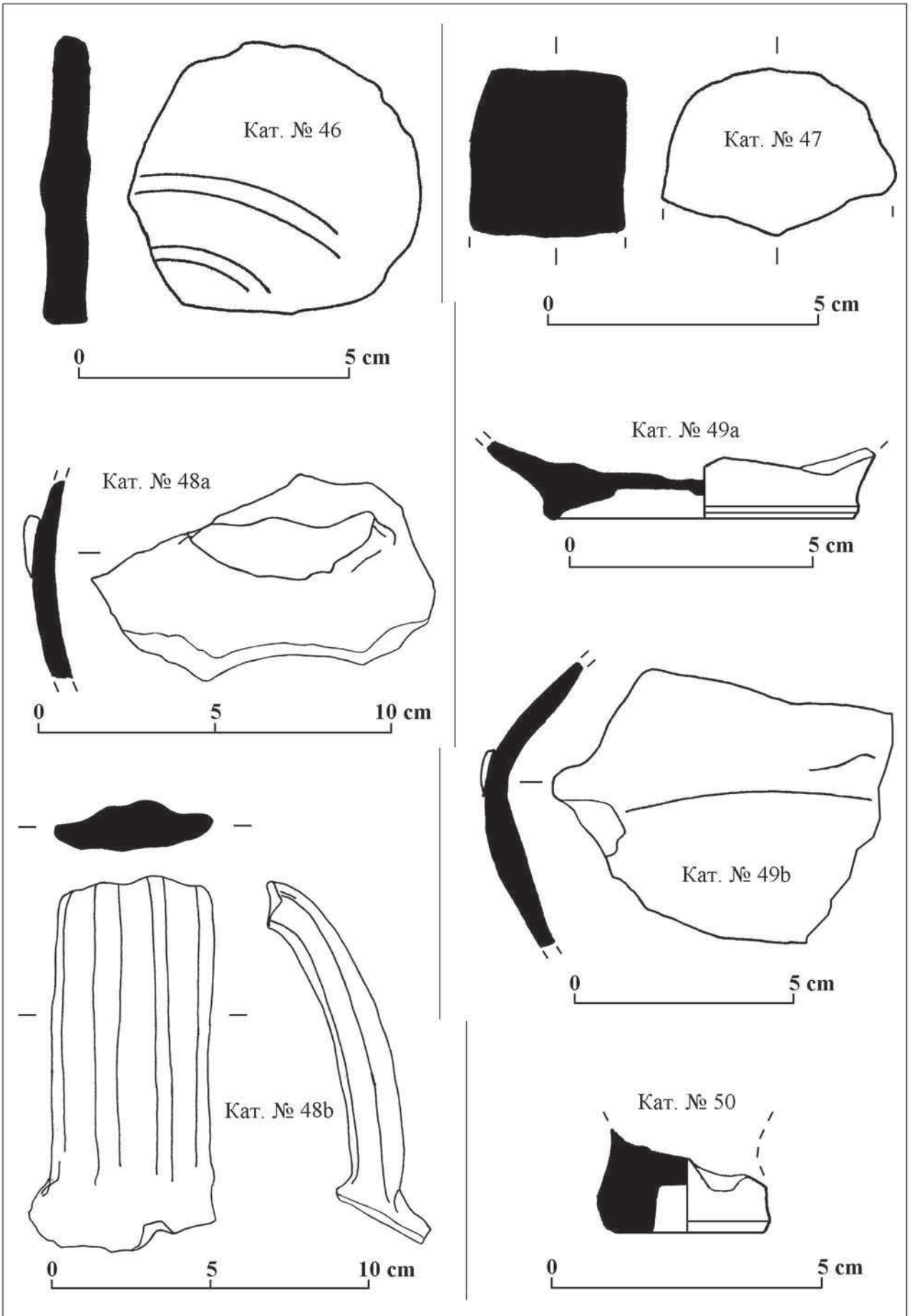

Обр. 66 Таблица с късноантична керамика (жетони, съдове с лаково покритие) от обект "Хармана" в м. Гермето при с. Голица

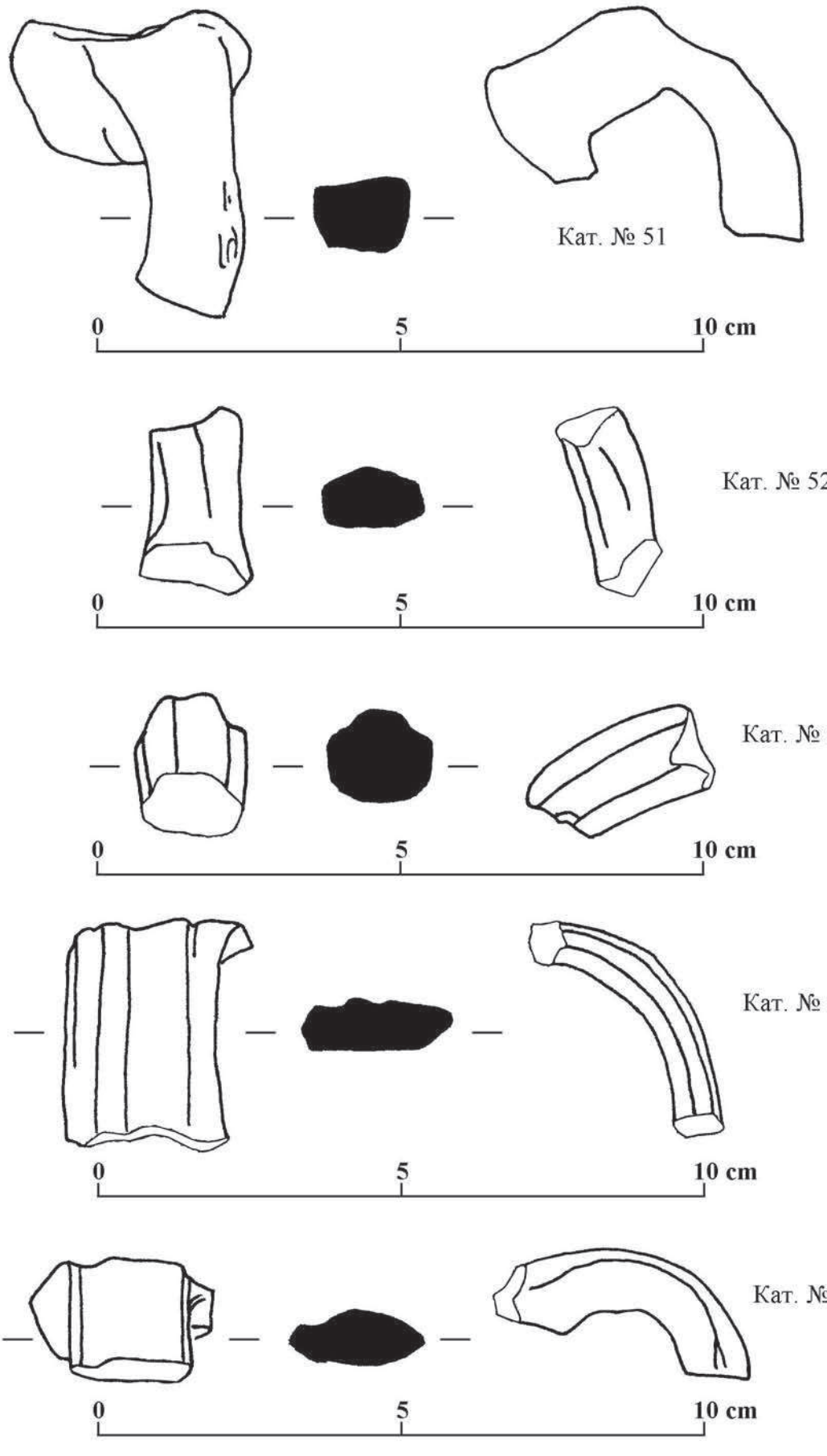

Обр. 67 Таблица с късноантична керамика (дръжки от чаши) от обект "Хармана" в м. Гермето при с. Голица

Кат. № 56

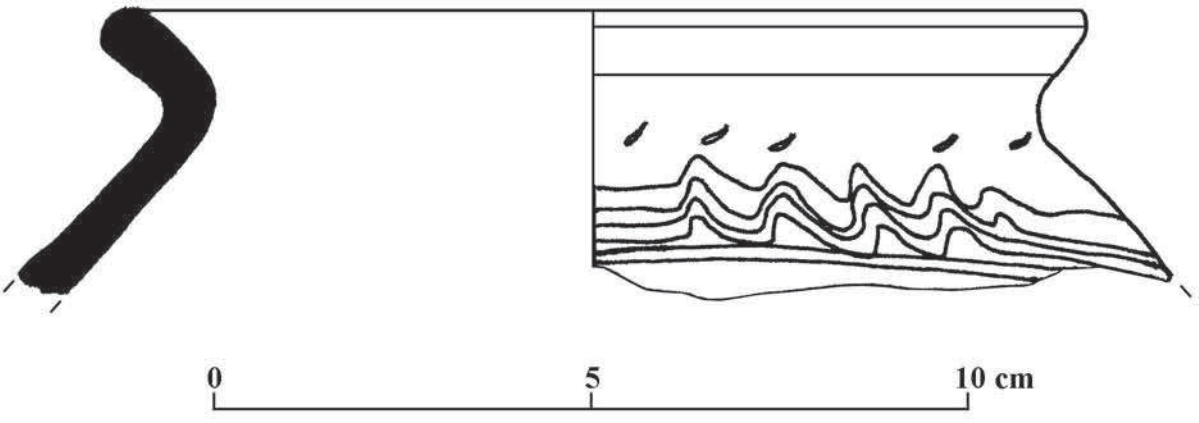

0 5 10 cm

Кат. № 57

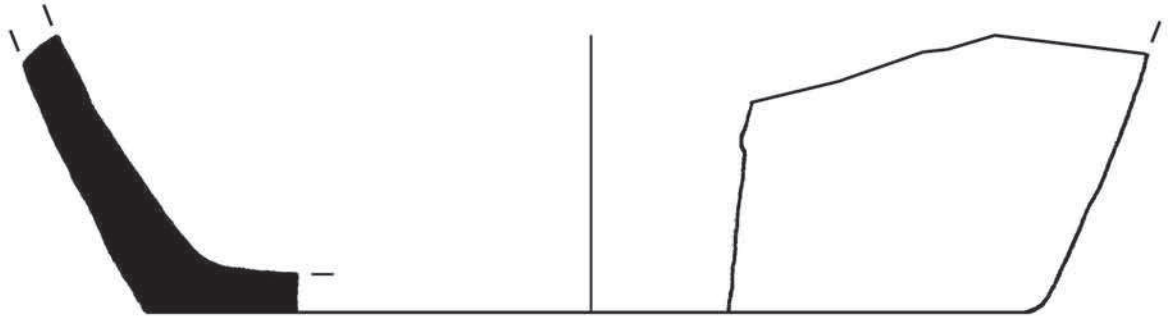

0 5 10 cm

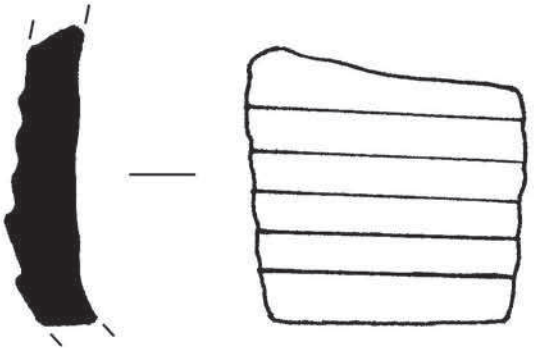

Кат. № 58

0 5 10 cm

Обр. 68 Таблица със средновековна (X-XI в.) керамика от обект "Хармана" в м. Гермето при с. Голица

ЧАСТ 6
Интерпретацията на резултатите от проучването

Венцислав Динчев

6.1. Интерпретацията на късноримските останки и материали

Както посочих по-горе (ч. 2.3), особеност на пласта от предкрепостния период на обекта е отсъствието в него на индикации за солидно строителство. Същевременно следите от пожар, които установихме в изследваните късноримски стратиграфски контексти, свидетелстват за някакви постройки или съоръжения с нетрайна конструкция – с дървени греди и/или плет. С оглед на тяхната интерпретация интерес предизвиква сведението на Амиан Марцелин, че след сражението с готите при *Marcianopolis* в 377 г. римските войски успели да затворят „с високи насипи (*aggerum obiectu celsorum*) ... тесninите на Хемус (*Haemimontanas angustias*)“ и осуетили опитите на готите да ги преминат. По-късно обаче войските били изтеглени, проходите – отворени, а „затворените дотогава варвари се втурнали да сеят смут и разорение“ в Тракия (Amm. Marcell., XXX, 8, 1; XXXI, 8, 4-6; по ЛИБИ, I, 172-173). В момента не разполагаме с безспорни данни за землени или дървено-землени укрепления, а данните за находките от обсъждания пласт в м. Гермето не позволяват директно обвързване на регистрирания в него пожар с конкретните събития, описани от Марцелин[1]. Това сведение обаче заслужава внимание защото в по-общ план показва: първо, липсата на (достатъчно) фортификационни съоръжения при проходите в Източна Стара планина до последната четвърт на IV в.; второ, вида на спешно изградените по това време преградни укрепления тук – землени или дървено-землени; трето, значението, което добиват тези проходи при влошената политическата обстановка в източната част на Балканския полуостров. С това по-широко тълкуване на сведението на Марцелин следва да се обвърже и интерпретацията на регистрирания късноримски пласт в м. Гермето при с. Голица. Засега не можем да прецизираме структурите, които са го създали, но е малко вероятно в последните десетилетия на IV в. тук да се появят постройки и/или съоръжения с друг характер освен военен.

От посочените по-горе (в ч. 2.3 и в ч. 3.2) монети със сигурен стратиграфски контекст може да се допусне още, че събитията в цитираното сведение на Амиан Марцелин не са преустановили за дълго време имперския контрол върху този стратегически пункт. Коментираната (виж ч. 4.1) оловна пломба от сектор № 5 не е със сигурна стратиграфска позиция, но все пак пластът (контекст № 404), в който е открита, съдържа доста късноримски материали. Предвид предложеното най-вероятно разчитане на печата й, може да се приеме, че съответното писмо на

[1] Теоретично би могло да се допусне, че установеният при проучванията най-ранен пласт е от някакви временни постройки на строителите на крепостта и че тези постройки са били изгорени (за по-бързото им отстраняване?) след приключването на строежа. Срещу подобна възможност обаче е сравнението на материала от най-ранния пласт с този от първия крепостен период. Червенолаковата битова керамика например, която присъства в някои късноримски стратиграфски контексти, отсъства изцяло от сигурните стратиграфски контексти на първия крепостен период.

познатия от *Codex Theodosiani* висш военен функционер ***Aeternalis*** е израз именно на дейността по възстановяването на имперския контрол тук след мирния договор с готите от 382 г.[2]

Сред известните исторически събития, които биха могли да имат отношение към останките и следите от пожар в късноримския пласт, са бунтът и походът на Аларих към *Constantinopolis* в 395 г. (виж напр. Heather, 1991, 199-201). Изходната база на неговите готи по това време е провинция *Moesia inferior* и поне някои от отредите му би следвало да са минали през проходите в Източна Стара планина.

6.2. Сравнителна характеристика на съоръженията на централната крепост

Кръглите в план кули са сред най-често срещаните ъглови кули в римската и ранновизантийската фортификация, и привеждането на общи аналогии за изследваните кръгли кули на централната крепост в м. Гермето е излишно. В случая е по-добре да се насочи вниманието върху техните особености.

Такава особеност е например частичното вдаване в защитената площ на южната кула на централната крепост в м. Гермето (обр. 23 и 46). Отчасти издадени, отчасти вдадени спрямо съседните куртини са например кръглите кули на много от крепостите от IV в. на или в близост до имперската граница по р. Реин – например на *Icorigium* (Jünkerath), *Saverne*, *Divitia* (Köln-Deutz), на крепостите при Qualburg, Andernach, Koblentz, Bitburg, Neumagen, Maastricht, Saarbrücken, Wyhlen (виж напр.: Petrikovits, 1971, 194, 198-200, 202, fig. 26/4, 26/7, 29/4, 30/10, 31/3; Johnson, 1983, 146-158, fig. 56-61; Lander, 1984, 195, 228-232, 273-274, 284-285, fig. 190, 239-243, 280, 293). Подобни са и кулите на късноримската крепост при Aidovščina в днешна Словения (виж напр. Johnson, 1983, 218-219, fig. 83; Lander, 1984, 231, 233, fig. 246), както и една от ъгловите кули на късноантичния комплекс при Mogorjelu в днешна Босна и Херцеговина (виж напр. Suić, 1976, 237, 240, fig. 161). Частично вдадени в защитената площ са също кръглите кули по крепостните стени на *Serdica*, включително по стените на късноримското разширение на града (Бояджиев, 1959; Григорова, 1983; Бобчев, 1989, 45, 49, 52; Бояджиев, 2002, 128-135), както и една от ъгловите кули на ранновизантийската крепост на нос Шабла *(Careas?)* (Торбатов, 2002, 208-210).

Сред особеностите на южната и югозападната кула на централната крепост в м. Гермето е и променливата ширина на техните входни коридори (обр. 15, 19, 23, 24, 27 и 46). С усложнена, макар и не идентична конфигурация на входните коридори са повечето от кулите, включително кръглите ъглови, на издигнатата през IV в. крепост на *Tzoides* (Щерева и др., 2001, 40-41, 62-70), повечето от кулите по Теодосиевата стена на *Constantinopolis* (Meyer-Plath, Schneider, 1943, 28-33, 71-81, Taf. 1-3, 6, 8) или например кръглите ъглови кули на крепостите „Хајдучка воденица“ и „Босман“ от VI в. при Железни врата (Јовановић, 1984; Кондић, 1984; Vasić, Kondić, 1986, 550, 555-557, fig. 15, 26).

Особено внимание заслужава планът на изследваната западна кула на централната крепост в м. Гермето (обр. 4), който по всяка вероятност е възпроизведен и в източната ѝ кула (обр. 46). Той е представител на петоъгълния вариант

---

[2] Малко вероятно изглежда това писмо да е във връзка със събитията от 70-те години на IV в., когато въпросният ***Aeternalis*** е бил в началния етап на кариерата си. Той не е познат например на Амиан Марцелин. Същевременно писмото би трябвало да е изпратено преди 402 г., когато ***Aeternalis*** е станал проконсул на провинция *Asia* (виж ч. 4.1).

на плана на кулите с издаден ръб. Тези кули са отличително нововъведение в ранновизантийското фортификационно строителство, като разпространението им е най-значително на Балканския полуостров, включително и особено в днешната българска територия. Поради това и първото им обобщаващо изследване отпреди близо половин век е дело на български учен – арх. С. Бобчев. В съответната студия (Бобчев, 1961) са отразени повечето известни дотогава петоъгълни в план кули, включително тези при портите на *Messembria* (виж тук обр. 69/k), на „Града“ върху Мадарското плато, на „Момина крепост“ при Велико Търново, по крепостните стени на *Dyrrachium* (дн. Дурес), *Sergiopolis* (дн. Ресафа в Сирия) (виж тук обр. 69/i), *Ancyra* (дн. Анкара), *Amida* (в Мала Азия), *Ardea* (в Италия), както и известните примери за преустройство на по-ранни, правоъгълни в план кули в петоъгълни такива от *Castra Praetoria* в Рим и от *Salona* (дн. Солин в Хърватска) (виж тук обр. 69/j). По същото време излиза и статията на В. Велков с данните от писмените извори за кулите с издаден ръб (Велков, 1961). Обща характеристика на петоъгълните кули от днешната българска територия дава по-късно и Д. Овчаров. Тя включва разкритите междувременно кули при източната порта на *Serdica* (погрешно представени при Бобчев като триъгълни в план), при портата на крепостта край с. Долна Кабда, Търговищко (споменати и при Бобчев, но изследвани всъщност от Овчаров) (виж тук обр. 69/c), при *Durostorum*, при „Хисарлъка“ край гр. Шумен и крепостта до с. Миладиновци, Търговищко (Овчаров, 1974, 237, 239; Овчаров, 1982, 46-49). И в чуждата литература започна да се проявява засилен интерес към този вид кули – например в публикуваната преди двадесетина години книга на C. Foss и D. Winfield за византийската фортификация изобщо. Изредените там примери са от *Antiocheia* (в Сирия), от различни крепости в Мала Азия, на о-в Кипър, и т. н. (Foss, Winfield, 1986, 30-31, 212, 217, 242, 287-288) Тези автори обаче не познават добре балканските примери и не знаят изобщо за образците от днешната българска територия. Днес броят на известните у нас и в останалите територии на Империята петоъгълни кули с издаден ръб е твърде значителен. Могат да се посочат още тези от *Dionysopolis* (Димитров, 2001, 92-117, планове) (виж тук обр. 69/g), *Marcianopolis* (Ангелов, 1999, 14, 16-17) и *Nicopolis ad Istrum* (Poulter, 1995, 38, 219-225), от крепостта „Маркова механа“ в прохода Траянови врата (*Stenes*?) (Митова-Джонова, 1994, 87-95; Динчев, 2006, 37, 134, обр. 89) (виж тук обр. 69/a) и крепостта до с. Дядово, Новозагорско (Катинчаров и др., 1985, 67; Borisov, 1989, 29-32, 325-326; Динчев, 2006, 36, 132, обр. 85), от „Града“ при с. Крамолин, Габровско (Милчев и др., 1987, 145; Милчев и др., 1994, 26-27; Динчев, 2006, 11, 115, обр. 34), и „Красен кале“ край гр. Панагюрище (Топтанов и др., 1994, 87-90; Динчев, 2006, 11, 116, обр. 35) (виж тук обр. 69/b), от *Iustiniana Prima* (Кондић, Поповић, 1977, 43-46, обр. 23-25; Duval, Popović, 1984, pl. II/20) и крепостта „Хайдучка воденица“ при Железни врата (Јовановић, 1983, 320-321, 329-330; Kondić, 1984, 135, 138-140, fig. 2/4, 5) (виж тук обр. 69/f) в днешна Сърбия, от *Iader* (Задар) в днешна Хърватска (виж напр. Suić, 1976, 121, fig. 57) (виж тук обр. 69/d) и *Onchesmos* в днешна Албания (Поповић, 1988, 220-221; Bowden, 2003, 91-95), от някои крепости в днешна Република Македония, включително „Маркови кули“ край Скопие и „Калето“ при Дебрище (виж напр. Микулчиќ, 1999, 277, 294-295, 340-341, 371, 376-377, 380-384, 386-387, обр. 174, 180, 217, 255, 263, 267, 270), от *Perinthos*/*Heraclea* (Crow, 2002, 343, 349), *Salmydessos* (Crow, 2002, 346, 350) и Анастасиевата стена (Crow, Ricci, 1997, 247, 249) в днешна турска Тракия, от *Nikopolis* (Chrysostomou, Kefallonitou, 2001, 20-23; Bowden, 2003, 89-90, 93-95) и *Larisa* (Moutsopoulos, 1997, 52) в Гърция, от крепостта при Bordj Hallal в Тунис

(Pringle, 1981, 157, 185-187, 571, fig. 22/j) и от *Tocra* в днешна Либия (Smith, Crow, 1998, 60-65, 70-71, fig. 19/a, 20, 21) (виж тук обр. 69/e), от т. нар. цитадела на *Ephesos* върху хълма Ayasoluk, където по-ранни правоъгълни в план кули са преустроени в петоъгълни (Bammer, 1988, 137, Z. 27; Hueber, 1997, 63, 105-106, Abb. 75, 132) (виж тук обр. 69/h), и т. н.

Сигурно датираните сред изредените по-горе кули са изградени след средата на V в. В сравнение с всички тях изследваната западна кула на централната крепост в м. Гермето при с. Голица обаче има някои съществени отлики. Докато при известните досега ранновизантийски петоъгълни кули съотношението между ширината и височината им в план е в полза на височината (обр. 69/a-k), при западната кула на крепостта в м. Гермето това съотношение е в полза на ширината ѝ (обр. 4, 46 и 69/m). При известните досега ранновизантийски петоъгълни кули ъгълът на издадения им ръб е задължително под 108° (по 108° са ъглите на правилния петоъгълник) и обикновено под 100° (обр. 69/a-k). Това е необходимо условие за постигането на рикошетния ефект при атака със стенобитни или каменометни машини. Поради това С. Бобчев ги определя, заедно с триъгълните в план, като „кули с издаден остър ръб“ (Бобчев, 1961, 104)[3]. Ъгълът между челните стени на западната кула на крепостта в м. Гермето е, както посочих по-горе (ч. 2.4), около 120° (обр. 4, 7, 46 и 69/m). С оглед типологическото развитие и тактико-техническото усъвършенстване на кулите с издаден ръб, западната (а вероятно и източната) кула на централната крепост в м. Гермето е (са) безусловно по-ранен вариант от и прототип на изредените по-горе кули. Струва си да се отбележи, че в най-известния запазен военен трактат от епохата – на т. нар. Анонимен византиец, се препоръчват кули с издаден ръб, при които съответният ъгъл е именно 120°.[4]

Засега единствената кула, сходна с нашата по посочените формални белези е... единствената петоъгълна в план кула на Теодосиевата стена на *Constantinopolis*. Тя е известна отдавна, но поради особеностите си и по-късните си реконструкции (които обаче не променят съществено първоначалния ѝ план) не е намерила място в обобщаващите изследвания върху ранновизантийската фортификация, включително в споменатата студия на С. Бобчев[5]. Това е крайната южна кула на Теодосиевата стена и е разположена на самия бряг на Мраморно море, с което се обясняват отликите ѝ от останалите кули по стената. Нейното вътрешно устройство – с кръгло в план помещение и с кръгъл също вестибюл вместо коридор, е различно от това на нашата кула. Пропорцията „ширина : височина“ в план обаче е като при нашата западна кула, а ъгълът на издадения ѝ напред ръб е около 125°

---

[3] Точното определение на Бобчев е, че „под общото название **кули с издаден остър ръб** ние ще обединим ония триъгълни и петоъгълни кули,... които сключват между двете си издадени напред стени (страни) остър, прав или най-много тъп ъгъл до 100°“. Все пак, по отношение на петоъгълния им вариант авторът пояснява първо, че ъгълът на издадения напред ръб следва да е по-малък от ъгъла на правилния петоъгълник и след това добавя приетата от него граница – с „ъгъл по-малко от 108° (примерно до 100°)“ (Бобчев, 1961, 104). При някои от изредените в текста ранновизантийски кули, включително сред примерите на Бобчев, ъглите на издадените им ръбове са малко над 100°. Например за кулите при главната порта на *Messembria* той приема, че ъгълът на издадените им ръбове „е прав (около 90°)“ (Бобчев, 1961, 116-117). След същинското проучване на тези кули се оказа, че въпросният ъгъл е 106° (Venedikov et al., 1969, 39, fig. 11; Venedikov, 1969, 148-149).

[4] По 120° са ъглите на правилния шестоъгълник, препоръчван при планирането на кулите от т. нар. Анонимен византиец. Всъщност последният препоръчва петоъгълния план, получен обаче чрез редуцирането на един от ъглите на правилния хексагон (виж Велков, 1961, 150-151, и цит. там в бел. 7 извор).

[5] Благодаря на моя колега Сергей Торбатов, който ми обърна внимание на наличието на петоъгълна кула при Теодосиевата стена на *Constantinopolis*.

(Meyer-Plath, Schneider, 1943, 31, 71-72, Taf. 1, 12/a, 25) (виж тук обр. 69/l)[6]. Интересен е фактът, че непосредствено до тази кула е една от портите („erste Nebentor" с ширина около 2,50 м) на Теодосиевата стена (Meyer-Plath, Schneider, 1943, 37-39, Abb. 7, Taf. 1) (виж тук обр. 69/l). Подобно разположение е сред възможните решения и за очакваните порти при западния и източния край на централната крепост в м. Гермето.

Нашите проучвания през 2005 г. коригират сведенията на братя Шкорпил, но и реконструираният по-горе (ч. 2.6) план на най-значителната крепост („Хармана") в м. Гермето при с. Голица е уникален, без прецеденти сред стотиците и може би хилядите известни днес римски и ранновизантийски крепости. Правилният осмоъгълен план на централната крепост в м. Гермето, ситуиран симетрично спрямо трасето на преградните стени (вероятно и спрямо късноантичния път, за който споменават братя Шкорпил и на който ще се спра в ч. 7.3) (обр. 46 и 47), е израз не само на тактически защитни съображения, но и на стремеж към постигане на репрезентативен ефект.

6.3. Началната дата на централната крепост и на целия комплекс в м. Гермето

Един от най-важните резултати на разкопките ни е уточняването на началната дата на централната крепост „Хармана". Предвид установения общ градеж на крепостта и преградните стени тази дата следва да се приеме и за целия фортификационен комплекс в м. Гермето.

По-горе (ч. 3.2) посочих сигурни стратиграфски контексти от предкрепостния период с монети на Валентиниан II (383-392) (кат. № 3-8) и на Аркадий (395-408) (кат. № 3-22). Тези монети са с важна стойност за датирането на крепостното строителство. Това се отнася и за една монета на Аркадий, сечена в 393-395 г. (кат. № 3-19), която намерихме под каменна плоча от настилката от първия крепостен период в централния сектор № 6. От значение, разбира се, за уточняване на началната дата на крепостта са и монетите, които открихме върху запазените нива и в запазените (запечатаните) пластове от началния период на крепостта: нечетлива монета от първата половина на V в. (кат. № 3-31) върху началното ниво на югозападната кула; монета на Валентиниан II, сечена в 383 г. (кат. № 3-6), монета, сечена в 393-395 г. (кат. № 3-20), и една нечетлива монета от втората половина на V в. (кат. № 3-39), открити върху началното ниво и в запазен начален пласт в южната кула; монета на Грациан, сечена в 383 г. (кат. № 3-4), монета на Теодосий I, сечена в 383-395 г. (кат. № 3-10), и още една монета, сечена в 383-395 г. (кат. № 3-17), открити върху каменните плочи и в трамбованата пръст на подовото (ходовото) ниво от началния крепостен период в централния сектор № 6. От проучванията в различните сектори имаме и други монети от края на IV в., от първата половина и от втората половина на V в. (виж ч. 3.2), но те бяха открити в нарушени пластове и насипи, поради което не мога да ги използвам пълноценно при определянето на началната дата на крепостта.

Първата възможна година за емисията на най-късната от монетите с пред-

---

[6] Графично тази кула е представена само в обнародвания общ план на Теодосиевата стена на *Constantinopolis* (Meyer-Plath, Schneider, 1943, Taf. 1), т. е. размерите на изображението на кулата са твърде малки и измерването на челния ѝ ъгъл не може да е съвсем точно. Все пак допустимата грешка не би следвало да е повече от няколко градуса. Представеният тук план (обр. 69/l) е резултат от неколкократно увеличение на споменатото изображение на кулата.

крепостна стратиграфска позиция е актуалният *terminus post quem* за крепостното строителство – 395 г. Същевременно фактът, че сред монетите от началните крепостни нива преобладават тези от края на IV в., показва че строителството не е много отдалечено от тази година. Така от добитата археологическа информация може да се заключи, че фортификационното строителство в м. Гермето е осъществено при управлението на Аркадий (395-408) и/или в началните години на управлението на Теодосий II (408-450). Мисля, че с изтъкването на някои исторически съображения ще е възможно и по-тясно хронологическо прецизиране на това строителство.

Изграждането на внушителния комплекс в м. Гермето при с. Голица е предшествано от подобаваща мобилизация на ресурси. Освен това този комплекс е съставна част на Източно-балканската преградна линия (обр. 70) и неговото строителство по всяка вероятност е протичало заедно с това на останалите сектори на тази линия[7]. Планирането и осъществяването на едно толкова мащабно строително начинание е възможно само при спокойна политическа обстановка. При управлението на Аркадий политическата обстановка на Балканите определено не е била такава. През 395-397 г. готите на Аларих опустошават Тракия, Македония и Гърция. Напрежението в отношенията между готите и имперската администрация ангажира последната и поддържа несигурността в балканските провинции и през следващите години (виж напр. Heather, 1991, 199-213). Ситуацията тук се нормализира едва след потеглянето на Аларих към *Pannonia* и *Noricum* в 407 г. Поради това мащабното фортификационно строителство в Източна Стара планина е доста по-вероятно след тази година[8]. Ясно е, че стратегическият му замисъл цели защитата на преките коридори от Долния Дунав към столицата *Constantinopolis*. В началото на управлението на Теодосий II – в 412-413 г. съгласно доминиращото в историографията мнение, *Constantinopolis* получава най-дългите и най-мощните крепостни стени в многовековното си съществуване (виж напр.: Krischen, 1938, 1; Meyer-Plath, Schneider, 1943, 2, 23; Lawrence, 1983, 180; Mango, 1985, 46; Foss, Winfield, 1986, 42, 52; Gregory, 1992, 242). Мисля, че синхронното или непосредствено близкото по време изпълнение на тези две строителни начинания не е случайно и че те са част от обща защитна програма. Изтъкнатото по-горе сходство между петоъгълните кули в западния край на централната крепост в м. Гермето и в южния край на Теодосиевата стена на *Constantinopolis* (обр. 69/l, m) е сред конкретните аргументи в подкрепа на този извод[9].

---

[7] На трасето и останалите компоненти на Източно-балканската преградна линия ще се спра по-подробно в ч. 7.2 на настоящия том.

[8] Същевременно фортификационното строителство в Източна Стара планина не би могло да се тълкува като непосредствена реакция в хода на събитията от последните години на IV и първите години на V в., защото тези събития се случват на юг и югозапад от Стара планина. От 397 до 407 г. готите на Аларих са отседнали в централната част на *Illyricum* – най-вероятно в района на *Ulpiana* (Heather, 1991, 203), а конфликтът с готския военначалник Гайна и неговите поддръжници се е разиграл в самия *Constantinopolis*.

[9] Изследваните кръгли кули на централната крепост в м. Гермето се различават от доминиращите правоъгълни и осмоъгълни в план кули по Теодосиевата стена на *Constantinopolis* (Krischen, 1938, 6-9; Meyer-Plath, Schneider, 1943, 28-33, 71-81, Taf. 1-9; Lawrence, 1983, 1981-183; Foss, Winfield, 1986, 41-52). Те обаче се различават и по местоположение – при ъглите между куртините в първия случай и по протежение на куртините във втория случай. Тук може да се припомни, че според Шкорпил кулите по преградните стени в м. Гермето са правоъгълни в план (виж ч. 1.2; виж обр. 2 и 47). Разбира се, разликите между синхронните или близките по време фортификационни съоръжения в Източна Стара планина и в столицата биха могли да се дължат и на различните предпочитания на съответните архитекти и строителни екипи.

Вписва ли се с хронологията си преградният комплекс в м. Гермето при с. Голица в строителната традиция на този вид фортификационни съоръжения (т. нар. *claustra* или *clausurae* в латинските извори и *διατειχίσματα* или *κλεισουραι* в гръцките извори)?

Късноантични прегради са известни от доста други места у нас и особено от Източна Стара планина – както по, така и встрани от Източно-балканската преградна линия (виж напр.: Škorpil, 1930; Škorpil, 1931; Лисицов, Марков, 1981; Рашев, 1982, 10-15; Лисицов, 1993, 38-46; Момчилов, 1999, 23-70 и препратки към каталог) (виж тук обр. 70 и 71). Засега обаче те не са били предмет на същинско археологическо проучване и хронологията им не е уточнена. Това е валидно и за преградния комплекс на предела на важния проход *Succi* (дн. Траянови врата), на границата между диоцезите *Thracia* и *Dacia* (Митова-Джонова, 1994, 77-86, цит. там извори и изследвания)[10] (виж тук обр. 71). Другата област – наред с Източна Стара планина, в пределите на Римската империя с най-голяма концентрация на късноантични преградни съоръжения са Юлианските Алпи (предимно в днешна Словения) (обр. 71). Преградните съоръжения в тази гранична област между Балканския и Апенинския полуостров (*Claustra Alpium Juliarum*) са отразени в някои писмени извори, включително в известните *Notitia Dignitatum* – като основна част на „*Tractus Italiae circa Alpes*", а останките им днес отчасти са изследвани археологически. Тяхното изграждане се отнася към последната четвърт на IV и началото на V в. (виж: Johnson, 1983, 215-221; Napoli, 1997, 23, 56-58, 95-96, 110, 120-123, 260-286, цит. там извори и публикации). В началото на V в., според по-новите изследвания, са изградени и най-важните късноантичните преградни съоръжения в Гърция – при Коринтския провлак (Gregory, 1993; за датировката виж там 6, 40, 43-44, 74, 80, 114-115, 141-144; виж и Clement, 1975) и при Термопилите (Cherf, 1992; виж и: Crow, 1986, 727; Gregory, 1992, 243-244) (виж тук обр. 71)[11]. Към подобна начална дата насочват и сведенията в писмените извори за късноантичната преградна стена на Тракийския Херсонес (дн. Галиполски полуостров) в провинция *Europa* (виж: Croke, 1982, 61-62; Gregory, 1992, 243; Greatrex, 1995, 125; и цит. там извори) (виж тук обр. 71), чието археологическо изследване е все още в начална фаза (виж напр. Crow, 1995, 123-124).

Следователно появата на преградния комплекс при с. Голица и, по всяка вероятност, на цялата Източно-балканската преградна линия е в пълно съответствие с и пореден пример за имперската защитна стратегия и практика на Балканите и съседните територии в началото на V в.

Комплексът при с. Голица, а вероятно и останалите съоръжения на Източно-балканската преградна линия са с близо век по-ранни от Анастасиевата (или още Дългата) стена, която защитава близкия хинтерланд на *Constantinopolis* и която бележи кулминацията в развитието на укрепените прегради в Римската и Ранновизантийската империя изобщо (виж: Crow, 1995; Napoli, 1997, 379-389; Crow, Ricci, 1997, 235-253; и цит. там публикации)[12]. С оглед на ситуирането на двете преградни линии (обр. 71) може да се допусне, че изграждането на Анастасиевата

---

[10] Изследваната в прохода Траянови врата крепост „Маркова механа", която функционира през VI в., не е непосредствено свързана с преградния комплекс тук (Митова-Джонова, 1994, 78, 86, 96).

[11] За сведенията в античните и средновековните извори относно различните защитни съоръжения при Термопилите и за тяхната локализация виж още Strässle, 2003, 139-146.

[12] Конкретни данни за Анастасиевата стена и за споменатата по-горе късноантична преграда при Коринтския провлак (т. нар. *Hexamilion*) давам в ч. 7.1.

е станало наложително, когато защитата на Източно-балканската вече не е била достатъчно ефективна[13].

6.4. Идентификацията на централната крепост и комплекса в м. Гермето

Предшестващото изложение показа, че в конкретните данни на братя Шкорпил за комплекса в м. Гермето и особено за централната му крепост има доста грешки. Това е обяснимо тъй като братята не са правили разкопки, а фортификационните останки очевидно и по време на тяхното посещение са били под насипи с деструкции. Резултатите от нашите проучвания обаче категорично потвърждават тезата на Шкорпил за значението на този комплекс, включително като основен пункт на пътя от делтата на Дунав през *Marcianopolis* и *Anchialos* за *Constantinopolis*, и подкрепят идентификацията му с т. нар. Хемски порти.

Сред известните извори името „Хемски порти" е споменато само в един от запазените фрагменти на съчинението Βυζαντιακα на Малх. В 478 г. по нареждане на Зенон остготският предводител Теодорих Амал, който по това време резидирал в *Marcianopolis* и бил в съюзни отношения с императора, трябвало да потегли с хората си и да достигне до Хемските порти (… προς ταις πύλαις του Αίμου…). Тук трябвало да го чака стратега на Тракия със своите части и заедно с него да се отправят срещу Теодорих Страбон – другият остготски предводител, който по това време бил неприятел на Зенон. Теодорих Амал достигнал „при портите" (… επι τας πύλας…) и минал през тях, но вместо стратега на Тракия срещнал Теодорих Страбон. Готите на първия не желаели да воюват със сънародниците си и го принудили да се споразумее с другия Теодорих за сметка на Зенон и Империята (Malch., fr. 15; по ГИБИ, I, 135-137).

Първият опит за локализацията на Хемските порти е на К. Иречек. Според него, те и известната от итинерариите пътна станция *Scatrae* са един и същ обект, който може да се отъждестви с „Караманджа кале" при с. Козница (с предишно име Караманджа) (Иречек, 1974, 876)[14]. К. Иречек обаче не е виждал фортификационните останки в м. Гермето между с. Голица и с. Булаир. След като братя Шкорпил припознават в тях Хемските порти, опити за друга локализация на последните не са правени. Единствено В. Бешевлиев в една от последните си статии ги отъждествява със споменатите при Теофилакт Симоката „теснини на Хемус", както и с посочените пак от същия късноантичен автор „проходи Проклиана", и приема, че „във всички тези случаи става дума за един и същ проход" – за днешния Дюлински проход (Бешевлиев, 1987, 42, и цит. там извор). Реални доказателства обаче за подобно отъждествяване, както и за идентифицирането

---

[13] В сравнение например с т. нар. *Hexamilion* при Коринтския провлак и с Анастасиевата стена пред *Constantinopolis*, които са от море до море, Източно-балканската преградна линия е могла да бъде заобиколена по суша от запад. Основната причина обаче за намалялата ѝ ефективност през VI в. вероятно не е в този тактически недостатък, а в невъзможността от постоянно подсигуряване с подобаващ за нейния мащаб военен гарнизон (виж в ч. 6.6 интерпретацията на данните за втория период на централната крепост в м. Гермето). Това подсигуряване впрочем е проблематично през VI в. дори и за Анастасиевата стена (виж напр.: Gregory, 1992, 249-250; Crow, Ricci, 1997, 239-240).

[14] Обособеният от два десни притока на р. Двойница преграден комплекс на т. нар. Караманджа кале (или още Кознишко кале; виж тук обр. 70) е с обща дължина около 800-900 „крачки". По трасето му са регистрирани една крепост – въпросното кале, и пет междинни кули. Крепостта е с неправилен многоъгълен план (Шкорпил, Шкорпил, 1892, 53; Škorpil, 1930, 209-210). Площта ѝ е около 0,6 ha (Прешленов и др., 2001b, 115). Този комплекс е съставна част на Източно-балканската преградна линия (виж нататък ч. 7.2).

на Хемските порти с Дюлинския проход няма[15].

Никой от многобройните късноантични преградни комплекси в Източна Стара планина – обособени части на Източно-балканската преградна линия или напълно самостоятелни, не може да се сравнява с мащаба и тактико-техническите показатели на този между с. Голица и с. Булаир. Освен това, както посочих по-горе (ч. 6.2), планът на централната крепост на този комплекс показва, че наред със сигурна защита тук определено е търсен и репрезентативен ефект, което... е в съответствие с името „Хемски порти“ (Πύλαι του Αιμου; *Haemusthores*).

Няма реални аргументи и в подкрепа на хипотезата, че „Хемски порти“ са друго име на пътната станция *Scatrae* или на някое известно селище. Разкопките и теренните ни обходи в м. Гермето позволяват категорично да твърдим, че тук не е имало развита селищна структура.

6.5. Крайната дата на първия период на централната крепост и комплекса

От значение за изясняването на края на първия крепостен период са споменатите по-горе монети от втората половина на V в. – една неопределена върху началното подово ниво на южната кула (кат. № 3-39) и още дузина други в нарушените пластове и в насипите (виж ч. 3, вкл. обр. 48). За съжаление, състоянието и на тези монети е такова, че не могат да бъдат по-точно определени. Изключение е една монета на Лъв I (457-474) (кат. № 3-33). Би могло да се допусне, че събитията, във връзка с които са споменати Хемските порти и които са епизод от борбата с остготите през 70-те и 80-те години на V в., имат отношение и към края на първия период във функционирането на крепостта и на целия комплекс. Този край е белязан от пожар.

6.6. Хронология и интерпретация на втория период на крепостта и комплекса

Засега не можем да посочим точните хронологически граници на втория и всъщност последния период във функционирането на централната крепост и на целия комплекс в м. Гермето, но е ясно, че те се вместват между края на V и края на VI – началото на VII в. Засега не е сигурно дали вторият период започва веднага след края на първия. Не е изключено в границите на втория период да има отделни фази, въпреки че засега нямаме безспорни стратиграфски данни за това. Към някои предположения в тази насока ни насочва анализът на откритите монетите от VI в.

Вече бе изтъкнато (в ч. 2.10. и ч. 3.1), че монетите на Юстиниан I (кат. №№ 3-47, -48, -49, -50, обр. 52), намерени в североизточната част на сградата в сектор № 5, са били укрити в тази сграда и са колективна находка. Вероятно тази разпиляна находка е съдържала повече монети. Относно начина на трезорирането ѝ има две възможности. Първата възможност визира едно по-продължително съхранение на монетите – до крайната дата на крепостта, поради доброто им

---

[15] Изразът на Симоката „тесninите на Хемус“ (οι στενωποι του Αιμου) е с твърде общ характер и би могъл да се използва както за всеки отделен проход, така и за проходите изобщо в Източна Стара планина. Названието „проходите Проклиана“ (της Προκλιανης τας διαβασεις) изглежда конкретно като означение, но няма как да се докаже, че е тъждествено с „Хемските порти“ (αι πύλαι του Αιμου) на Малх. Друг е въпросът, че В. Бешевлиев не разполага със сигурни аргументи и за идентифицирането на „тесninите на Хемус“ и/или на „проходите Проклиана“ с днешния Дюлински проход.

качество (виж ч. 3.1). Според втората възможност, съхранението на находката е било по-краткотрайно, а загубата ѝ – следствие от внезапно събитие, засегнало обитателите на сградата и на крепостта изобщо преди окончателното ѝ изоставяне. Интересни в случая са трите по-късни фолиса, чиито емисии са в 538-539 г. и в 540-541 г. Те позволяват да се допусне, че това събитие е голямото нашествие от 540 г., приписвано в историографията на българите, при което сериозно пострадали южните балкански територии, включително Македония и Гърция (виж напр. Петров, 1981, 105-106, цит. там извори и изследвания). При това нашествие е преодоляна Анастасиевата стена в провинция *Europa*, а също и преградните стени на Тракийския Херсонес и на Термопилите (виж напр. Crow, 1986, 727), и превземането на Хемските порти не би било изненадващо събитие.

С или без сътресения в 540 г., централната крепост на преградния комплекс в м. Гермето продължава да функционира и изпълнява функците си и през следващите десетилетия. Монетата на Юстин II и София, която открихме в пласта на северната крепостна кула (кат. № 3-51, обр. 52), е сечена в 569-570 г. Това е актуалният *terminus post quem* за окончателното изоставяне на крепостта и целия комплекс.

Добитата информация за последния период позволява някои съждения относно състоянието и развитието на крепостта по това време. Заниженият като цяло стандарт на регистрираните строителни дейности от този период – новите съоръжения при югозападната кула, видът на повдигнатия праг при западната кула, сградата в сектор № 5, затвореният вход в по-ранната стена в сектор № 6 – би могъл да се интерпретира като указание за промяна на обитателите на крепостта. Не е изключено към или след края на V в. задълженията на първоначалния военен гарнизон да са били поети от някакви федерати или местни милиции[16]. Данни за подобни промени има и за други значими късноантични прегради на Балканите – например данните от археологическите проучвания при т. нар. *Hexamilion* в Коринтския провлак (Gregory, 1993, 77-79, 83-84, 144). Заслужава да се спомене и сведението на Прокопий, че след изтеглянето на военния гарнизон, който охранявал Термопилите (и изпращането му в Италия в помощ на Велизарий), защитата на преградните съоръжения тук била поета от местни селяни, издръжани от местните гръцки градове (Proc., Anecdota, XXVI, 30-34).

Заниженият стандарт на новото строителство в централната крепост в м. Гермето е указание и за това, че през VI в. тя губи отчасти представителния си вид и че отчасти запазената ѝ физически репрезентативност вече не е осмисляна по съответния начин. Това изглежда е една от причините, поради която името „Хемски порти“ вече не се споменава в изворите[17].

---

[16] Към и след края на V в. ролята на федератите в защитата на долнодунавските провинции става доминираща (виж напр. Динчев, 2006, 40-42) и не би било странно ако федерати са настанени и в комплекса на Хемските порти. За сведенията от изворите относно все по-активното въвличане през V-VI в. на местното население във вътрешните балкански провинции, включително населението на *Constantinopolis*, в поддръжката и охраната на местните укрепления виж напр.: Gregory, 1992, 248-253; Curta, 2001, 205-208.

[17] Относно възможността за изместване през VI в. на главното пътно трасе, пресичащо Източна Стара планина – друга потенциална причина за отсъствието на „Хемски порти“ в синхронните извори, виж по-нататък ч. 7.3.

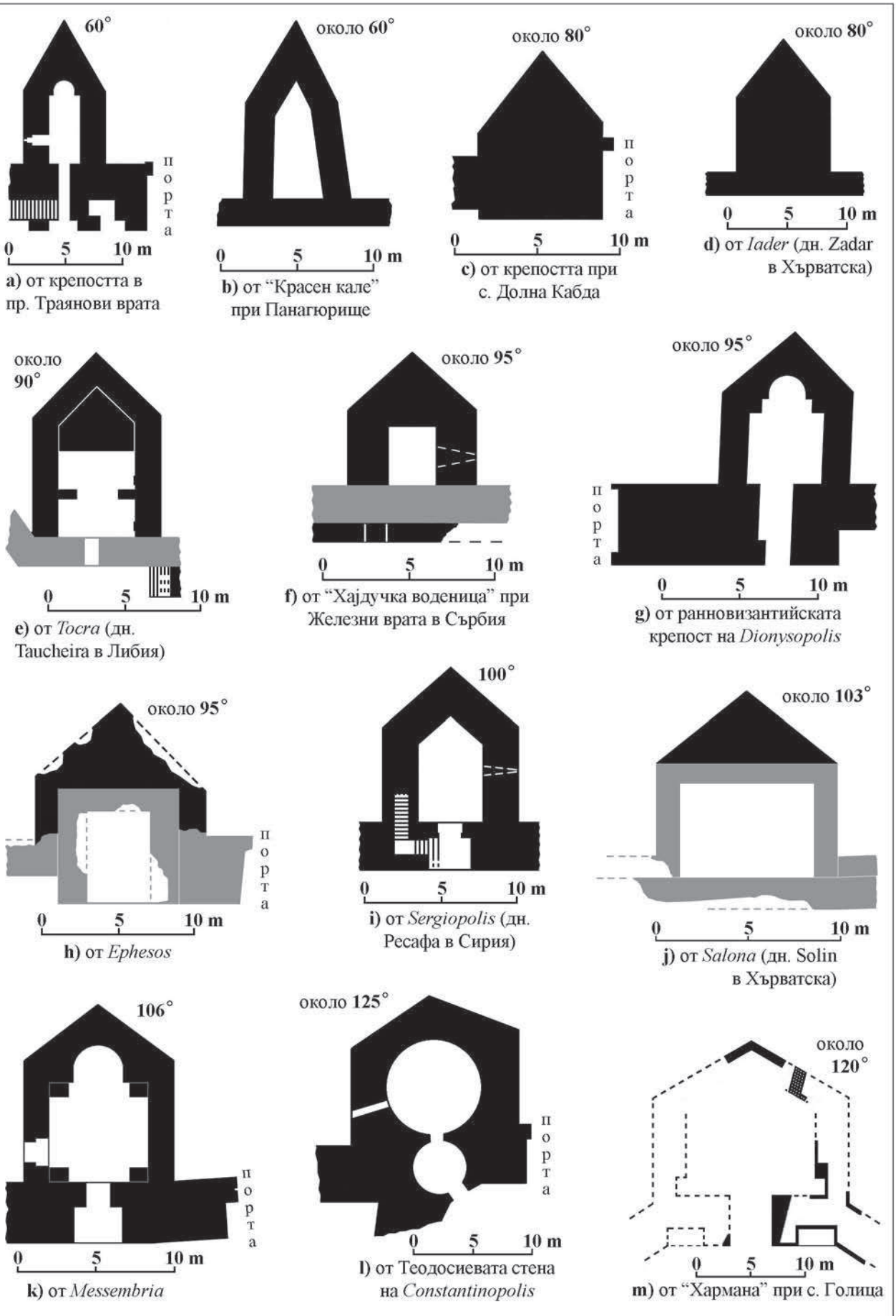

a) от крепостта в пр. Траянови врата

b) от "Красен кале" при Панагюрище

c) от крепостта при с. Долна Кабда

d) от *Iader* (дн. Zadar в Хърватска)

e) от *Tocra* (дн. Taucheira в Либия)

f) от "Хайдучка воденица" при Железни врата в Сърбия

g) от ранновизантийската крепост на *Dionysopolis*

h) от *Ephesos*

i) от *Sergiopolis* (дн. Ресафа в Сирия)

j) от *Salona* (дн. Solin в Хърватска)

k) от *Messembria*

l) от Теодосиевата стена на *Constantinopolis*

m) от "Хармана" при с. Голица

Обр. 69 Сравнително табло с планове на ранновизантийски петоъгълни кули (**a-l**: по цитираните в текста публикации) - по-ранен градеж

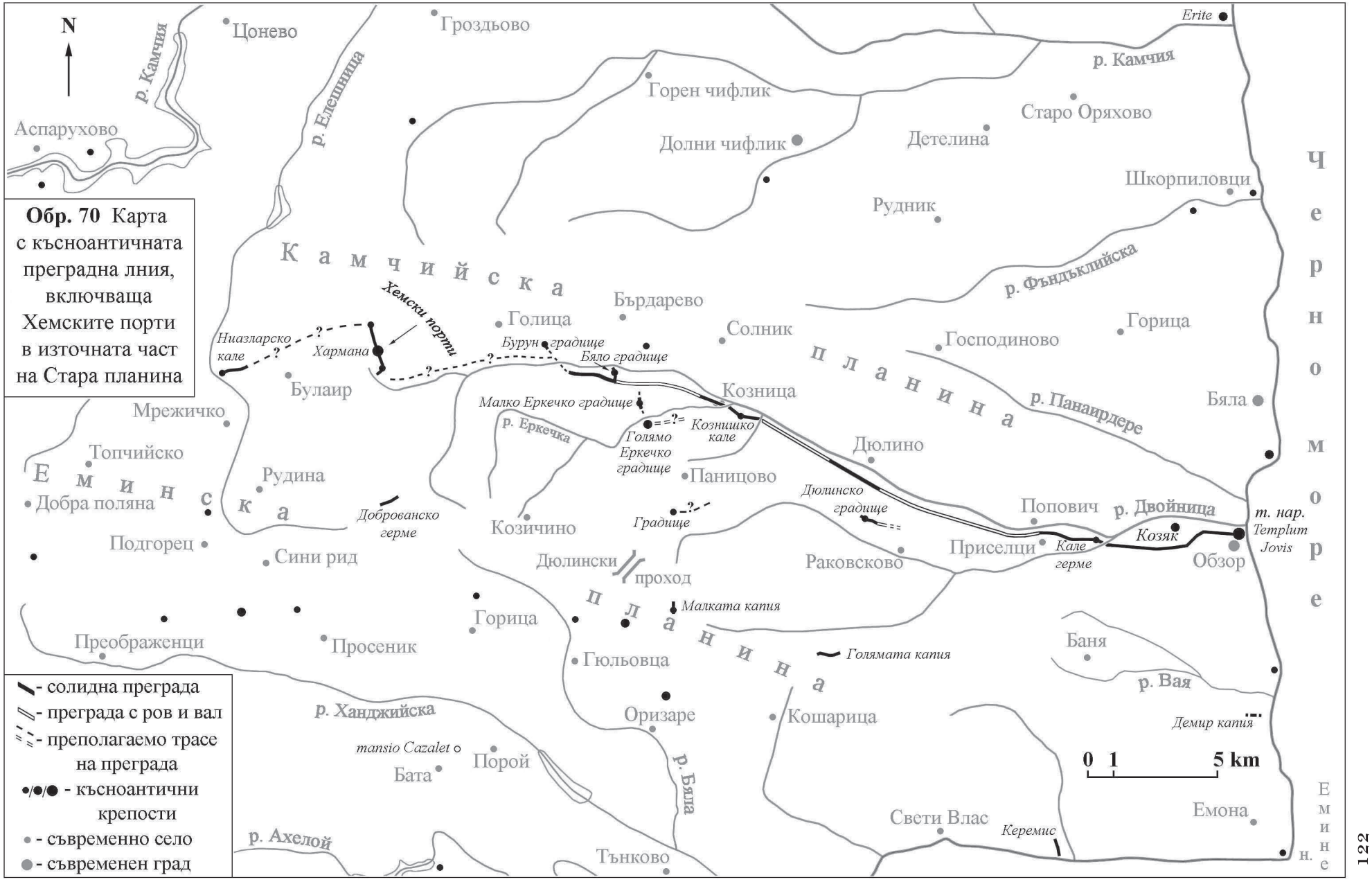

Обр. 70 Карта с късноантичната преградна лния, включваща Хемските порти в източната част на Стара планина

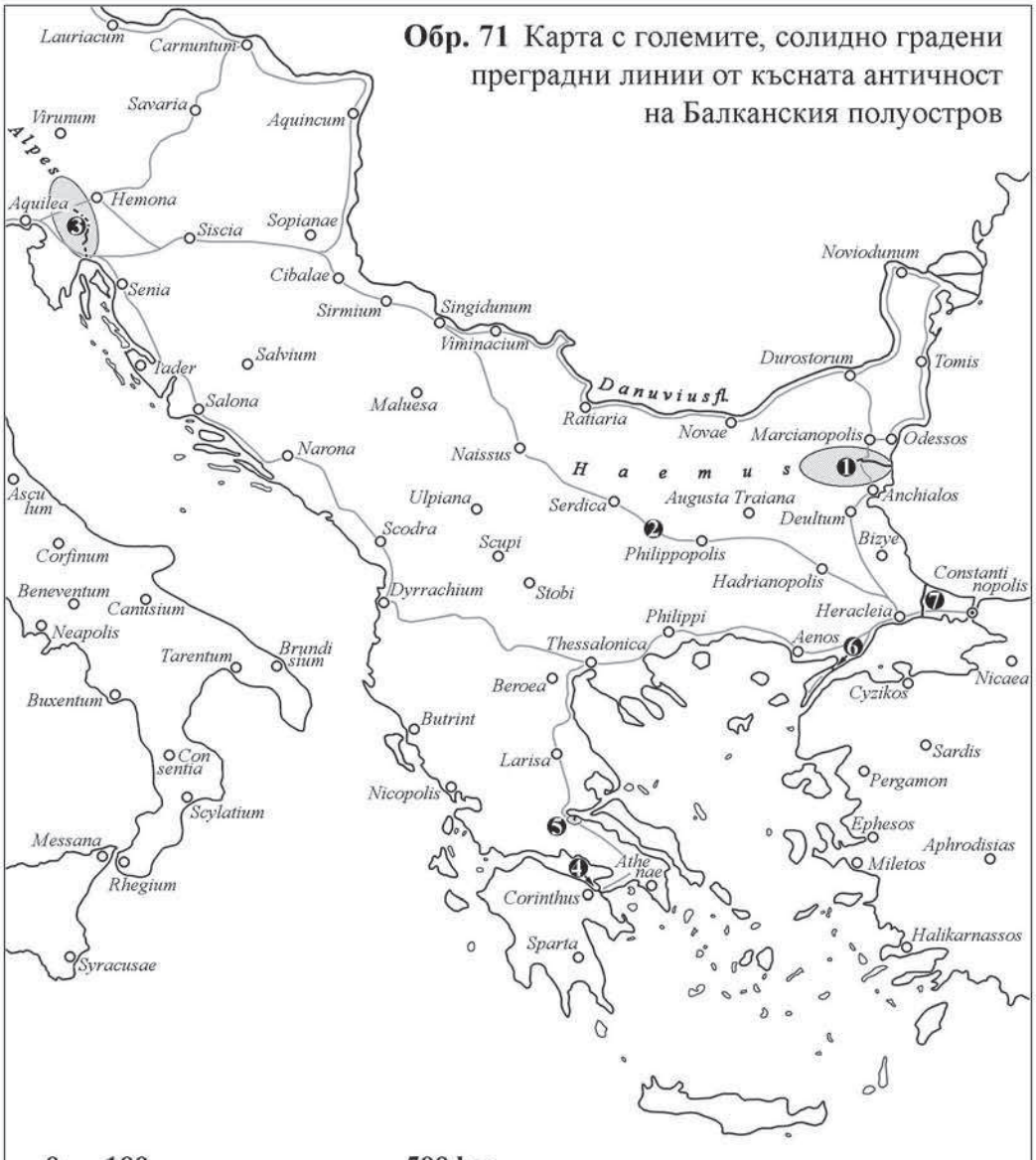

Обр. 71 Карта с големите, солидно градени преградни линии от късната античност на Балканския полуостров

○ - късноантичен град ◎ - имперска столица

⌒ - късноантична преградна стена със солиден градеж

\ - трасе на основен късноантичен път

❶ - Източно-балканската преградна линия

❷ - преградата на прохода Succi

❸ - *Claustra Alpium Juliarum*

❹ - преградата на Коринтския провлак

❺ - преградата при Термопилите

❻ - преградата на Галиполския полуостров

❼ - Анастасиевата преградна линия в провинция *Europa*

⬭ - район с голяма концентрация на преградни съоръжения

Забележка: ❶, ❸ и ❺ са главните преградни линии в съответните райони.

ЧАСТ 7
Значението на комплекса на Хемските порти

Венцислав Динчев

7.1. Комплексът на Хемските порти – върхово фортификационно достижение

Резултатите от проучването през 2005 г. доказаха предположението ни, базирано на публикаците на братя Шкорпил, че в м. Гермето между с. Голица и с. Булаир се намират останките на най-солидния преграден фортификационен комплекс, строен в днешните български земи до модерните времена – комплексът на Хемските порти.

Сам по себе си този комплекс не се нарежда сред големите по дължина римски и ранновизантийски прегради линии. Ако се изхожда обаче от съотношението „фортификационна мощ (брой, вид и градеж на фортификационните съоръжения) към единица линейна дължина (в случая около 2 км)“, то комплексът на Хемските порти няма равен сред известните римски и ранновизантийски прегради, включително в сравнение с който и да е съизмерим като дължина сектор на най-прочутите от тях – Хадриановата стена в *Britannia* и Анастасиевата стена в късноантичната провинция *Europa* (в днешна турска Тракия).

Ще припомня, че при дължина около 2 км комплексът на Хемските порти има 3 крепости (една голяма – централната, и две малки) и 16 установени единични кули. Предвид отсъствието на съхранени останки върху днешния терен при близо една трета от трасето на комплекса – от северната преграда по склона на възвишението Перченлик, и с оглед на оскъдните възможности за наблюдение (поради гъстата растителност) по трасето на крайния му южен сектор, може да се допусне, че единичните кули са били повече. Като се отчете и ситуирането на централната и на южната крепост в трасето на преградата с по две от техните кули (обр. 2, 46 и 47), то средното отстояние на кулите по преградата слиза под 100 м. В по-достъпната централна част на комплекса, където са почти всички установени междинни кули, разстоянието между тях не надхвърля 60-65 м. Установената дебелина на преградните стени в съседство с централната крепост е 3,25 м.

Хадриановата стена в *Britannia* е дълга към 112 км и има по една единична кула на 500 м, по един „milecastle“ (малко укрепление с площ под 0,04 ha) на римска миля (1472 м) и по една голяма крепост (с площ средно от 2 ha) на десетина километра (Breeze, Dobson, 2000, 16-87; виж и Napoli, 1997, 135-147).

Claustra Alpium Juliarum, които прикриват достъпа от североизток към Апенинския полуостров (обр. 71), включват над двадесет обособени прегради с дължина от 0,2 до 10 км. Дебелината на стените им е от 1,10 до 1,80 м. Кулите тук са сравнително редки съоръжения. Още по-малко са известните крепости, свързани непосредствено с тези прегради – три незначителни укрепления и само една по-значителна крепост (тази при Hrušica) с площ около 1,2-1,3 ha (виж напр. Napoli, 1997, 260-286).

Късноантичната преграда при Коринтския провлак (т. нар. *Hexamilion* или още Истмийската стена) (обр. 71) е най-голямата в Гърция. Дължината ѝ е около

7,5 км и има, според последните изследвания, към 50 единични, четириъгълни в план кули и една установена крепост[1]. Повечето единични кули са със сравнително малки размери и тънки стени[2]. Крепостта е с площ около 2,7 ha (Gregory, 1993, 27-140, 153-155, figs).

При Анастасиевата стена, чиято дължина е около 56 км (обр. 71), все още не са локализирани всички единични кули и крепости. В изследваните ѝ сектори отстоянието на единичните кули обикновено е над 100 м. За общия им брой се предполага, че е около 340 (виж напр. Crow, Ricci, 1997, 246-249). Досега са установени крепостите в северния сектор на Анастасиевата стена. Те са обикновено при входовете в преградата и са малки по площ (по около 0,2 ha). Разположени са средно на 3,5 км една от друга (виж: Crow, 1995, 111, 115-118; Napoli, 1997, 383-386; Crow, Ricci, 1997, 238, 250-252; и цит. там по-ранни публикации).

Както вече споменах (ч. 6.2), осмоъгълният план на централната крепост на комплекса в м. Гермето при с. Голица (обр. 46 и 47) няма прецеденти сред известните крепости от територията на цялата Римска и Ранновизантийска империя. Твърде важна е и частично изследваната западна кула на нашата централна крепост (обр. 4 и 46). Тя, заедно с представената по-горе кула в южния край на Теодосиевата стена на *Constantinopolis* (обр. 69/l, m), е най-ранният засега пример на петоъгълна в план кула с издаден ръб в римското и ранновизантийското фортификационно строителство, и се отличава от известните по-късни кули от този тип с формалните си характеристики. В или при тази кула и в или при неизследваната, вероятно идентична източна кула на централната крепост би следвало да са същинските Хемски порти.

В заключение тук може да се резюмира, че преградата с Хемските порти действително е един впечатляващ фортификационен комплекс, чието цялостно разкриване ще е от първостепенно значение не само за изследванията върху късноантичната военна архитектура и история, но и за изучаването на полиоркетичното изкуство изобщо.

7.2. Хемските порти и Източно-балканската преградна линия

Заслугите за „откриването“ за съвременната наука на Източно-балканската преградна отбранителна линия пак са на братя Шкорпил. Тя започва от югозападния ъгъл на голямата късноантична крепост под днешния гр. Обзор и по течението на р. Двойница – над десния (южния) речен бряг, се отправя на запад. След района на гр. Обзор (с предишни имена Гьозекен и Козякград) трасето на преградната линия минава последователно между с. Приселци (преди Ени кьой) и с. Попович (преди Ходжа кьой), южно от с. Дюлино (преди Айваджик) и през с. Козница (преди Караманджа), като пресича няколко десни притока на р. Двойница. На 2,5-3 км югоизточно от с. Голица преградната линия вероятно е пресичала реката. До тук преградата е непрекъсната, като в някои сектори е със солиден градеж, а в други – с землен вал и ров. По трасето `и или в близост до

---

[1] В късновизантийски извори се съобщава, че т. нар. *Hexamilion* бил по начало изграден с 153 кули. Ръководителят на най-пълното досега археологическо изследване на преградата при Коринтския провлак обаче доказа, че посоченият брой е силно преувеличен (Gregory, 1993, 133-134, и цит. там извори). По време на това изследване са локализирани „68 кули“ (Gregory, 1993, 133), като следва да се има предвид, че в това число влизат и 19-те кули на споменатата в текста крепост.

[2] Предвид периодичното преизползване на Коринтския *Hexamilion* през Средновековието – до XV в. включително (Gregory, 1993, 14-24, 87-89, 103-104, 115-117, 134, 145-151), не е изключено някои от локализираните, но неизследвани чрез разкопки единични кули да се окажат средновековни.

него са установени останките на няколко крепости и на множество единични кули. Регистрирани са и странични прегради. На около 2 км западно от днешния Обзор и северно от трасето на главната преграда е крепостта „Козяк“. Първата крепост по трасето на преградата след големия център под Обзор е т. нар. Кале герме – на около 2 км източно от с. Приселци. Следващата крепост е т. нар. Кознишко кале („Караманджа кале“) – недалеч на изток от едноименното село. На 5-6 км западно от нея е т. нар. Бяло градище. Между тези две крепости и южно от трасето на преградата са т. нар. Малко Еркечко градище и Голямо Еркечко градище (днес в землището на с. Паницово). По-близо до трасето на главната преграда е първото. До един от левите притоци на р. Двойница, в близост до мястото, където преградната линия е пресичала последната, са останките на т. нар. Бурун градище (в югоизточната част на землището на с. Голица). Тази крепост „се намира на север от преградната линия, но няма съмнение, че... принадлежи към нея“. От тук в посока на запад към комплекса на Хемските порти трасето на преградата „мъчно може да се определи“, но се предполага, че е продължавало над левия бряг на р. Двойница. Според Шкорпил, билото на Камчийския старопланински дял между Хемските порти и течението на р. Елешница е било „естествена преградна стена, само в западния си край снабдена с изкуствени... постройки“ – т. нар. Ниазларско кале и герме. С тях завършва Източно-балканската преградна линия. Общата ѝ дължина възлиза на „43 км“ (Шкорпил, Шкорпил, 1892, 36-41, 51-58; Škorpil, 1930, 204-223) (виж тук обр. 70 и 71).

След братя Шкорпил проблематиката на Източно-балканската преградна линия за дълго време остава извън полезрението на изследователите. Инцидентните находки и открития в днешния Обзор (виж Динчев, 2001, 228, и цит. там съобщения) досега не са провокирали по-значим интерес към късноантичния център тук. Близката крепост „Козяк“ доскоро бе възприемана само като средновековна (виж напр. Кузев, 1981). Обнародваните епиграфски паметници от IV в., включително пътна колона, от т. нар. Голямо Еркечко градище (Михайлов, 1965, 150-153; Бонева, 1989) също са случайни находки. Тази крепост, както и други късноантични обекти в района са посетени при една траколожка експедиция (Делев, 1982). Известно внимание на някои съоръжения на преградната линия отделя Р. Рашев, но с оглед само на евентуалното им преизползване през Средновековието (Рашев, 1982, 50-55). Едва напоследък отново има целенасочен интерес към късноантичната Източно-балканска преградна линия. След теренен обход са актуализирани данните за част от крепостите и съоръженията в или до източния и централния сектор на преградната линия, и е регистриран по-ранен, късноантичен период при крепостта „Козяк“ (Прешленов и др., 2001b; Прешленов и др., 2001c; Прешленов, 2002, 346; Прешленов, 2006, 264). Същият екип започна разкопки в „Голямото Еркечко градище“ и разкри там раннохристиянска базилика (Прешленов и др., 2001a; Прешленов, 2002, 342-346; Прешленов, 2006, 261-264, 267-270). Добитата информация обаче не е достатъчна за хронологическа и структурна характеристика на крепостите в и до преградната линия, и не позволява по-прецизни хронологически уточнения за останалите ѝ компоненти.

Очевидно е, че изследването на късноантичната Източно-балканска преградна линия е в твърде начална фаза. Допринася ли с нещо нашето проучване от 2005 г. за общата ѝ характеристика? Комплексът на Хемските порти е първият компонент на преградната линия с относително точно определена начална дата – в първите години на управлението на Теодосий II, т. е. между края на първото и края на второто десетилетие на V в. Същевременно комплексът на Хемските

порти е сред най-важните компоненти на преградната линия. Това предполага посочената дата да е начална и за последната като цяло. Поради релефа на района – с ниски и проходими на доста места планински била, изграждането на преградната линия на отделни, отдалечени във времето етапи би било явно стратегическо недомислие. В случая посочената начална дата е редно да се предполага само за крепостите и съоръженията, включени в главното трасе на преградната линия. Сред тях е и голямата крепост (с площ около или дори над 20 ha; виж Динчев, 2001, 228, 238) на късноантичния център под днешния Обзор, който вероятно е наследник на римската пътна станция *Templum Jovis* (обр. 70). Тази крепост е основната база на преградната линия.

Комплексът на Хемските порти е безусловно най-добре защитеният участък на преградната линия. Изследваната от нас централна крепост на комплекса е най-голямата по трасето на преградната линия, след тази под Обзор. От крепостите, които не са на главното трасе на преградната линия, но са в близост до него, най-значителни са т. нар. Голямо Еркечко градище (около 4 ha) (виж: Прешленов, 2002, 343; Прешленов, 2006, 261, 267, обр. 2) и крепостта „Козяк“ (около 1,8 ha) (виж Прешленов и др., 2001с, 115). Тяхната хронология не е прецизирана, но може да се допусне, че поне отчасти са били синхронни с преградната линия. Разположението им спрямо последната е свидетелство за различия в конкретните им функции. Т. нар. Голямо Еркечко градище е на около 2 км зад (южно от) трасето на преградната линия в централния ѝ сектор (обр. 70). То не е било ангажирано с отбраната на определен пункт от преградата, а е подсигурявало защитата на целия сектор. С оглед на отстоянието си от преградната линия то се вписва в класическия вариант за разполагане на подобни по големина и функции крепости при някои укрепени граници на Империята – например в *Germania Superior*, в *Raetia*, в *Dacia Porolissensis* и т. н. (виж напр. Napoli, 1997, 18, 198-199, 238, 481, 483, 485). Крепостта „Козяк“ е върху възвишение на около 1 км пред (северно от) трасето на преградната линия в източния ѝ сектор (обр. 70). Тук, в долната част на долината на р. Двойница, преградната линия е най-достъпна и наличието пред нея на една силна крепост като „Козяк“ е логично, тъй като облекчава защитата ѝ.

С изключение на централната крепост на комплекса на Хемските порти и донякъде на голямата крепост под Обзор, останалите крепости по и до главното трасе на Източно-балканската преградна линия са върху естествено защитени терени. Предпочитанието към такива терени при градежа на нови крепости се налага още в края на III – началото на IV в. по европейските граници на Империята – например при крепостите по новата късноримска граница на *Raetia* (виж напр. Mackensen, 1999, 213, 221, 228, 233, 238) или при новите късноримски крепости по дунавската граница на *Moesia superior* и *Dacia ripensis* – в зоната на Железни врата (Petrović, 1980; Rankov, 1986; Vasić, Kondić, 1986, 550-555), и на *Scythia* (Scorpan, 1980, 100-102, 106-108; Торбатов, 2002, 397, 400-402, 412-421).

Разположението на централната крепост на комплекса в м. Гермето при с. Голица – по средата на сравнително достъпна седловина (обр. 2 и 69), не е в съответствие със синхронните топографски предпочитания за крепостно строителство и би могло да има логично обяснение само ако... е обвързано с важно пътно трасе.

7.3. Хемските порти и пътищата през Източна Стара планина

Сред известните антични пътеводители данни за пътища през Източна Стара планина има при *Tabula Peutingeriana* и *Itinerarium Antonini Augusti*. Певтин-

геровата карта дава две възможности за преминаване на Източна Стара планина: чрез път, който тръгва от р. Дунав при *Durostorum* и през *Marcianopolis* се отправя към *Anchialos* (по ЛИБИ, I, 26-27); чрез път по западното черноморско крайбрежие (по ЛИБИ, I, 17). Антониевият пътеводител дава само една възможност – чрез път който тръгва от делтата на Дунав по черноморското крайбрежие, но се отклонява към *Marcianopolis* и от там към *Anchialos* и *Deultum* (по ЛИБИ, I, 32-33) (виж тук обр. 71). За доминиращото значение на пътя *Marcianopolis – Anchialos* при пресичането на Стара планина в и след IV в. допринася безспорно факта, че чрез него се е осъществявал най-прекия достъп от р. Дунав към *Constantinopolis*. Трасето на този път и локализацията на междните му станции – *Panyssos*, *Scatrae* и *Cazalet*, са сред най-коментираните в историографията за античната и късноантичната пътна мрежа в източната част на Балканския полуостров. В случая вниманието ни е насочено преди всичко към трасето на пътя в старопланинския му участък. Изказаните мнения по този проблем биха могли да се сведат до две основни, формулирани още от братя Шкорпил и К. Иречек. Според първото, пътят от север е слизал към средното течение на р. Двойница, завивал на запад и през Хемските порти достигал до р. Елешница, откъдето се отправял на юг към долината на р. Ханджийска (Шкорпил, Шкорпил, 1892, 44-47; Beševliev, 1969, 486-488; Горова, 1978, 18-19; Schreiner, 1986, 35) (виж тук обр. 70). Според второто, пътят, достигайки р. Двойница, завивал на югоизток и се насочвал към Дюлинския проход (Иречек, 1974, 876; Бешевлиев, 1987, 42; Прешленов, 2002, 342, 345)[3] (виж тук обр. 70). С. Недев споделя второто мнение за трасето на пътя *Marcianopolis – Anchialos*. За да впише обаче Хемските порти, чиито останки е видял лично, в пътната мрежа той „реабилитира" и първото мнение, обвързвайки го с неотбелязан в итинерариите път от *Marcianopolis* към *Deultum* през района на днешния гр. Айтос и допуска, че „през римската и ранновизантийската епоха по-голямо значение е имал" именно този път (Недев, 1972, 164-170; Недев, 1976, 54-56).

Както в миналото, така и днес релефът на Източна Стара планина – с ниски ридове, насечени от речни долини – обуславя наличието на повече напречни пътни трасета. Неоспоримо косвено доказателство за това през късната аничност е изграждането на Източно-балканската преградна линия. Същевременно, както в миналото, така и днес, доминиращо е било едно от тези трасета. Днес например това е крайбрежният път от Варна за Бургас, който минава през Поморийския проход в Еминския старопланински дял. През първите векове сл. Хр. главният път, съгласно посочените итинерарии, е този от *Marcianopolis* към *Anchialos*. Хипотезата за равностойно по значение разклонение на главния път насред планината в посока към *Deultum* не само няма подкрепа в изворите, но е и в противоречие с нормалната логика – никой пътен строител не би планирал подобно разклонение в планината при положение, че може да го направи след като пътят стигне равнината на юг от планината. Следователно дилемата за трасето на главния път *Marcianopolis – Anchialos* в старопланинския му сектор остава в рамките на изложените основни мнения: през Хемските порти или през Дюлинския проход. Представената в предходното изложение характеристика на комплекса на

[3] В цитираната тук статия, а и в някои други публикации В. Бешевлиев приема Дюлинския вариант за пътното трасе, но същевременно се позовава на публикациите на братя Шкорпил (виж напр. и Beševliev, 1970, 89, 140). Това означава, че Бешевлиев или не е запознат добре с релефа на Източна Стара планина (което е малко вероятно), или просто не иска да дискутира всички доводи „за" и „против" промяната на първоначалното си мнение (сравни с Beševliev, 1969, 486-488, където същият следва братя Шкорпил).

Хемските порти е категорично указание, че преди и по време на изграждането му, и поне в началния период на функционирането му главният път е минавал именно от тук. Изключено е такъв комплекс да се прави на второстепенен път[4]. Същевременно информацията за известните обекти около днешния Дюлински проход свидетелства, че по същото време той не е бил активно експлоатиран в цялата си дължина (около 20 км). По трасето на Източно-балканската преградна линия покрай днешното с. Дюлино, където е северният излаз на едноименния проход, няма нито една крепост (обр. 70)[5]. Ако се изхожда от концентрацията на късноантични (но с непрецизирана датировка) крепости южно от Дюлинския проход, както и по или около трасето на Източно-балканската преградна линия между с. Козница и с. Голица (обр. 70), би могло да се допусне път през южната част на прохода до района на днешното с. Паницово и от там на северозапад към т. нар. Голямо Еркечко градище, където е открита пътна колона от втората половина на IV в. (Бонева, 1989, 73-74). Как този път се е свързвал с главното трасе на пътя *Marcianopolis – Anchialos* и дали няма да се окаже, че дилемата... всъщност не е дилема (при евентуален по-голям завой на главния път след Хемските порти на изток), са въпроси за бъдещите проучвания.

При характеристиката на втория период от функционирането на централната крепост на Хемските порти обърнах внимание (ч. 6.6) на занижения стандарт на строителството и на някои допустими промени в експлоатацията и във вида на обитателите ѝ по това време, т.е. през VI в. Във връзка с разискваната тук пътна проблематика би могло да се допусне, че една от възможните причини за тези промени може да е изместването на главното пътно трасе през Източна Стара планина (на изток към черноморското крайбрежие?), респективно – в намалялото значение на Хемските порти като опорен пътен пункт през VI в. Косвен аргумент в подкрепа на подобна възможност е дублирането на източния и централния сектор на късноантичната Източно-балканска преградна линия от сходни ранносредновековни български укрепления и отсъствието на такива при западния сектор на късноантичната преградна линия, в който са Хемските порти (виж Рашев, 1982, 50-55). За потвърждаването на тази възможност също са необходими нови проучвания.

---

[4] Тук няма да разисквам подробно трасето на главния път встрани от Хемските порти. Ще напомня сведенията, които получихме по време на престоя ни в с. Голица – за случайно открити части от пътна колона и за случайно разкрити пътни участъци с каменна настилка (ч. 2.11). Те потвърждават информацията на братя Шкорпил за пътното трасе между с. Голица и Хемските порти. Предложената от Шкорпил идентификация на пътната станция *Scatrae* с един квадрибург със страни по 22 м, северно от с. Припек (преди Хедиатларе) (Шкорпил, Шкорпил, 1892, 45) обаче не ми се струва приемлива и съм склонен да допусна, че трасето на главния път не е достигало чак до течението на р. Елешница в западна посока. Разбира се, подобна възможност не изключва наличие на второстепенно пътно трасе по течението на р. Елешница. От споменатите по-горе в текста пътни станции с най-безпроблемна днес локализация изглежда най-близката до *Anchialos* станция – *Cazalet*. Още братя Шкорпил я идентифицират с един значителен селищен обект западно от с. Порой (преди Копаран), Поморийско (виж тук обр. 70), където има останки от различни, включително представителни постройки, и където периодично се откриват интересни епиграфски паметници, включително милиарна колона от IV в. (Шкорпил, Шкорпил, 1892, 44-45; ... Велков, 1959, 343-344; Hollenstein, 1975, 39, N 67; Горова, 1978; виж и цит. там публикации).

[5] Т. нар. Дюлинско или Айваджийско градище е малка неизследвана крепост, която е включена в друг преграден комплекс с късноантични и средновековни съоръжения (Škorpil, 1930, 227-228; Рашев, 1982, 51, табл. XII/4, 5) на юг от трасето на Източно-балканската преградна линия (виж тук обр. 70).

ЛИТЕРАТУРА

(за части 6 и 7)

Ангелов, А. (1999) Марцианопол. История и археология. „Барс-агенция“, Варна.

Бешевлиев, В. (1987) Географията на България у византийските автори. - Известия на народния музей Варна, 23, 37-70.

Бобчев, С. (1961) Крепостните кули с издаден остър ръб и значението им за укрепяването на античните градове. - Известия на археологическия институт, XXIV, 103-145.

Бобчев, С. (1989) Преглед на останките от Сердика, открити в течение на петдесет години. - в: В. Велков и др. (ред.), Сердика, Т. 2, София, 37-58.

Бонева, И. (1989) Нов епиграфски паметник от пътя Анхиало – Марцианопол. - Векове, XVIII, 5, 73-76.

Бояджиев, С. (1959) Принос към историята на крепостната стена на Сердика. - Археология, I, 3-4, 35-45.

Бояджиев, С. (2002) Сердика. - в: Р. Иванов (ред.), Римски и ранновизантийски градове в България, София, 125-180.

Велков, В. (1959) Латински надписи от музея в град Бургас. - Известия на археологическия институт, XXII, 342-344.

Велков, В. (1961) Исторически извори за крепостите с издаден ръб. - Известия на археологическия институт, XXIV, 147-151.

Горова, Д. (1978) Нови археологически находки от римската пътна станция Казалет. - Музеи и паметници на културата, XVIII, 2, 18-22.

Григорова, К. (1983) Втората крепостна стена на Сердика. - сп. София, 9, 24.

Делев, П. (1982) Източна Стара планина. - в: А. Фол (ред.), Тракийски паметници, Т. III, София, 391-397.

Димитров, М. (2001) Дионисополис. „Контур“, Варна.

Динчев, В. (2001) Класификацията на късноантичните градски центрове от диоцезите Тракия и Дакия – модел и интерпретация. - Годишник на археологическия институт с музей, I, 2001, 223-252.

Динчев, В. (2006) Ранновизантийските крепости в България и съседните земи (в диоцезите *Thracia* и *Dacia*) (Разкопки и проучвания, XXXV). София.

Иречек, К. (1974) Пътувания по България. „Наука и изкуство“, София.

Јовановић, А. (1984) Хајдучка воденица, касноантичко и рановизантјско утврђење. - Старинар (Н. с.), XXXIII-XXXIV (за 1982-1983), 319-331.

Катинчаров, Р., Р. Георгиева, Б. Борисов (1985) Разкопки на селищната могила до с. Дядово, Сливенски окръг. - Археологически открития и разкопки през 1984 г.,Сливен, 67-68.

Кондић, В. (1984) Босман, рановизантијско утврђење. - Старинар (Н. с.), XXXIII-XXXIV (за 1982-1983), 137-145.

Кондић, В., В. Поповић (1977) Царичин Град, утврђено насеље у византијском Илирику (Галерија САНУ, 33). Београд.

Лисицов, С. (1993) Проходи и оперативно-съобщителни линии в Котленската, Сливенската и Гребенец планина през късната античност и българското средновековие. - в: Д. Овчаров (ред.), Североизточна Тракия и Византия през IV-XIV век, София-Сливен, 38-57.

Лисицов, С., Н. Марков (1981) Древната фортификация в района на хребета Урушките стени – Източна Стара планина. - Годишник на националния политехнически музей, 11, 59-79.

Михайлов, Г. (1965) Epigraphica. - Известия на народния музей Бургас, II, 149-155.

Микулчиќ, И. (1999) Антички градови во Македонија (Историја на културата на Македонија, 8). Скопје

Милчев, А., К. Койчева, П. Димитров (1987) Разкопки в м. Градът при с. Крамолин, Габровски окръг. - Археологически открития и разкопки през 1986 г., Разград, 144-145.

Милчев, А., К. Койчева, П. Димитров (1994) Ранновизантийска базилика при с. Крамолин, Ловешка област. - Археология, XXXVI, 1, 26-36.

Митова-Джонова, Д. (1994) Confinium Succi и mutatio Soneium през античността и ранновизантийската епоха. - Анали, I, 2-3, 77-99.

Момчилов, Д. (1999) Пътна и селищна система между Източна Стара планина и „Еркесията", IV-XIV в. „Зограф", Варна.

Недев, С. (1972) Пътищата между Марцианопол и Анхиало – Аетос през римската и ранновизантийската епоха. - Известия на военно-историческото дружество, XIII, 160-175.

Недев, С. (1976) Бележки за античната пътна система в Източна България. - Векове, V, 1, 53-58.

Овчаров, Д. (1974) Ранновизантийското строителство по нашите земи (V-VII в.). - Известия на българското историческо дружество, XXIX, 223-248.

Овчаров, Д. (1982) Византийски и български крепости, V-X век. Издателство на БАН, София.

Петров, П. (1981) Образуване на Българската държава. „Наука и изкуство", София.

Поповић, В. (1988) Албанија у касној антици. - в: Илири и албанци, Београд, 201-250.

Прешленов, Х. (2002) Пътят Анхиало – Марцианопол: късноантични селища и укрепления в проход Дюлино на Източна Стара планина. - в: К. Бошнаков, Д. Ботева (ред.), Сборник в чест на проф. Маргарита Тачева (Jubilaeus, V), София, 342-347.

Прешленов, Х. (2006) Паганизъм и християнство в Източна Стара планина. Проучвания на укрепеното селище при Паницово. - в: А. Димитрова-Милчева, В. Кацарова (ред.), Spartacus, T. II, Велико Търново, 261-272.

Прешленов Х., Д. Кожухаров, М. Донева (2001a) Археологически проучвания на късноантично укрепено селище при с. Паницово, община Несебър (обект „Раннохристиянска базилика"), през 1999 г. - Археологически открития и разкопки през 1999-2000 г., София, 113-114.

Прешленов Х., Д. Кожухаров, М. Донева (2001b) Теренни обхождания на територията на община Несебър през 1999 г. - Археологически открития и разкопки през 1999-2000 г., София, 114-115.

Прешленов Х., Д. Кожухаров, М. Донева (2001c) Теренни обхождания в Еминска планина, община Несебър, през 2000 г. - Археологически открития и разкопки през 1999-2000 г., София, 115-116.

Рашев, Р. (1982) Старобългарски укрепления на Долния Дунав, VII-XI в. „Г. Бакалов", Варна.

Топтанов, Д., А. Меламед, Г. Абдулов (1994) Археологически проучвания на крепостта „Красен" край град Панагюрище, Пловдивска област (1976-1988). - Известия на музеите от Южна България, XX, 85-107.

Торбатов, С. (2002) Укрепителната система на провинция Скития (края на III-VII в.). „Фабер", Велико Търново.

Шкорпил, Х., К. Шкорпил (1892) Североизточна България в географско и археологическо отношение. - Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, VIII, 3-58.

Щерева, И., К. Вачева, Д. Владимирова-Аладжова (2001) Туида – Сливен. Т. I (Разкопки и проучвания, XXVIII). София.

Bammer, A. (1988) Ephesos – Stadt an Fluß und Meer. Akademische Druck- und Verlagsanstalt, Graz.

Beševliev, V. (1969) Bemerkungen über die antiken Heerstraßen im Ostteil der Balkanhalbinsel. - Klio, 51, 483-495.

Beševliev, V. (1970) Zur Deutung der Kastellnamen in Prokops Werk „De aedificiis". Verlag A. M. Hakkert, Amsterdam.

Borisov, B. (1989) Djadovo. Vol. I. Mediaeval Settlement and Necropolis (11th-12th Century). Tokai University Press, Tokyo.

Bowden, W. (2003) *Epirus Vetus*. The Archaeology of a Late Antique Province. Gerald Duckworth & Co. Ltd., London.

Breeze, D., B. Dobson (2000) Hadrian's Wall. Penguin (4th edn), London.

Cherf, W. (1992) Carbon-14 chronology for the late Roman fortifications of the Thermopylai frontier. - Journal of Roman Archaeology, 5, 261-264.

Chrysostomou, P., F. Kefallonitou (2001) Nikopolis. Athens.

Clement, P. (1975) The Date of the Hexamilion. - in: Studies in Memory of Basil Laourdas, Thessalonica, 98-101.

Croke, B. (1982) The Date of the „Anastasian Long Woll" in Thrace. - Greek, Roman and Byzantine Studies, XXIII, 1, 59-78.

Crow, J. (1986) The Function of Hadrian's Wall and the Comparative Evidence of Late Roman Long Walls. - in: Studien zu den Militärgrenzen Roms (Vorträge des 13. internationalen Limeskonresses, Aalen, 1983), Bd. III, Stuttgart, 724-729.

Crow, J. (1995) The Long Walls of Thrace. - in: C. Mango, G. Dagron (eds), Constantinople and its Hinterland, Cambridge, 109-124.

Crow, J. (2002) Recent research on the late antique cities of Eastern Thrace (provincia Europa). - in: L. Slokoska et al. (eds), The Roman and Late Roman City, Sofia, 342-352.

Crow, J., A. Ricci (1997) Investigating the hinterland of Constantinople: interim report on the Anastasian Long Wall. - Journal of Roman Archaeology, 10, 235-262.

Curta, F. (2001) Peasants as „Makeshift Soldiers for the Occasion": Sixth-Century Settlement Patterns in the Balkans. - in: Th. Burns, J. Eadie (eds), Urban Centers and Rural Contexts in Late Antiquity, Michigan, 199-217.

Duval, N., V. Popović (1984) (eds), Caričin grad. T.I (Collection de l' École française de Rome, 75). Roma.

Foss, C., D. Winfield (1986) Byzantine Fortifications – An Introduction. Pretoria.

Greatrex, G. (1995) Procopius and Agathias on the defences of the Thracian Chersonese. - in: C. Mango, G. Dagron (eds), Constantinople and its Hinterland, Cambridge, 125-129.

Gregory, T. (1992) Kastro and diateichisma as a response to Early Byzantine frontier collapse. - Byzantion, LXII, 235-253.

Gregory, T. (1993) The Hexamilion and the Fortress (Isthmia, V). Princeton.

Heather, P. (1991) Goths and Romans (332-489). Clarendon Press, Oxford.

Hollenstein, L. (1975) Zu den Meilensteinen der römischen Provinzen Thracia und Moesia Inferior. - Studia Balcanica, 10, 23-44.

Hueber, F. (1997) Ephesos: gebaute Geschihte. Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.

Jonson, S. (1983) Late Roman Fortifications. B T Batsford Ltd, London.

Kondić, V. (1984) Les formes des fortification prrotobyzantines dans la region des Portes de Fer. - in: Villes et peuplement dans l' Illyricum protobyzantin (Collection de l' École francaise de Rome, 77), Roma, 131-161.

Krischen, F. (1938) Die Landmauer von Konstantinopel. Erster Teil (Denkmäler antiker Architektur, 6). Berlin.

Lander, J. (1984) Roman Stone Fortifications. Variation and Change from the First Century A.D. to the Fourth (BAR International Series, 206). Oxford.

Lawrence, A. (1983) A Skeletal History of Byzantine Fortification. - The Annual of the British School at Athens, 78, 176-229.

Mackensen, M. (1999) Late Roman Fortifications and Building Programmes in the Province of *Raetia*: the Evidence of Recent Excavations and Some New Reflections. - in: J. Creighton, R. Wilson (eds), Roman Germany, Studies in Cultural Interactions, Portsmouth, 199-244.

Mango, C. (1985) Le développement urbain de Constantinople (IVe-VIe siècles). Diffusion de Boccard, Paris.

Meyer-Plath, B., A. Schneider (1943) Die Landmauer von Konstantinopel. Zweiter Teil (Denkmäler antiker Architektur, 8), Berlin.

Moutsopoulos, N. (1997) Η πρωιμη βυζαντινη και μεσοβυζαντινη πολη. – Αρχαιολογια και τεχνεσ, 64, 29-58.

Napoli, J. (1997) Recherches sur les fortifications linéaires romaines. Boccard & Erma (Collection de l'École française de Rome, 229), Roma.

Petrikovits, H. v. (1971) Fortifications in the North-Western Roman Empire from the Third to the Fifth Centuries A.D. - The Journal of Roman Studies, LXI, 178-218.

Petrovic, P. (1980) Les forterresses du Bas-Empire sur le limes danubien en Serbie. - in: W. Hanson, L. Keppie (eds), Roman Frontier Studies, Actes of the 12th International Congres (BAR, International Series, 71), Oxford, 757-775.

Poulter, A. (1995) Nicopolis ad Istrum: a Roman, Late Roman and Early Byzantine City, Excavation 1985-1992 (Journal of Roman Studies, Monograph N 8). Alan Sutton Publishing Ltd., London.

Pringle, D. (1981) The Defence of Byzantine Africa from Justinian to the Arab Conquest. An accaunt of the military history and archaeology of the African provinces in the sixth and seventh centuries (BAR, International Series, 99). Oxford.

Rankov, J. (1986) Kasnoantički limes u Đerdapu. - in: P. Medović (ed.), Odbrambeni sistemi u praistoriji i antici na tlu Jugoslavije (Materijali, 22), Novi Sad, 101-123.

Scorpan, C. (1980) Limes Scythiae. Topographical and stratigraphical research on the late Roman fortifications on the Lower Danube (BAR International Series, 88). Oxford.

Škorpil, K. (1930) Стратегически постройки в черноморската област на Балканския полуостров. - Byzantinoslavica, II, 197-230.

Škorpil, K. (1931) Стратегически постройки в черноморската област на Балканския полуостров (Продължение). - Byzantinoslavica, III, 11-28.

Schreiner, P. (1986) Städte und Wegenetz in Mësien, Dakien und Thrakien nach dem Zeugnis des Theophylaktos Simokates. - in: R. Pillinger (ed.), Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident, Wien, 25-35.

Smith, D., J. Crow (1998) The Hellenistic and Byzantine Defences of Tocra (Taucheira). - Libyan Studies, 29, 35-82.

Strässle, P. (2003) Militärstrategische Schlüsselpassage im byzantinischen Griechenland – Die Thermopylen. - Byzantion, LXXIII/1, 127-150.

Suić, M. (1976) Antički grad na Istočnom Jadranu. Zagreb.

Vasić, M., V. Kondić (1986) Le limes romain et paléobyzantin des Portes de Fer. - in: Studien zu den Militärgrenzen Roms (Vorträge des 13. internationalen Limeskonresses, Aalen, 1983), Bd. III, Stuttgart, 542-561.

Venedikov, I. (1969) La datation des remparts romano-byzantines de Nessèbre. - in: T. Ivanov (ed.), Nessebre, V. 1, 125-154.

Venedikov, I., L. Ognenova-Marinova, T. Petrov (1969) Disposition, fouilles et remparts de Nessèbre du côté occidental. - in: T. Ivanov (ed.), Nessebre, V. 1, 29-94.

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF THE HAEMUS THORES (GERMETO SITE, GOLITSA VILLAGE, VARNA REGION) IN 2005

(SUMMARY)

INTRODUCTION

The research was conducted in 2005 with funding from the National Archaeological Institute with Museum of the Bulgarian Academy of Sciences. It was also supported by the mayor and the population of Golitsa village.

This volume is dedicated to our young colleague and friend Dobrin Antonov, who participated in the research and who passed away of a terminal disease at the end of 2006.

Part 1
LOCATION, CURRENT STATE AND HISTORY OF THE RESEARCH OF THE SITE

Ventzislav Dintchev

1.1. Location and current state of the site

The remains of Germeto – an impressive fortified complex from the Late Antiquity (figs 1, 70 and 71) – lie in the Eastern part of the Stara Planina Mountain, at about 30 km from the Black Sea coast and 6 km to the West of Golitsa village. For some time, the site was a source of construction materials for the population of the neighboring villages. Nowadays, the treasure hunters are the major threat to the site. Despite all this, the site is still preserved.

1.2. History of the research of the site

Germeto, situated nearby the village of Golitsa, was visited and described by the Skorpil brothers (Шкорпил, Шкорпил, 1892, 47-51; Škorpil, 1930, 218-222) (fig. 2). It is them who described it as resembling Haemus Gates (πύλαις του Αίμου, Haemus Thores), known from the historiography of the Late Antiquity (Malch., fr. 15). For quite a while, Skorpil's description was the only source of information about the complex. I also based by works on their description in a recently published book (Динчев, 2006, 34, 131). Here, I will summarize their description.

The complex consists of three fortresses and barrier walls with towers. In its Northern part, there is a small fortress with an "almost rectangular form". In its corners, according to Skorpil, it "has round towers". The Central Fortress – "the real Haemus gates" has a plan "in the form of a regular octagon, each wall being 60 strides long". In its corners there were "strong round towers with a diameter of about 7.0 m". The

two opposite gates in the West and East corners of the fortress "were guarded by two quadrangular towers each, … and in front of the gates there were peculiar annexes, that were protruding from the fortress and were rounded to the outside. At the graphical attachment, both the corner towers and the "annexes" have actually a U-form plan (fig. 2). In the center of the fortress "there are remains of a building, may be a separate tower, with a diameter of 22 strides". The form of the plan of the South Fortress is an "irregular tetragon, very close to a trapezium". Its base is "100 strides long and is a part of the barrier wall". There are "rounded towers" in its corners. The barrier walls between the fortresses "are almost lined up in the North to South direction". In the well preserved Northern barrier wall "one can recognize the ruins of 10 square towers with their sides 8 m in length that are equally protruding on both sides of the barrier wall". The distance between each two towers is "85 strides". "The remains of 5 towers are located" in the barrier wall separating the Central Fortress from the South Fortress. The towers are with the same shape and at the same distances. Starting from the South Fortress, the barrier wall "runs to the West in an indented line of 300 strides" and ends at a feeder of the Dvoynitsa River. "There was one tower" at this Southern part of the barrier wall. To the East side of the barrier walls "between the fortresses there was a dig". The barrier walls and the fortresses were built … "of stone and brick layers" (Шкорпил, Шкорпил, 1892, 49-51; Škorpil, 1930, 219-222, fig. 215; see fig. 2 here). The Skorpil brothers also provide information about the road running through the fortified complex. They did not provide exact dating for the complex, because they had not conducted real excavations there.

Part 2

RESULTS OF THE SITE RESEARCH IN 2005

Ventzislav Dintchev

2.1. Research purposes and methodology

Excavations were conducted only within or immediately next to the Central Fortress (Harmana site). The study of the other elements of the complex – the barrier walls and the two end fortresses – was limited to surface survey and observations and… to the cleaning of several treasure-hunters' digs.

We worked on 6 sectors at the Central Fortress, four of which revealed remains of fortification constructions (fig. 3). As it was not possible for us to fully excavate the identified fortress towers, we made a number of trenches in order to clarify the form and the size of the towers and also to get stratigraphic data.

2.2. Summary of the stratigraphic data from the Central Fortress (Harmana site)

We reached the level of the virgin soul in all sectors of the excavations of the Central Fortress (figs 8, 10, 18, 26, 32, 36 and 37). We did not find any preserved cultural deposits or remnants that can be dated earlier than the 4th c. We identified three Late Antique periods of occupation. The first one precedes the construction of the fortress. The next two are related to the functioning of the fortress. However, the three periods are not detected in the stratigraphy of all sectors. This may be due to the limited scope of the period preceding the construction of the fortress; to the different approaches in the construction of the floor layers in the different sectors in the beginning of the last

period; as well as to the different degree of destructions of the cultural deposits by later dig works.

We found shards from household pottery dated to the 10th-11th c. in partly destroyed layers with Late Antique pottery in sectors 2 and 5. Currently, they can only be interpreted as indications for short and limited life or sporadic visits to the ruins of the fortress during the Middle Ages.

2.3. Remains and material from the period preceding the construction of the fortress

We identified levels from a period preceding the construction of the fortress (fig. 26, 32, 35-37, 33, 38 and 39) below the floors of the South Fortress tower (Sector 3) and of the North Fortress tower (Sector 4), as well as in the central Sector 5. The traces of a fire there, as well as the lack of solid remains, are evidence that the buildings and the equipment were not with solid construction. The dating of these levels is based on coins and other material of 4th c.

2.4. Studied constructions in the Central Fortress

The next period when Harmana site was inhabited is actually the period of the building and the initial functioning of the fortress. The research results give us ground to correct the data of the Skorpil brothers about the construction of the structures and the general plan of the fortress.

The orientation of the fortress and its structures deviates to 15° from the main world directions (fig. 3). We uncovered remains of a large pentagonal tower in Sector 1, which is in the Western corner of the fortress. We uncovered parts of the sides of the entrance, of the Northern wall and of the front walls (figs 5-14). They give us data that makes it possible to reconstruct the plan of the tower (fig. 4). The long entrance sides and the considerable width of the neighboring courtines mislead the Skorpil brothers and made them assume that there were "strong quadrangular towers" here. In fact, the remains of the sides and of the neighboring courtines incorporated the lower parts of two one-arm stairs which led to the upper floors of the tower (fig. 4). The width of the neighboring courtines, excluding the stairs, is about 2.65 m, which is equal to the width of the courtines in the other studied sectors of the fortress. The suggestion for the existence of a tower-gate at the Western corner of the fortress is still valid. It is clear, however, that if a tower-gate existed here, it would have been a very unusual solution (with an outside entrance or entrances in the sidelong front walls; or with a side entrance to the South?), because the detected entrance lies in the same axis as … the detected protruding edge of the pentagonal tower.

The studied towers in the Southwestern, the Southern and the Northern corners of the Central Fortress are with a round-form plan (and not with a U-form plan, as described by K.Skorpil), but are not the same (figs 15-34). The archaeological trenches in front (out side) of the North and the South towers revealed that the fortress and the neighboring barrier walls are constructionally connected, and thus proved that they were built simultaneously (figs 3, 23, 30, 31 and 46). The width of the walls here (of the towers and of the barrier walls) is up to 3.25 m. The connection of the South fortress tower to the respective separating wall is additionally strengthened (figs 23 and 30).

2.5. Construction of the fortification structures

The fortress and the barrier walls were built with stone, bricks and mortar. Crumbled white limestone from the nearby hills was used for the base and the core of the

walls. The face walling was done with harder stones. The average size of the roughly cut face stones in the superstructures is about 0.40×0.20×0.20 m (figs 5, 8, 9, 14, 16, 20, 21, 25, 32, 29 and 34). Larger and better cut stone blocks were used in the corners and the plinths (i.e. fig. 12). For example, the preserved plinth in the front of the West pentagonal tower is produced of a large, carefully processed block that also has a pentagonal form (figs 7 and 13). The bricks are of several similar sizes. The uncovered remains reveal that bricks were used at the corners (figs 30, 32 and 33), at the entrance sides (figs 25 and 29), as well as locally in limited areas that needed filling and leveling (i.e. figs 4 and 11). There are no brick layers of *opus mixtum* preserved in the uncovered remains, but judging by the destructions we can claim that this technique was used for the construction of the higher parts of the walls. The towers had solid wooden roofs covered with tiles (*tegulae* and *imbrices*).

2.6. Reconstructed plan of the Central Fortress

The plan of the fortress is not in the form of an equilateral octagon, as described by the Skorpil brothers (fig. 2). While the length of the courtine between the Western and Southwestern tower is about 53.5 m, the courtine between the last tower and the South tower runs for about 45.5 m (figs 3 and 46). The equal distance between the Northern and the Southern tower to the Western tower – about 94.5 m – suggests that the Northwestern tower, which is not studied yet, will be symmetrical to the Southwestern tower. It is still only a hypothesis that there may be symmetry in the plan of the fortress along the North-South axis. However, this still hypothetical symmetry seems very likely because of the type and the location of the fills with destructions of construction in the Eastern part of the fortress. It is logical that the Eastern tower (tower-gate?) was the same as the Western one, and that the Northwestern, Northeastern and the Southeastern towers were the same as the Southwestern. Presuming this symmetry, the plan of the fortress is in the form of a regular octagon, slightly prolonged along the West-East axis. The length of the sides reproduces the two modules already mentioned – 4×53.5 m and 4×45.5 m. Thus, the overall length of the courtines is about 396 m, measured on their inner sides. The protected area of the fortress, without the towers, is almost 1.2 ha (fig. 46).

2.7. Studied remains from the first fortress period in the protected area

We found material from the initial period of the existence of the fortress in Sector 5, but we did not find any remnants of the same period (i.e. figs 35-37). It is very likely that at that time there was no construction in this area.

The remnants in the center of the fortress (Sector 6) that Skorpil suggested were "a separate tower", were actually from a large building(s) contemporary to the fortress. We uncovered parts of two parallel walls running at about 3 m from each other. Their orientation fits the one of the fortress (figs 3 and 46). They were built without mortar, but the construction was solid with semi-cut stones. The floor between them was covered with slab-stone (figs 40-45). The function of this central building(s) (barracks?; *praetorium?*) corresponded to the military character of the fortress itself.

2.8. Deposit and material from the first period of the existence of the fortress

The preserved cultural deposit from the first period of the existence of the fortress is relatively thin and without much household materials – some quantity of fragmented pottery and coins. The pottery is represented by a couple of *amphorae* and kitchen ware. There is no luxury pottery. There are single coin finds. The appearance and the contents of the deposit reveal the lack of intensive occupation of the area during that

period, which is logical having in mind the definitely military character of the fortress. The described deposit contains remains and traces of fire – coal and burned destructions (figs 8, 10, 18 and 26).

2.9. Reconstruction and the more recent deposit in the towers of the Central Fortress

A new North side wall with a flat front, as well as a pilaster by the South side wall, were erected in the entrance corridor of the Southwestern tower, thus narrowing the passage space (fig. 15). The construction of the new structures was with clay. The base was not a solid one and lies on a deposit of destructions from the preceding period (figs 17-19 and 22). The remains of a threshold at the entrance of the West tower (tower-gate?) are also dated to the second period of the existence of the fortress (figs 4-6, 11 and 12). The fragmented state of the remains suggests that they were re-used – probably from the initial threshold of the same entrance, which was about 0.40 m lower (see figs 8 and 12). The new flooring of the towers is, just as the earlier ones, of tamped clay (figs 5, 10, 11, 17-19, 26, 29 and 32). We uncovered brick flooring at the more recent, partially preserved, layer in the corridor of the South tower (fig. 24).

The cultural deposit from the second period of the existence of the fortress in the archaeological trenches in and around the towers is also relatively thin and is too destructed by later dig-works. There is no clear stratigraphic boundary between this deposit and the filling with destructions from fortification constructions lying over it (figs 10, 18, 19 and 26). The pottery is again of limited variety of *amphorae* and kitchen ware. In the North tower, we uncovered a coin of Justin II and Sophia (cat. no. 3-51) that is the most recent coin found in the fortress so far. This deposit is also rich in coal and ashes (figs 10, 18, 24, 26 and 32).

2.10. Studied remains from the second fortress period in the protected area

We uncovered partly remains of a building in Sector 5. Its wall was arc-like with its curve to the East (figs 3 and 35). Its preserved base is shallow and made of stones stuck with mud (figs 35-39). There is no preserved floor level in the limited studied area. However, here we found a couple of coins of Justinian I (cat. nos. 3-47, -48, -49, -50), that were obviously hidden in the building, and thus we could date it. The earlier building(s) in the central Sector 6 was may be re-used in the next period, although we did not detect the level of the more recent floor in the studied area. Probably it was not preserved. The detected closing of an entrance in one of the uncovered walls here is with a very negligent construction (figs 40 and 43) and was obviously done in the more recent period.

2.11. Data from the surface observations of the Germeto and the neighboring region

One of the important results of the surface observations is the more precise data about the overall length of the Germeto complex as a whole that is about 2000 m. We can make a small correction to the description of the Skorpil brothers saying that the barrier walls in the central part of the complex lay "almost exactly along the North-South axis". The walls run following the terrain and they rather form a light arc (fig. 47). The location of the towers at the barrier walls is easily identified. We can confirm Skorpil's data about their number and location – in front (to the East), as well as behind the barrier walls (figs 2 and 47). The filling that covers their remnants has no clear outline by which we could confirm or reject the rectangular form of their plan as was claimed by Skorpil.

During our work on a treasure-hunters' trench in the Southwestern tower of the North Fortress at the Perchenlik hill, we found out that the inner outline of the tower has a right angle and may be its form was quadrangular (regular?). This suggests that the outside outline was similar, so may be Skorpil's data, describing the towers of this fortress as round, should be corrected.

In another treasure-hunters' trench at the South foothills of Perchenlik (fig. 47) we uncovered a small part of the West front of the North barrier wall. Here we found *opus mixtum*. The brick belt, which we cleared, had three preserved rows of square bricks.

The two mounds that the Skorpil brothers identified in front of the West tower of the Central Fortress (fig. 2) are remains of buildings or constructions. Their destructions are similar to these of the fortification constructions.

Our observations in the area to the South of the Central Fortress, although very much hampered by the forest there, generally confirm Skorpil's data about this part of the complex (figs 2 and 47). The remains here are generally well preserved.

A piece of information from a local people is worth mentioning and it is that about 30 years ago, while ploughing the land between Golitsa village and Germeto, parts of a column with an inscription were found (and later lost). It is very likely that this was a *miliiarium,* because there were no traces of construction nearby.

Part 3
COINS
Bistra Bozhkova

3.1. Characteristics and interpretation of the uncovered coins

51 are found during the archaeological research in the Central Fortress (Harmana site) of the Germeto complex near Golitsa village. This numismatic complex is dated to the 4th–6th c. It contains coins of the following rulers: Constantius II (as a Cesar) – 1; Urbs Roma – 1; Constans – 1; Gratian – 1; 4th c. – 1; Valentian II – 2; Theodosius I – 5; 383-395 – 6; Arcadius – 4; Honorius – 1; 393-395 – 1; end of the 4th – beginning of the 5th c. – 2; end of the 4th–5th c. – 4; first half of the 5th c. – 1; 425-450 – 1; Leo I – 1; second half of the 5th c. – 12; 5th c. – 1; Justinian I – 4; Justin II – 1 (the chronology of the coin emissions and the mints is described in the table to fig. 48, and the location where the coins were found – at the plan to fig. 49; photos of some better preserved coins from the 4th–5th c. are printed at figs 50 and 51).

The four folises of Justinian I are of special interest as it is likely that they were part of a collective find (cat. nos 3-47, -48, -49, -50) (fig. 52). They are found in the inner part of the fortress, in Sector 5 (fig. 49). Three of them deserve special attention. They are cut in Cyzicus' mint (cat. no. 3-48) and in Constantinopolis (cat. nos 3-49, -50). They are dated to the first three years of the monetary reform conducted in the Empire – in 538/539, 539/540, and 540/541.

Collective finds, hidden during the rule of Justinian I, are found in the whole territory of modern Bulgaria. However, we are interested only in those found in the Black Sea coastal area. We have to mention here the following finds: from the surroundings of the city of Varna *(Odessos);* from the village of Benkovski (earlier named Hadzhi Sinanlar) in the area of the city of Varna; from the village of Asparouhovo in the area of the town of Denvya *(Marcianopolis);* from the town of Pomorie *(Anchialos);* from the

village of Chernomorets in the area of the town of Sozopol *(Sozopolis)* (fig. 53). These finds were hidden in the region of *Odessos–Marcianopolis* or along the *Marcianopolis–Anchialos–Sozopolis* route, which crosses the fortress at the village of Golitsa studied here. All of them are related to *terminus post quem* at the time of the reign of Justinian I, and this leads us to a considerable number of Barbarian raids to the South of the Danube River in the middle of the 6th c. (Jurukova, 1966, 225). It is possible that the fortress was not affected at the time when the coins were hidden there, but may be their owner considered the threat of a next raid and this made him hide the coins, but he was not able to recover them later.

The most recent coin in the numismatic complex of the fortress near by the village of Golitsa is of Justin II and is dated to 569/570 (cat. no. 3-51) (fig. 52). After that the influx of coins stopped. Although the archaeological research of the fortress is not over yet, we can assume that the monetary circulation in the fortress stopped during the reign of Justin II or a little bit later after that. This makes us consider some of the Barbarian raids during this period that, unlike the ones during the rule of Justinian I, considerably damaged the studied fortress.

3.2. Catalogue of coin finds

The catalogue presents all 51 coins found during the study of the Central Fortress (Harmana site) of the fortification complex at the village of Golitsa.

Part 4

THE REST OF THE FINDS

Veselka Katzarova and Anastasia Cholakova

4.1. A lead seal (Veselka Katzarova)

The seal was found in a compromise with material from the 4th–6th c. in Sector 5 in the central part of the Central fortress. It was made of a piece of lead with an irregular, almost rectangular form, with a size of 1.10×1.30×0.02/0.035 cm (fig. 54). A rectangular frame is embossed on its upper surface. Within the frame we can read the following four embossed letters, placed in two lines – 2 per line:

C • A
E R

Each of the letters is 0.03 cm high. The distance between the letters on the first line is a bit larger and there is a dot between them. The upper stroke of the letter **E** is prolonged to the left, which may suggest a ligature between **E** and a letter **T** (fig. 54). It is likely that the whole seal is preserved, but it is also possible that there were two additional letters on the right side – one per line.

Currently, there are several possible interpretations of the seal. If the characteristics of the seal (the dot between the letters and the ligature between **E** and **T**) are paleographic facts, then the reading of the text is most likely to be a name – C[aius] AETR[ius] or A[e]TER[n](alis).

The epigraphic artifacts with the name AETRIUS, which are known to us so far, are dated to the 1st–2nd c. Thus, any relationship between the representatives of this family and the seal that we found is very problematic.

An AETERNALIS is mentioned in *Codex Theodosiani,* IV, 4 and 3 XI, 12 (RE, I, 1894, 694), but we do not know his first name. He was in the military service, he was a *consul* five times and he ended his career in 402 as a *proconsul* in the province of Asia, so his activity is mainly in the last quarter of the 4th c. I think it is possible that the seal we found could have well been used to stamp a letter sent from the office of this person of a high military rank.

4.2. Glass, bronze and iron finds (Anastasia Cholakova)

A limited number of small finds made of glass, bronze or iron were uncovered in 2005 during the study of the Harmana site at Germeto near the village of Golitsa. They represent vessels, elements of the dress, instruments and other household artifacts, which are typical for the Late Antique period. In most of the cases these are just fragments of the artifacts. The fragment of a stemmed goblet (cat. no. 4-1) (fig. 55) can be referred to the Isings 111 type that is very typical of the 4th–6th c. period. The fragment of a crossbow broch (cat. no. 4-2) (fig. 55) can be dated, based on its typological features, to the second half of the 4th – the beginning of the 5th c. The rest of the bronze finds are elements of the dress (cat. nos 4-3, -4) and pieces of the repair of metal ware (cat. nos 4-5, -6) (fig. 55). The iron artifacts are instruments, construction elements and household ware. The drill (cat. no. 4-7) (fig. 56) was probably used in carpentry; the awl (cat. no. 4-9) (fig. 56) – in some handicraft activity. The knife (cat. no. 4-8) (fig. 56) and the rings (cat. nos 4-10, -11) (fig. 57), were used in everyday life. The nails (cat. nos 4-12, -13, -14) (fig. 57) were used in wooden constructions.

Part 5
HOUSEHOLD POTTERY
Michail Hristov

The pottery finds consist of over 400 fragments. They were found in 16 different stratigraphic contexts of the Harmana site. We have studied the fabric and the typological characteristics of the pottery finds.

5.1. Technological characteristics

The analysis of the technological characteristics is based on the visual assessment of the color and the composition of the clay from which the pottery objects were made. This inevitably leads to some subjective judgments in determining the different groups of pottery. We identified eight fabric groups. The pottery with a surface coating (varnish and slip) is described separately.

5.2. Typological characteristics and catalogue

The typology of the pottery vessels in each functional group (table pottery, kitchen ware, pottery vessels for goods) is based on the analysis of the profile of the rim (primarily) or of the base, the walls and the handles. Fragments of all identified fabric groups and types are represented in the catalogue (figs 58-68).

5.3. Conclusions

The domestic pottery from the Late Antique period consists primarily of vessels

without surface coating (cat. nos 5-1 – 5-47) (figs 58-65 and 67). There are several fragments from varnished pottery (cat. nos 5-48, -49a, -49b) (fig. 66) that were found in contexts dated to the period preceding the construction of the fortress, and as well as the jars with a bud at the bottom (cat. nos 5-9, -10, -11) (fig. 59), they were not found in stratigraphic deposits from more recent periods. The kitchen ware is not of great variety. It is curious that there are Type-1 cups (cat. nos 5-1) (fig. 58), that had developed from similar varnished vessels that were used in Thrace until the end of the 3rd c.

Tara is represented mainly by the so called crest-like ornamented amphorae and by the types most characteristic for the West Pontic and Low Danube areas (cat. nos 5-34 – 5-45) (figs 64 and 65), some of which were produced locally. Tara is the most popular pottery material – over 55% of the total number of the fragments found. This is not surprising having in mind the military character of the site, including the period preceding the construction of the fortress. This also explains the lack of luxury and more varied kitchen ware.

Several fragments of vessels from the 10th–11th c. (cat. nos 5-56, -57, -58) (fig. 68) provide evidence for rare visits to the remains of the fortress during the Middle Ages.

Part 6
INTERPRETATION OF THE RESEARCH RESULTS
Ventzislav Dintchev

6.1. Interpretation of the Late Roman remains and material

The information provided by *Ammianus Marcellinus* is very interesting in this case: after the battle with the Goths at *Marcianopolis* in 377, the Roman army managed to bar "with high fillings *(aggerum obiectu celsorum)* … the narrow passes of the Haemus Mountains *(Haemimontanas angustias)*", but later the armies were withdrawn, the passes were open, and the "Barbarians who had been blocked until then, were unleashed to strike fear into and to plunder" Thrace (Amm. Marcell., XXX, 8, 1). However, at the Harmana site we found coins of Valentinian II and Arcadius in the Late Roman stratigraphic deposit from the period preceding the construction of the fortress, that is, the events in the *Ammnianus Macellinus*' text quoted above had not stopped for long the control of the Empire over this strategic place. Having in mind the most probable reading of the stamp of the lead seal described above (4.1), we can assume that the letter of the high-ranked military man *Aeternalis,* known from *Codex Theodosiani,* is an evidence of the activities for reestablishing the control of the Empire in the area after the peace treaty with the Goths from 382.

May be the riot and the march of Alaric to Constantinopolis in 395 were the events that can be related to the traces of fire in the Late Roman context of the Harmana site.

6.2. Comparative characteristics of the constructions of the Central Fortress

The circle-plan towers, such as the Southwestern, the Southern and the Northern ones of the studied fortress (figs 15, 23 and 31), are among the most commonly used corner towers in the Roman and Early Byzantine fortification.

We have to note the plan of the studied Western tower of the Central Fortress (fig. 4) that seems to be replicated in its Eastern tower (fig. 46). The towers with a pentagonal

plan and a protruding edge are a characteristic innovation in the Early Byzantine fortification construction, and all such towers that are studied so far and that have precise dating are built after the middle of the 5th c. Compared to them, this tower has several characteristic differences. While the Early Byzantine pentagonal towers, studied so far, have a width-to-height ratio where the height is larger (fig. 69/a-k), this tower has a prevailing width (figs 4, 46 and 69/m). While the pentagonal towers that are known so far have a protruding edge of considerably less than 108° (each of the angles in a regular pentagon is equal to 108°), this angle at our tower is about 120° (figs 4, 7, 46 and 69/m). When we refer to the development of this type of towers, we can claim that the studied Western tower of the Central Fortress of Germeto is an earlier version or a prototype[1]. Currently, the only other tower with similar characteristics is … the only pentagonal-plan tower of the Theodosian Wall in *Constantinopolis* (fig. 69/l).

The plan of the Central Fortress at Germeto near the village of Golitsa, reconstructed and described above (2.6), is unique and without any preceding analogues among the hundreds, or may be even thousands, of Roman and Early Byzantine fortresses, which are known today. The regular octagonal plan of this fortress, which is situated symmetrically to the line of the barrier walls, as may be to the antique road that is mentioned by the Skorpil brothers (see 7.3) (figs 46 and 47), is an expression of tactical defense intentions as well as of representative functions.

6.3. The initial date of the Central Fortress and of the whole Complex

The current *terminus post quem* for the construction of the fortification is the earliest possible year for the emission of the latest of all coins uncovered in the stratigraphic deposit from the period preceding the construction of the fortress (cat. nos 3-22) – 395. At the same time, the fact that the prevailing number of coins from earliest fortress layers, are actually from the end of the 4th c. (cat. nos 3-4, -6, -10, -17, -20) suggests that the construction was done not far from this year. Having in mind the political turmoil on the Balkans during the reign of Arcadius (395-408), we can claim that the construction of the Central Fortress and the rest of the components of the Germeto fortified complex are actually done during the reign of Theodosius II (408-450). This complex is a part of the East-Balkan Defense Line (fig. 70) (see 7.2), and it is likely that its construction is contemporary to the construction of the other parts in the line.

As it is well known, in 412-413 *Constantinopolis* was equipped with the longest and strongest walls ever built in the whole course of its long existence. It is not a coincidence that at that time there was extensive fortification construction in the capital city as well as in the Stara Planina Mountain. This reveals the implementation of an overall defense program.

The Germeto complex at the village of Golitsa, and probably the rest of the constructions along the East-Balkan Defense Line preceded with almost one century the construction of the Anastasian Wall, which defends the nearby hinterland of *Constantinopolis,* and which is the culmination point of the development of the defense barrier walls in the Roman and Early Byzantine empires as a whole. Baring in mind the location of the two defense lines (fig. 71), we can assume that the construction of the Anastasian Wall became necessary after the defense of the East-Balkan Line was already effective enough.

---

[1] It is worth mentioning that the so called Anonymus Byzantinus man recommends towers with a protruding edge, in which the corresponding angle should be close to the angle of the regular hexagon (after Köchly, Rüstov, 1855, XII, 2) – that is 120°.

6.4. Identification of the Central Fortress and the Complex

The results of our research in 2005 confirm Skorpil's thesis for the importance of the Germeto complex at the village of Golitsa, and they also support its identification as the so called Haemus Gates.

The name Haemus Gates is only mentioned in one of the preserved fragments of *Βυζαντιακα* by *Malchus.* In 478 the Ostrogoth leader Theodoric Amal, who at that time resided in *Marcianopolis* and was an ally to Zeno, had to lead his army to the Haemus Gates (… προς ταις πύλαις του Αίμου…). The military commandant of Thrace had to await him there and together with his army they had to take off to Theodoric Strabo. Theodoric Amal reached "the gates" (… επι τας πύλας…) and passed through them, but he faced Theodoric Strabo there, instead of the military commandant of Thrace. The Goths, lead by Theodoric Amal, were reluctant to fight their country fellows, so they convinced him to reach an agreement with the other Theodoric and to neglect Zeno and the Empire (Mach., fr. 15).

None of the Late Antique defense complexes in Eastern Stara Planina *(Haemus)* Mountain – were they separate parts of the East-Balkan Defense Line or totally independent ones (fig. 70), can be compared in strength and tactical characteristics to Germeto complex nearby the village of Golitsa. In addition, as I already mentioned, the plan of the Central Fortress of this complex suggests that it had representative functions in addition to the strong defense ones ... which corresponds very well to the name "Haemus Gates" (Πύλαι του Αιμου; *Haemus thores).*

6.5. End date of the first period of the Central Fortress and the Complex

The coins, uncovered during the excavations, give us ground to suggest that the events related to the Haemus Gates that were mentioned by Malchus – the fight against the Ostrogoths during the 70s and the 80s of the 5th c., were related to the termination of the first period of the functioning of the fortress and the whole complex. This termination is marked by a fire.

6.6. Chronology and interpretation of the second period of the fortress and the Complex

Currently, we cannot determine the chronological limits of the second period of the Central Fortress in the Germeto complex, but it is clear that they fit between the end of the 5th c. and the end of the 6th – the beginning of the 7th c. It is possible that there were several phases during the second period, but currently we have no hard stratigraphic data to confirm this. As to the treasure up of the collective coin find from the building in Sector 5 (see 2.10 and 3.1), we can suggest two possibilities. The first one is related to a longer-term treasure up of the coins (3.1.). The second one suggests that the coins were kept for a short time and they were lost in unexpected events that affected the inhabitants of the fortress before they finally abandoned it. Because the most recent folis from the find was emitted in 540-541 (cat. nos 3-50), we can assume that this event was the big invasion in 540, which in the historiography was ascribed to the Bulgarians. The fortress continued to function (with or without perturbations about 540) during the following decades. The coin of Justin II and Sophia that was uncovered in the North Tower (cat. nos 3-51) was cut in 569-570. This is the current *terminus post quem* for the final abandonment of the fortress and the whole complex.

We can interpret the decline in the construction standards during the second period of the functioning of the fortress (see 2.9 and 2.10) as an indication for a change of the inhabitants of the fortress. It is possible that at the end or after the 5th c. the mandate of

the initial military garrison was transferred to some *faederati* or local militia.

The lowered construction standard in the Central Fortress of Germeto is also an indication for the fact that during the 6th c. it lost part of its representative function and that although it was partially physically preserved, its representative appearance was not perceived in the same way any longer. This is one of the reasons for which it is no longer referred to as the "Haemus Gates" in the written sources.

Part 7
SIGNIFICANCE OF THE HAEMUS GATES COMPLEX
Ventzislav Dintchev

7.1. The Haemus Gates complex – an utmost achievement in the fortification construction

The research in 2005 confirmed our hypothesis, based on the publications of the Skorpil brothers, that nearby the village og Golitsa are found the remains of the strongest barrier fortification complex build so far, until modern times, in the current territory of Bulgaria – the Haemus Gates complex.

The complex is not among the longest Roman and Early Byzantine barrier lines. However, if we consider the ratio "fortification power (number, type, construction of the fortification structures) to a single unit of the length (about 2 km in our case), then the Haemus Gates complex is unique among all known Roman and Early Byzantine barriers, including any of the sectors of the most famous ones – the Hadrian's Wall in *Britannia* and the Anastasian Wall in the *Europa* province (currently in Turkey).

I would like to reiterate that the plan of the Central Fortress of the Haemus Gates complex that was in the form of a regular octagon is unique and had no replicas in any of the fortresses known so far from the territory of the Roman and Early Byzantine empire.

7.2. The Haemus Gates and the East-Balkan Defense Line

The scientific "discovery" of the East-Balkan Defense Line is again an accomplishment of the Skorpil brothers. The Line started from the Late Antique fortress below the town of Obzor, ran along the right (South) bank of the Dvoynitsa River and headed to the West. Probably, it crossed the river at about 2.5-3 km to the South-East from the village of Golitsa. The defense line was uninterrupted up to this point – some of the sectors being with a solid construction and others – with just earthen ramparts and digs. Remains of several fortresses and many single towers are detected along its course. Side barrier walls are also identified. "It is difficult to trace" the course of the defense line from this point Westwards to the Haemus Gates complex, but it is suggested that it ran along the bank of the Dvoynitsa River. According to Skorpil, the ridge of the Kamchiya part of the Stara Planina Mountain between the Haemus Gates and the bed of the Eleshnitsa River was a „natural barrier wall, that had artificial … constructions only in the Western part" – the so called Nyazlarsko Kale and Nyazlarsko Germe. This is where the East-Balkan Defense Line ends. Its total length is "43 km" (Шкорпил, Шкорпил, 1892, 36-41, 51-58; Škorpil, 1930, 204-223) (see here figs 70 and 71).

The Haemus Gates complex is the first component of the defense line with a relatively precise dating of the beginning of its existence – in the first years of the reign of

Theodosius II, most likely in the second decade of the 5th c. At the same time, the Haemus Gates complex is among the most significant components of the defense line. This suggests that the mentioned date can also be accepted as valid for the latter, especially for the fortresses and the constructions on the main course of the defense line. A mentioned large fortress (with an area of about or over 20 ha) below the nowadays' town of Obzor (fig.70) was the main base of the defense line.

The Haemus Gates complex was definitely the most secure part of the defense line. The Central Fortress of the complex, which we studied, is the largest along the course of the defense line only after the one below the town of Obzor. The most important fortresses of all situated that were off, but close to, the main course of the defense line, are the so called Golyamo Erkechko Gradishte (about 4 ha) and the Kozyak Fortress (about 1.8 ha). Their dating in not precise enough, but they are considered to be at least to some extent contemporary to the defense line. Their location with reference to the latter provides evidence for differences in their specific functions. The so called Golyamo (Big) Erkechko Gradishte is at about 2 km behind (to the South of) the course of the defense line in its Central Sector (fig. 70). It was not involved in the defense of any particular part of the barrier line, but rather it backed up the defense of the whole sector. The Kozyak Fortress lies on a hill at about 1 km in front (to the North) of the course of the defense line in its Eastern Sector (fig. 70). It is here that the defense line was most vulnerable – in the lower part of the Dvoynitsa River, so that location of a strong fortress, such as the Kozyak one, was very logical because it contributed to its better defense.

The location of the Central Fortress of the Haemus Gates complex – in the middle of a relatively easily accessible saddle (figs 2 and 69) is not in line with the contemporary topographical preferences for the construction of fortresses, and it can be logically explained only if … it was related to an important travel route.

7.3. The Haemus Gates and the roads crossing the Eastern part of the Stara Planina Mountain

Data about the roads crossing the Eastern part of the Stara Planina *(Haemus)* Mountain can be found in the well-known Antique travel guides *Tabula Peutingeriana* and *Itinerarium Antonini Augusti*. The Peutingerian Map provides two possibilities for crossing the Eastern part of the Stara Planina Mountain: via a road that starts from the Danube River at *Durostorum,* runs through *Marcianopolis* and heads to *Anchialos;* via a road running along the Western Black Sea coast. The Antonian Travel Guide gives just one option – via a road that starts at the delta of the Danube River and runs along the Black Sea coast, but it turns to *Marcianopolis* and then heads to *Anchialos* and *Deultum* (fig. 71). The prevailing importance of the *Marcianopolis–Anchialos* road in crossing the Stara Planina Mountain during and after the 4th c., is definitely due to the fact that this road provided the shortest access from the Lower Danube to *Constantinopolis.* The route of this road and the location of its interim stations *Panyssos, Scatrae* and *Cazalet,* are among the most frequently discussed ones in the historiography of the Antique and Late Antique road network in the Eastern part of the Balkan Peninsular. Currently, there are two major opinions about the route in its Stara Planina Mountain Part: via the Haemus Gates near the village of Golitsa or via the Dyulinski Pass (fig. 70). The characteristics of the Haemus Gates complex, already provided above, are a clear evidence that before and during its construction, or al least in the early stages of its functioning, the road ran exactly there. Definitely, such a complex could not have been built on a secondary road. In addition, the data about the sites near the nowadays' Dyulinski Pass shows that during that period it was not actively used along its full length (of about 20 km). Based

on the concentration of Late Antique (but with imprecise dating) fortresses to the South of the Dyulinski Pass, as well as along or close to the route of the East-Balkan Defense Line between the villages of the Koznitsa and Golitsa (fig. 70), one can suggest that there was a road through the Southern Part of the pass to the nowadays' village of Panitsovo, and from there to the North-West, towards the so called Golyamo Erkechko Gradishte, where a mile-post was found and was dated to the second half of the 4th c. How this road connected to the *Marcianopolis–Anchialos* main road and whether the current dilemma … is still a dilemma at all (in case of a big turn to the East of the main road after the Haemus Gates), is still to be researched.

We can add to the discussion of the road network, that a possible reason for the lowered standard of the construction and for the probable change of the occupants of the Central Fortress of the Haemus Gates complex in the 6th c., may well be the relocation of the main road through the Eastern part of the Stara Planina Mountain (to the East towards the Black Sea coast?), and respectively – the diminished importance of the Haemus Gates as a major road support point at that time. An indirect argument for such a possibility is the duplication of the East and Central sectors of the Late Antique East-Balkan Defense Line by similar Bulgarian defense constructions from the Early Middle Ages, and the lack of such in the West Sector of the Late Antique defense line, where the Haemus Gates were located.

LIST OF FIGURES

Fig. 1/a, b, c. Maps with the locality of the Haemus Gates (the Complex Germeto near the village of Golitsa).
Fig. 2. The Complex of the Haemus Gates after K. Škorpil (1930, 219, fig. 15).
Fig. 3. General view of the sectors and the uncovered remains of the central fortress (the site Harmana) in the complex Germeto near the village of Golitsa in 2005.
Fig. 4. Layout of the uncovered remains from the Western Tower (Sector no. 1).
Fig. 5. Layout of the remains from the Northern side of the entrance of the Western Tower and the contiguous entry area (second phase).
Fig. 6. The doorstep block near the Northern side of the entrance of the Western Tower (plan and cross-section).
Fig. 7. Layout of the remains of the front of the Western Tower.
Fig. 8. A drawing of the front of the Northern side of the entrance of the Western Tower and a partial cross-section of the layer in the entrance area.
Fig. 9. A drawing of the the Eastern face of the Northern part of the internal wall of the Western Tower.
Fig. 10. Stratigraphic cross-section in the Northern part of the Western Tower.
Fig. 11. Parts from the Northern side and from the doorstep of the entrance of the Western Tower (a view from the South).
Fig. 12. The external corner of the Northern side of the entrance of the Western Tower.
Fig. 13. The remains in the face of the Western Tower (a view from the South-West)
Fig. 14. Remains in the niche between the Northern side and the Northern staircase (in the left) from/to the Western Tower (a view from the East).
Fig. 15. Layout of the uncovered remains from the South-Western Tower (Sector no. 2).
Fig. 16. A drawing toward the face of the Southern side of the corridor of the South-Western Tower.
Fig. 17. A drawing of the destructions from the later pilaster near the Southern side of the entrance of the South-Western Tower.
Fig. 18. A drawing toward the face of the later Northern side of the entrance of the South-Western Tower and a cross-section of the field and the layers close to and under the side.
Fig. 19. The entrance of the South-Western Tower (a view from the North-East)
Fig. 20. The Southern side of the entrance of the South-Western Tower (a view from the North-East).
Fig. 21. The front wall of the South-Western Tower (a view from the South).
Fig. 22. The later Northern side of the entrance of the South-Western Tower, the layer under, and the initial level of the entrance (a view from the South-East).
Fig. 23. Layout of the remains of the Southern Tower and the liaison with the separating wall to the South of the fortress (Sector no. 3).
Fig. 24. Layout of the remains over the defined levels in the researched part of the Southern Tower.
Fig. 25. A graphic representation towards the Eastern side of the corridor of the Southern Tower.

Fig. 26. A stratigraphic cross-section through the internal of the Southern Tower.
Fig. 27. The entrance of the Southern Tower (a view from the North).
Fig. 28. The internal part of the entrance corridor and the uncovered part of the initial floor of the Southern Tower (a view from above).
Fig. 29. The Eastern side of the entrance corridor of the Southern Tower (a view from the South-West).
Fig. 30. The connection between the Southern Tower of the fortress and the barrier wall (a view from the West).
Fig. 31. A plan of the uncovered remains of the Northern Tower and the connection with the partition wall to the North from the fortress (Sector no. 4).
Fig. 32. A graphic view to the facade of the Western side of the Northern Tower and a cross-section of the adjacent levels and layers within the tower.
Fig. 33. Uncovered remains to the entrance of the Northern Tower (a view from the East).
Fig. 34. Internal face of the front wall of the Northern Tower (a view from the South).
Fig. 35. A plan of uncovered remains in the North-Western part of the central area of the Harmana site (Sector no. 5).
Fig. 36. A stratigraphic cross-section along the western boundary of Sector 5.
Fig. 37. A graphic view to the external facade of the wall from the end of the 5th-6th c. and a cross-section of the 4th c. pit below the wall in Sector 5.
Fig. 38. A general view towards Sector 5 (a view from the North).
Fig. 39. The foundation of the Northern Wall of the building from end of 5th-6th c. and the pit with 4th c. materials below (a view from the North).
Fig. 40. A plan of uncovered remains from the 5th century in the central area of the Harmana site (Sector no. 6).
Fig. 41. Graphic view to the Western facade of the Eastern wall in Sector 6.
Fig. 42. Graphic view to the Northern side of the entrance in the Eastern Wall in Sector 6.
Fig. 43. Graphic view to the Eastern facade of the Western wall in Sector 6.
Fig. 44. A view towards uncovered 5th c. remains in Sector 6 (a view from the West).
Fig. 45. A pavement with stone slabs (5th c.) in Sector 6 (a view from the East).
Fig. 46. A reconstructed plan of the Central Fortress of the Germeto complex near the village of Golitsa.
Fig. 47. A topographic map of the central part of the Germeto complex near the village of Golitsa.
Fig. 48. A statistic table with data for emissions and mints of uncovered coins during research of the Harmana site in 2005.
Fig. 49. A general plan of the researched sectors with uncovered remains and the coin finds.
Fig. 50. A table with the 4th c. coins from the Harmana site in the Germeto complex near the village of Golitsa.
Fig. 51. A table with coins from the end of the 4th-5th c. from the Harmana site in the Germeto complex near the village of Golitsa.
Fig. 52. A table with coins from the 6th c. from the Harmana site in the Germeto complex near the village of Golitsa (cat. Nos 47-50 are a collective find from Sector 5).
Fig. 53. A map with mentioned in the text collective coin finds, concealed during the reign of Justinian I (527-565).
Fig. 54. Natural and increased views of the lead seal, uncovered in the Harmana site (Sector no. 5) in 2005.

Fig. 55. Small finds (glass and bronze) from the Harmana site in the Germeto complex near the village of Golitsa.
Fig. 56. Small finds (iron tools) from the Harmana site in the Germeto complex near the village of Golitsa.
Fig. 57. Small finds (iron rings and nails) from the Harmana site in the Germeto complex near the village of Golitsa.
Fig. 58. A table with Late Antique pottery (bowls and plates) from the Harmana site in the Germeto complex near the village of Golitsa.
Fig. 59. A table with Late Antique pottery (jugs) from the Harmana site in the Germeto complex near the village of Golitsa.
Fig. 60. A table with Late Antique pottery (jug handles) from the Harmana site in the Germeto complex near the village of Golitsa.
Fig. 61. A table with Late Antique pottery (pots) from the Harmana site in the Germeto complex near the village of Golitsa.
Fig. 62. A table with Late Antique pottery (pots) from the Harmana site in the Germeto complex near the village of Golitsa.
Fig. 63. A table with Late Antique pottery (a pithos, pithos-like pots and lids) from the Harmana site in the Germeto complex near the village of Golitsa.
Fig. 64. A table with Late Antique pottery (amphorae) from the Harmana site in the Germeto complex near the village of Golitsa.
Fig. 65. A table with Late Antique pottery (amphorae) from the Harmana site in the Germeto complex near the village of Golitsa.
Fig. 66. A table with Late Antique pottery (tokens, vessels with polished surface) from the Harmana site in the Germeto complex near the village of Golitsa.
Fig. 67. A table with Late Antique pottery (cup handles) from the Harmana site in the Germeto complex near the village of Golitsa.
Fig. 68. A table with Medieval pottery (10th-11th c.) from the Harmana site in the Germeto complex near the village of Golitsa.
Fig. 69. A comparative table with plans of the Early Byzantine towers with a pentagonal plan.
Fig. 70. A map of the Late Antique defence line, including the Haemus Gates in the Eastern part of the Stara Planina Mountain.
Fig. 71. A map with the large, solid build barrier walls from the Late Antiquity Period on the Balkan Peninsula.

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
НАЦИОНАЛЕН АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИНСТИТУТ С МУЗЕЙ

**РАЗКОПКИ
И ПРОУЧВАНИЯ**
КНИГА XXXVII

Венцислав Динчев
Бистра Божкова
Веселка Кацарова
Анастасия Чолакова
Михаил Христов

Археологическото проучване на Хемските порти (в м. Гермето при с. Голица, Варненска област) през 2005 г.

София 2007

Венцислав Николов Динчев
завършва история (със специализация по археология) в СУ „Св. Кл. Охридски" през 1985 г. От 1987 г. е редовен докторант към Секцията за антична археология на Националния археологически институт с музей (НАИМ-БАН). От 1993 г. е специалист-проучвател към същата секция. През 1996 г. защитава докторска дисертация. През 1997 г. е избран за научен сътрудник I ст., а през 2001 г. – за старши научен сътрудник II ст. Ръководител е на проучванията на различни археологически обекти. Автор е на десетки публикации, включително на три монографии.

Бистра Кирилова Божкова
завършва история (със специализация по археология) в СУ „Св. Кл. Охридски" през 1973 г. През 1977 г. защитава докторска дисертация в областта на късноантичното монетосечене. През 1986 г. е избрана за научен сътрудник I ст., а през 1994 г. – за старши научен сътрудник II ст. в секция „Нумизматика и епиграфика" на НАИМ-БАН. Автор е на десетки публикации от областта на римското монетосечене.

Веселка Василева Кацарова
завършва история (със специализация по археология) в СУ „Св. Кл. Охридски" през 1995 г. В периода 1995-1998 г. е археолог в Регионалния исторически музей Кюстендил. От 1999 г. е редовен докторант към Секцията за антична археология на НАИМ-БАН. От 2003 г. е специалист-проучвател към същата секция. През 2004 г. защитава докторска дисертация и е избрана за научен сътрудник II ст. Участва в и ръководи проучванията на различни археологически обекти. Има редица публикации, включително монографично издание на дисертацията.

Анастасия Иванова Чолакова
завършва специалност археология в СУ „Св. Кл. Охридски" през 1997 г. От 1998 г. е специалист-проучвател към Секцията за антична археология на НАИМ-БАН. През 2002 г. е избрана за научен сътрудник III ст. Участва и ръководи проучванията на различни археологически обекти. Има редица публикации.

Михаил Грозданов Христов
завършва специалност археология в СУ „Св. Кл. Охридски" през 2005 г. От 2006 г. е редовен докторонат по археология към същия университет. Участва в проучванията на различни археологически обекти.

ISSN 0205-0722